

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 3(34)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2012

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подолька А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Піла В. І., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подолька А. М., д-р юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 5 від 30 травня 2012 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подолька (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 3 (34). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2012. — 274 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2012
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2012

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Слободян С. І. Громадська думка як джерело та суб'єкт комунікативного впливу: інформаційно-політологічний аспект	80
Головатий М. Ф. Сучасна українська політична наука: проблема політичної теорії і методів дослідження	5	Алоян А. Е. Співвідношення громадянського суспільства та соціального капіталу	87
Дахно І. І. Політична економія — це філософія економіки	10	Гумбатов Т. До проблематики феномену міжнародного тероризму: аналіз основних позицій	93
Алієва-Барановська В. М. Еволюція державного регулювання вітчизняної зовнішньоекономічної діяльності ...	17	Савченко І. А. Роль європейської інтеграції у розвитку системи державного управління України: право і політика	99
Кузьмин П. В. Взаимоотношение политиков и бюрократии как проблема политической науки и практики	24	Хоменко О. С. Трансформація влади, народний суверенітет у сучасній Україні і проблема забезпечення прав людини.....	104
Гольцов А. Г. Внутрішня етнічна геополітика в сучасній Російській Федерації	32	Бідзюра І. П. Позаінституційні механізми лобіювання інтересів у політичній сфері	109
Качмарський Є. І. Реформування системи регіональної політики України в контексті глобалізаційних викликів.....	39	Якібчук В. М. Міжнародний тероризм: протиріччя в оцінці причин і загроз	113
Климкова І. І. Теоретичні витoki феномену “культура парламентської діяльності”	44	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	117
Медвідь Ф. М., Баран В. В. Геополітичні візії В'ячеслава Липинського і Юрія Липи: спроба порівняльного аналізу	50	Александров Ю. В. Відносно перевищення влади або службових повноважень (суб'єктивні нотатки кримінолога)	117
Дікарев О. І., Крец А. М., Стогній О. М. Теоретичний дискурс про особливості китайської дипломатії	59	Комаров В. А. Значення принципів трудового права для правового регулювання трудова відносин в Україні	122
Юсеф Н. Н. Значення та місце Близькосхідного регіону у розвитку світової економіки	68	Потоцький М. Ю. Роль права інтелектуальної власності у підприємницькій діяльності	128
Масловська О. М. Становлення поняття “політична опозиція” в зарубіжній та вітчизняній політико-правовій думці	73		

Дорошенко С. І., Шашкова-Журавель І. О. Загальнотеоретичні аспекти принципів тлумачення юридичних норм у механізмі забезпечення прав і свобод громадянина.....	134
Дубогрій С. В., Костенко-Костейчук Г. А. Виконавча влада України як об'єкт контролю за дотриманням прав та інтересів громадян.....	140
Дяченко В. С. Правові основи забезпечення прав пацієнтів в системі державного управління охороною здоров'я сучасної України.....	145
Калюжна Н. М. Соціальний захист громадян в системі функцій сучасної української держави: правові аспекти.....	150
Сколуб М. В. Адміністративно-судовий устрій Бессарабської області у 1812–1856 рр.	154
Тихоненко Н. М. Інститут державної власності в управлінні державним майном в сучасній Україні.....	162
Фань Чжозжань Правові гарантії протидії інформаційному тероризму і розвиток системи інформаційної безпеки у діяльності ООН.....	168
Соколов О. А. Деякі аспекти визначення об'єктивної стороні адміністративних правопорушень у бюджетній сфері	174
Щокін Р. Г. Ретроспектива розвитку світового законодавства та юридичної думки з інтелектуальної власності	179
Будник С. І. Деякі законодавчі ініціативи України у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху	184
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	190
Магеррамзаде А. С. огли Концептуальні підходи до аналізу фінансових криз у вітчизняній науковій літературі	190
Баєв В. В. Формування моделі системи менеджменту якості	

на підприємствах туристичної індустрії	196
Омельченко О. В., Ужакіна О. М. Діагностика стратегічної взаємодії фірм-конкурентів	201
Суховей-Хамм Ю. О. Інноваційна діяльність як предмет дослідження і основні напрями її розвитку	207
Тарканій О. М. Теоретичні проблеми дослідження контролю діяльності підприємств: Україна і світова практика	212
Тищик С. М. Вплив інформаційного глобалізму на інформаційне забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності	218
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	225
Шконда В. В., Кальянов А. В. Синергетичні засади вдосконалення медійної освіти	225
Денисенко Л. П. Деякі аспекти управлінської діяльності менеджерів середніх закладів освіти в психологічній науці	233
Костюк Т. О. Застосування лінгвістичних прийомів у сучасних політичних технологіях	240
Старих Л. В. Формування наскрізної практики підготовки фахівців з медичного та фармацевтичного маркетингу	244
Калмикова Г. В. Характерні особливості виникнення та прояву тривожних станів у молодших школярів.....	249
Крестініна О. В. Емпіричне дослідження психологічних особливостей дітей-першокласників	255
Хамм О. Проблеми розвитку креативного мислення вчителя в сучасній науковій літературі	260
Смолень Чеслава Влияние стиля жизни на личностные изменения у пожилых людей.....	265
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	270

УДК 167/168.32

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА НАУКА: ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ І МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 5–9

Порушуються проблеми теорії і методів дослідження політичних явищ і процесів у сучасній українській політології в контексті світових і національних набутків.

Загальновідомо, що навіть у ґрунтовних дослідженнях суспільствознавчого характеру “політична наука” і “політологія” досить часто подаються як синоніми, однопорядкові сентенції, хоча у принциповому плані це далеко не так.

З “політологією”, або “політичною наукою”, все достатньо зрозуміло і прозоро: це галузь суспільствознавства, яка вивчає політику, політичні інститути та політичні відносини, хоча не лише одна політологія цим займається. Ще точніше: сучасна політологія є досить специфічною і спеціальною науковою дисципліною, що має власний зміст, предмет, об’єкт дослідження, методи і т. ін., хоча нерідко її важко виокремити з-поміж інших суспільних наук.

У найпростішому і достатньо зрозумілому плані політологія — це “наука, об’єктом якої є політика і її відносини з особистістю і суспільством” [10, 12]. Відповідно до таких визначень українські політологи О. В. Бабкіна та В. П. Горбатенко визначають і предмет

політології. Це “закономірності політичного життя в усіх його виявах: зміст, структура і функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади” [10, 16]. Більше того, у різних країнах політологію застосовують з різними назвами: політична наука, наука про політику, дослідження влади, уряду, політична соціологія, політична економія, публічне управління. За всього багатоманіття назви політичної науки, є те спільне, що викристалізовує її як цілісну науку — в центрі переважної більшості досліджуваних феноменів, явищ знаходиться політика.

Щодо “політичної науки”, то тут ситуація значно складніша і неоднозначна. По-перше, врахуємо, що в її практично сучасному значенні політична наука зароджується і починає формуватися лише у XVI ст., коли видатний італійський учений Нікколо Макіавеллі “звільнив політику, — за визначенням Ф. М. Рудича, — від філософсько-етичної форми і поставив у центр політичних дослі-

джень проблему державної влади, підпорядкував політичну думку розв'язанню реальних, практичних завдань" [11, 7].

Автори "Енциклопедії політичної думки" [4] нагадують, що першими, хто став перейматися питаннями державного устрою, були філософи, або науковці, а нині "політичну теорію часто відмежовують і від політичної філософії, з одного боку, і від політології, з другого [11, 283]. Політичну теорію згадані автори пропонують розглядати як: 1) історію політичної думки (дослідження праць класичних мислителів минулого); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість і т. ін. і т. п.); 3) формальне моделювання (створення формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія [11, 283–285]. Як кажуть, є і така точка зору.

Закцентуємо увагу все ж на останньому, оскільки до 70-х років XX ст. навіть вислів "політична теорія" перебував за межами політології і стосувався канонічних класичних текстів від Платона до К. Маркса. Побіжно зазначимо, що й нині проблема взаємин політичної теорії і політичної філософії до кінця не з'ясована. Так, американські автори "Короткого оксфордського політичного словника" (2005 р.) взагалі зазначають, що "не існує загальновизнаної різниці між політичною теорією і політичною філософією..." [6, 526].

У 1903 р. була сформована політологія як окрема фахова дисципліна разом із самою політичною теорією. Тоді політичну теорію як окремий вид діяльності не розглядали. Тобто в американській політології кінця XIX – початку XX ст. наукове визначення феномену "політика" давалося як історичне, еволюційне, порівняльне. Пізніше, у 1960-х роках, з появою біхевіоризму починається процес поступового наближення розмежування історичного і наукового підходу політології. Нині ж політичну теорію розуміють не інакше як підрозділ, складову політології. І це ближче до істини.

У разі, якщо не робиться чіткий "водорозділ" між політологією і політичною теорією, вдаються до дещо іншого спрощення: під політичною теорією розуміють якщо не саму політологію, то її концептуальну частину, що

певною мірою має сенс, оскільки без теоретичної частини жодна наука (наукова дисципліна), зрозуміло, існувати елементарно не може.

Якщо брати до уваги різне розуміння сутнісного характеру теорії, то схилиємося все ж до того, що теорія, у тому числі й політична, — це не збирання, сума якихось даних, понять, категорій тощо, але певна парадигма цілісного уявлення про феномен, у даному випадку — про політику, її існування.

Політична теорія вищого, середнього чи нижчого рівня хоча й має різну емпіричну базу, в сумі виступає не лише як засіб пізнання політики і всього, що з нею пов'язано, а засіб поглибленого пізнання на основі аналітичних, узагальнюючих підходів. Братимемо при цьому до уваги, що в сучасній політології надто широко використовуються узагальнюючий метод соціології, індивідуалізуючий метод історичних наук та казуїстичний метод сучасної юридичної науки. Зрозуміло, що часто ці методи діють і даються взнаки у своєму поєднанні.

Тепер дещо детальніше розглянемо феномен "політична теорія".

Існують досить прозорі визначення наведеного поняття. Так, українські політологи М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач розуміють і пояснюють політичну теорію як "абстрактно-логічне відображення і пояснення політичних відносин і процесів" [7, 490]. Згадані автори при цьому розрізняють: загальну політичну теорію; політичну теорію середнього рівня і політичну теорію нижчого рівня.

Фактично в унісон з викладеними вище тезами простежується думка відомого російського політолога В. Ф. Халіпова, який пише: "Політична теорія — це система основних ідей у сфері політичних знань, що розробляється науковими товариствами або окремими політичними діячами і мислителями" [14, 606].

Два наступних поняття "політична теорія" нам видаються найвдалішими і найоб'ємнішими. Перше роблять українські дослідники, автори "Політологічного словника" [9], які під політичною теорією розуміють: "1) історію політичної думки (діяльність із дослі-

дження праць класичних мислителів, відомих фахівців, що досліджували і досліджують різноманітні аспекти феномену політики, політичного життя тощо); 2) тлумачення понять (демократія, свобода, справедливість тощо); 3) формальне моделювання (конструювання формальних моделей політичних процесів); 4) теоретична політологія (більш теоретичний аспект звичайної політології) [9, 600]. Це — розлоге, широке і об'ємне пояснення феномену “політична теорія”.

Друге визначення пов'язане з тим, що під політичною теорією розуміють: а) підрозділ політичної науки, який націлений на оцінку, пояснення і прогнозування політичних феноменів; б) систему основних ідей у сфері політичних знань [8, 653]. Друге [8] — за формою і змістом більше пояснює феномен “політична теорія”.

Акцентуючи увагу на емпірико-дедуктивному характері політичної теорії, відомий український політолог В. О. Храмов зазначав, що вона складається з чотирьох важливих компонентів: 1) базових теоретичних понять; 2) змінних; 3) номологічних суджень (теоретичних законів); 4) логічної форми [8]. Детальної розробки цих компонентів в українській політології поки що немає.

Достатньо зрозумілою і більш простою є логічна структура політичної теорії, яка становить таку логічну послідовність (знизу доверху): емпіричне політичне дослідження; описативна політична теорія (емпірика); концептуальна схема даної сфери політологічного дослідження; загальна політична теорія. Останнє, на нашу думку, і є тим теоретико-суспільним продуктом, що називають “політична теорія”.

Врешті слід наголосити, що загальних теорій політичної науки доволі багато й усі вони в сумі, у поєднанні і формують теоретичні основи політології. На цьому акцентують увагу автори перекладного збірника статей “Теория и методы в современной политической науке” [13]. Тут принципово важливим є зауваження такого характеру: “Коли ведемо мову про закони і теорії у політичній науці, то маємо завжди брати до уваги, що вони звертаються до процесів, які відбуваються поза за-

лежності від політичних рішень і політичних організацій/ідеологій, але водночас останні фігурують як елементи теоретичної конструкції” [13, 19].

За браком можливостей політичної теорії навіть найбільш популярні і життєві проаналізувати важко, а скоріше, не вдасться. Інша справа — специфіка їх теоретичного обґрунтування. Зазначимо, що є п'ять основних підходів до такого обґрунтування: 1) біхевіористичний (усі соціальні і політичні явища вимірні); 2) функціональний (суспільства скріплені у певну єдність за рахунок спеціальних завдань і функцій); 3) системного аналізу (усі соціальні і політичні дії є систематичними); 4) раціонального вибору (дії людей чиняться на основі раціонального вибору); 5) інституціоналізму (ідея про способи створення інституцій і особливостей їх функціонування).

Тепер розглянемо методи політичної науки, пояснення їх суті.

Метод — це, в найширшому розумінні, спосіб пізнання, а коли мова йде про “науковий метод пізнання”, то це теоретично обґрунтований нормативний пізнавальний засіб (за О. В. Антоноюком) [9, 470]. Коли методи як пізнавальний засіб “опускають” до рівня методу дослідження, то йдеться про конкретні прийоми, засоби та інструменти аналізу.

Методи політології українські політологи, зокрема вже цитований Ф. М. Рудич, поділяють на загальнофілософські (нормативно-ціннісний, функціональний, біхевіористський, системний, психологічний, критично-діалектичний, порівняльний та історичний); загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, теорія ігор, математичний, кібернетичний і прогностичний методи); методи емпіричних досліджень (статистика, аналіз документів, анкетування, реальні спостереження тощо).

У результаті такого широкого використання багатьох методів наукових досліджень у політології набув помітного місця саме міждисциплінарний підхід до вивчення політичних явищ, процесів, що дає можливість максимально комплексного, цілісного аналізу дослідження політичних, політологічних феноменів.

Тобто серед сучасних методів політологічних досліджень певною мірою виокремленими за масштабами свого використання є міждисциплінарний та політико-культурний. Перший особливих розглядів і пояснень не потребує, а от другий — політико-культурний (Г. Алмонд, К. Гаджієв, Дж. Уоллес, Г. Ласуелл та ін.) має ті переваги, що поєднують в собі соціологію, соціокультурологію, національну психологію і т. ін., за рахунок чого є можливість максимально глибоко проникнути в суть досліджуваних феноменів — явищ, процесів, подій, навіть окремих політичних вчинків.

Зазначене жодним чином не принижує місця, ролі і значення інших методів політологічного дослідження. Помітне місце, скажімо, в політології займають, нехай традиційні, однак достатньо ефективні методи наукового пізнання — спостереження, врахування досвіду, збирання, аналіз і обробка інформації. Як правило, такі методи дослідження використовуються для первинного збирання інформації, для з'ясування певних загальних ознак, характеристик, тенденцій того чи іншого феномену, явища, події і т. д., що і є необхідним підґрунтям для подальшого поглиблення і конкретизації дослідження. Ці методи є своєрідними “стартовими” кроками до більш глибокого, цілісного пізнання і пояснення складних, суперечливих і неоднозначних політичних подій, явищ, процесів.

Потужний розвиток політології у кінці ХХ–ХХІ ст. спричинив активний вхід у політичну науку багатьох методів і понять, що стосуються саме експериментальної психології, емпіричної соціології, психоаналізу, економіки, антропології та ін. Варто сподіватися, що саме ці методи найближчим часом помітно поширяться у політичній науці.

Менше, ніж в інших науках, але і в політології також використовуються методи точних наук — математики, статистики, а сьогодні, що особливо помітно, — кібернетики та інформатики. Безумовно, що і їх розвиток та використання — справа ближчого часу.

Існують й інші особливості методів політичної науки, які є предметом достатньо пильної уваги фахівців. Так, фактично впро-

довж усього ХХ ст., а в нових суспільствах, таких, як сучасна Україна, і до сьогодні домінували і домінують описово-аналітичні методи. Завдяки цим методам політичні процеси, явища тощо хибують, однак, публіцистичністю їх відтворення і пояснення. Лише в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. завдяки досягненням соціології, психології, правознавства, етнопсихології, прогностики та ін. методичний потенціал політичної науки методологічно ускладнився, набув глибшої науковості.

В українській політології все більшого поширення і використання набуває, як зазначалося, біхевіоризм, а починаючи фактично з останньої чверті ХХ ст. в практику політичних (політологічних) досліджень входить і системний метод, що ґрунтується не лише на комплексному підході в аналізі явищ, подій, процесів, а й саме підході сенергетичному. Вирішальне значення в цьому плані мали дослідження таких відомих зарубіжних політологів, як Г. Алмонд, К. Ерроу, К. Дейч, Д. Блек, Дис. Б'ю, Кенен, Д. Істон та ін.

Політична наука, зрозуміло, має власну методологію, як систему основних принципів і засобів побудови насамперед різних політичних теорій та різних рівнів систематизації політичного знання і здійснення політологічних досліджень. При цьому, як суспільна наука, що має яскраво виражений інтегральний, логічно-комплексний характер, політологія використовує всі основні методи соціальних наук, найважливішими з яких є філософський, загальнонауковий, спеціальний. Вони добре розроблені, пояснені і цілісно використовуються у дослідженні теоретичних і практичних аспектів політології.

Важливо зазначити, врешті, що поряд із наведеними методами в політології широко використовуються і методи інших наук: біхевіористичний (особливо в політичній психології, міфології, конфліктології, елітології); діяльнісний (передусім політичний менеджмент і маркетинг); метод емпіричних соціологічних досліджень тощо.

Якщо брати до уваги розвиток лише зарубіжної сучасної політології, то варто розглядати такі методи, як метод соціологічного плюралізму, метод пізнання соціальних

явищ на засадах концепції “типового ідеалу” (М. Вебер) тощо. Останні в українській політології мало розроблені і майже не використовуються, що не є позитивом.

Таким чином, проблема політичної теорії і методів у сучасній політичній науці є однією з найбільш актуальних і важливих, що потребує подальшої теоретичної розробки й обґрунтування.

Література

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. — К.: МАУП, 2000. — 501 с.
2. Головатий М. Ф. Політична психологія. — К.: МАУП, 2001. — 341 с.
3. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003. — 541 с.
4. Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 472 с.
5. Іщенко М. П. Методологічні основи розвитку політології / НТШ. — Черкаси, 2002. — 381 с.
6. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. — 789 с.
7. Обушний М. І. Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. — К.: Довіра, 2004. — 599 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
9. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 792 с.
10. Політологія: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — 3-тє вид., перероб., допов. — К.: ВЦ “Академія”, 2006. — 568 с.
11. Рудич Ф. М. Політологія: Підручник. — К.: Либідь, 2004. — 480 с.
12. Рудич Ф. М. Наука про політику: сучасний стан і тенденції розвитку / Ф. М. Рудич // Віче. — 2002. — № 5.
13. Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / Под ред. С. У. Ларсена; Пер. с англ. Е. А. Жуковой. — М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2009. — 751 с.
14. Халипов В. Ф. Энциклопедия власти. — М.: Академич. проект; Культура, 2005. — 1056 с.

Аналізуються складні аспекти формування політичної теорії та специфіка методів її теоретичного дослідження.

Анализируются сложные аспекты формирования политической теории и специфика методов ее теоретического исследования.

In this article difficult aspects of political theory formation and specific methods of its theoretical research are analyzed.

Надійшла 17 квітня 2012 р.

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ — ЦЕ ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 10–16

Розглядаються деякі аспекти осучаснення політичної економії.

На початку зробимо застереження. Мова піде не про філософію господарства, а про філософію економічної науки. Тобто того, що з ХІХ ст. відоме як “economics”.

Автор статті знайомий із значною кількістю навчальних посібників і підручників з політекономії. Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук захистив 23 грудня 1976 р. за спеціальністю “Політична економія”. У ті часи шифр цієї спеціальності був 08.00.01. Це вказувало на те, що політекономія вважалася чільною поміж економічних наук.

Автор не претендує на роль великого реформатора політекономії, але стверджує: політекономію слід очистити від зайвого і другорядного і вона має стати філософією економіки.

Для аналогії зазначимо, що правники мають цілу низку галузевих підручників і навчальних посібників (“Цивільне право”, “Господарське право”, “Спадкове право” тощо). У правників є й підручники з філософії права. Авторитетом вважається Владик Сумбатович Нерсисянц. Якщо правники мають “Філософію права”, то чому б економістам не мати “Філософію економіки”? Найкраще для цієї ролі підходить саме політекономія.

Проаналізуємо зміст кількох підручників з політекономії.

Почнемо з книги **“Политическая экономия. Учебник”**. Под ред. **К. В. Островитянова, Д. Т. Шепилва, Л. А. Леонтьева, И. Д. Лаптева, И. И. Кузьминова, Л. М. Гатовского.** — М.: Госполитиздат, 1954. — 640 с. Цю книгу іменуватимемо “Політекономія Островитя-

нова”. Книга охоплює як капіталізм, так і соціалізм. У передмові зазначається, що величезне значення для роботи над підручником мала економічна дискусія 1951 р., організована ЦК КПРС. На час публікації книги Й. В. Сталін вже помер (чи, можливо, його отруїли), але публічно його ще не критикували. У книзі Й. В. Сталін не згадується, книгу можна вважати підсумком сталінської епохи у сфері політекономії. У цьому підручнику до теми капіталізму належали такі розділи і глави:

- Розділ перший. Докапіталістичні способи виробництва.
- Глава І. Первіснообщинний спосіб виробництва.
- Глава ІІ. Рабовласницький спосіб виробництва.
- Глава ІІІ. Феодальний спосіб виробництва.
- Розділ другий. Капіталістичний спосіб виробництва.
- А. Домонополістичний капіталізм.
- Глава ІV. Товарне виробництво. Товар і гроші.
- Глава V. Капіталістична проста кооперація і мануфактури.
- Глава VI. Машинний період капіталізму.
- Глава VII. Капітал і додаткова вартість. Основний економічний закон капіталізму.
- Глава VIII. Заробітна плата.
- Глава IX. Накопичення капіталу і зuboжіння пролетаріату.
- Глава X. Кругообіг і обіг капіталу.

- Глава XI. Середній прибуток і ціна виробництва.
- Глава XII. Торгівля, кредит і грошовий обіг.
- Глава XIII. Земельна рента. Аграрні відносини за капіталізму.
- Глава XIV. Національний дохід.
- Глава XV. Відтворення суспільного капіталу.
- Глава XVI. Економічні кризи.
- Б. Монополістичний капіталізм — імперіалізм.
- Глава XVII. Імперіалізм — вища стадія капіталізму. Основний економічний закон монополістичного капіталізму.
- Глава XVIII. Колоніальна система імперіалізму.
- Глава XIX. Історичне місце імперіалізму.
- Глава XX. Загальна криза капіталізму.
- Глава XXI. Поглиблення загальної кризи капіталізму після Другої світової війни.

Чомусь не мала свого номера глава “Економічні вчення епохи капіталізму”.

Аналізуючи зміст підручника, можна дійти висновків, що багато глав пропагандистські спрямовані. Перші три глави — це сфера дисципліни “Економічна історія світу”.

У главі IX зубожіння пролетаріату викликає посмішку, бо якщо й було не лише зубожіння, а й голодомори, то такі явища економічно розвиненим капіталістичним країнам притаманними не були. Зубожіння слід було шукати в СРСР.

Отже, захоплення політекономія сталінських часів викликати не може.

Перенесемо наші погляди на брежньовські часи і поглянемо, про що ж писали тоді підручники з політекономії капіталізму. У полі зору перебуває наступна книга: **Брегель Э. Я. Политическая экономия капитализма. Издание 2-е, дополненное. — М.: Международные отношения, 1969. — 640 с.** Далі цю книгу називатимемо “політекономія Брегеля”. Має вона 22 глави:

- I. Товарне виробництво.
- II. Гроші.
- III. Капітал і додаткова вартість.

- IV. Заробітна плата.
- V. Відтворення і накопичення капіталу.
- VI. Концентрація і централізація капіталу. Концентрація виробництва і монополії.
- VII. Загальний закон капіталістичного накопичення і особливостей його дії в епоху монополістичного капіталізму.
- VIII. Кругообіг і обіг капіталу.
- IX. Прибуток і ціна виробництва. Монопольний прибуток і монопольна ціна.
- X. Торговельний капітал і торговельний прибуток.
- XI. Позичковий капітал і кредит. Банки та їх нова роль в епоху імперіалізму.
- XII. Фінансовий капітал і фінансова олігархія.
- XIII. Грошовий обіг і його розлад в умовах сучасного капіталізму.
- XIV. Земельна рента і аграрні відносини за капіталізму.
- XV. Відтворення суспільного капіталу.
- XVI. Економічні кризи і їх особливості в епоху імперіалізму.
- XVII. Капіталістична система світового господарства.
- XVIII. Імперіалізм як особлива і остання стадія капіталізму.
- XIX. Розкол світу на дві системи та боротьба між ними.
- XX. Крах колоніалізму і проблеми економічного розвитку країн, що звільнилися.
- XXI. Державно-монополістичний капіталізм.
- XXII. Критика буржуазних і реформістських теорій імперіалізму.

Рукопис підручника — Еноха Яковича Брегеля “Политическая экономия капитализма” було здано у набір 20 грудня 1967 р. Цей процес, очевидно, відбувся досить швидко, бо 25 січня 1968 р. книга була підписана до друку. Опублікована вона 1969 р. Наклад — 70 тис. примірників. У київських книжкових крамницях підручник з’явився, як здається, у травні-червні 1969 р. Коштувала книга 1 руб. 87 коп. За тих часів це була досить значна ціна (якщо враховувати, що студентська стипендія становила 35 рублів). Тоді чомусь іс-

нував дефіцит підручників з політекономії. Книга Е. Я. Брегеля користувалася попитом. Один примірник придбав і автор цих рядків.

Було відомо, що Е. Я. Брегель — доктор економічних наук і професор. Як це не дивно, не був членом Комуністичної партії Радянського Союзу. Це рідкісне явище, але воно інколи траплялося. Безпартійні професори і доктори, як правило, працювали в ті часи у системі Академії наук. Поміж вузівських викладачів політекономії безпартійних не було.

Згодом з'явилася інформація, що Е. Я. Брегель вирішив дожити свого віку та померти в Ізраїлі — на історичній батьківщині своєї нації. Це він і вчинив. З бібліотек негайно було вилучено і знищено його підручник. Очевидно, значна частина з 70-тисячного накладу зникла з книжкових полиць. Сталось це не через те, що книжка суперечила “безсмертному марксизму-ленінізму”, а тому, що симпатії радянського керівництва були не на боці Ізраїлю. Воно симпатизувало арабам, хоча з точки зору рівня соціально-економічного розвитку капіталістично-демократичний Ізраїль мав би подобатися більше, ніж автократично-феодальні режими арабських країн. До речі, як поділяють, дружина Генерального секретаря ЦК КПРС Леоніда Ілліча Брежнєва була єврейкою. Примірник книги Е. Я. Брегеля, який є в особистій бібліотеці автора цих рядків, не лише нагадує йому про щасливі студентські роки, а й слугує прикладом тих аспектів, які висвітлювала дисципліна “Політична економія капіталізму” за радянських часів, тобто у “дніпропетровську еру”. Молодим читачам нагадаємо, що вона зникла на початку 1980-х років після смерті лідерів СРСР — Л. І. Брежнєва, К. У. Черненко та Ю. В. Андропова.

“Донецька ера” в історії України започаткувалася взимку 2010 р.

Як бачимо, радикальні відмінності між політекономіями Островитянова і Брегеля — відсутні. Нічого дивного у цьому немає. Обидві книги створені за соціалістичних часів. Соціалізм же — він і в Африці соціалізм.

Тут варто розповісти історичну бувальщину, почуту кілька десятків років тому з вуст

сина одного з дуже високих функціонерів КПРС.

Після Другої світової війни була популярною фраза одного з кремлівських очільників — В. М. Молотова: “Всі нації прийдуть до соціалізму!”

На одному з урочистих заходів в Одесі виступав перший секретар Одеського обкому Компартії України О. І. Кириченко. (1908–1975 рр.). Закінчуючи виступ, він бадьоро вигукнув: “Всі нації прийдуть до капіталізму!” Цей партійний бос вимовив “капіталізм” випадково. Мав на увазі соціалізм. У залі — мертва тиша. Секретар же сподівався на гучні аплодисменти. Він знову повторив свою фразу. І знову — тиша. Він знову повторив і знову — жодних аплодисментів. Спантичено сів у президії на своє місце. До нього нахилилися і запитали: “Ви здогадуєтесь, що сказали?” Далі пояснили йому казус. Той зблід: “Невже я отаке сказав?” Вибігає з-за столу президії, вбігає у свій кабінет і високочастотним урядовим телефоном телефонує Й. Сталіну у Кремль: “Йосип Віссаріонович, я ось щойно отаке помилково бовкнув!” Й. Сталін відповів: “Сучий син, добре, що ти мені особисто зателефонував”. Репресій не було. Очевидно, обмежилися партійним стягненням. Потім у О. І. Кириченка була досить блискуча кар’єра.

Через кілька десятків років після цього казусу виявилось, що партійний функціонер мав рацію — нації попрямували від соціалізму до капіталізму. Дехто — чітко, дехто — як вівці. Останнє властиве Україні.

Переводимо погляди на вітчизняні пострадянські підручники з політекономії. Наступною книгою є: **Політична економія: Навч. посібник / Г. А. Оганян, В. С. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін. За заг. ред. Г. А. Оганяна. — К.: МАУП, 2003. — 520 с.** Далі цю книгу будемо називати “політекономія Оганяна”. Книга містила 6 розділів та додаток:

- Розділ 1. Загальні засади економічного розвитку.
- Розділ 2. Загальні основи ринку.
- Розділ 3. Суб’єкти ринкової економіки.
- Розділ 4. Економічне зростання і соціально-економічний прогрес.

- Розділ 5. Формування і розвиток сучасних соціально-економічних систем.
- Розділ 6. Світове господарство і міжнародні економічні відносини.
- Додаток. Нарис з історії економічних вчень країн ринкової економіки.
- Список використаної та рекомендованої літератури.

Як бачимо, політекономія Оганяна, на відміну від політекономії Бреґеля, не містить, передусім, пропагандистських розділів про те, що:

- імперіалізм — особлива і остання стадія капіталізму;
- світ розколено на дві системи і між ними точиться боротьба;
- відбувся крах колоніалізму;
- виник державно-монополістичний капіталізм, за яким негайно настане соціалізм;
- буржуазні і реформістські теорії імперіалізму слід критикувати.

З шести розділів політекономії Оганяна лише один трохи збігається з політекономією Бреґеля. Це — 6-й розділ політекономії Оганяна “Світове господарство і міжнародні економічні відносини”. Якщо такий розділ розглядати як політику у сфері економіки, то він має право на існування у книзі з політекономії. До речі, сучасні англомовні підручники з міжнародних економічних відносин мають назву “International Political Economy”. Якщо політекономію трактувати як філософію економіки, то без цього розділу можна й обійтися.

Оскільки автор цих рядків давно знайомий з Г. А. Оганяном, то якось при нагоді запитав його, чи вважає він створену під його керівництвом книгу геніальною? Відповідь була: “Ні”. Все ж таки слід зазначити, що це — досить гарна книга на тлі інших книг з політекономії.

У поле зору потрапила і така книга. **Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. 7-е вид., стереотип. — К.: Знання-Прес, 2008. — 719 с.** Називатимемо цю книгу “політекономією Базилевича”. З бібліографічної довідки випливає, що підручник є стереотипним. Можливо, за радян-

ських часів це поняття зустрічалося в авторському праві. У чинному ж Законі України “Про авторське право і суміжні права” поняття “стереотипний” — відсутнє. Воно означало, що зміст кожного наступного накладу (тиражу) підручника не змінюється або ж змінюється несуттєво. За радянських часів це мало неабияке значення для гонорару. За стереотип платили авторам щоразу менший гонорар, а то й зовсім не платили. В анотації зазначається, що книга є підручником нового покоління. Розділи книги:

- Розділ I. Загальні засади теорії економічного розвитку суспільства.
- Глава 1. Предмет і метод економічної теорії.
- Глава 2. Економічні потреби суспільства. Економічні інтереси.
- Глава 3. Економічна система суспільства. Відносини власності.
- Глава 4. Закономірності та особливості розвитку перехідних економік.
- Глава 5. Форми організації суспільного виробництва та їхня еволюція.
- Глава 6. Теорія грошей і грошового обігу.
- Розділ II. Теоретичні основи ринкової економіки.
- Глава 7. Ринкова економіка: суть, структура та інфраструктура.
- Глава 8. Попит і пропозиція. Теорія ринкової рівноваги.
- Глава 9. Конкуренція і монополія у ринковій економіці.
- Глава 10. Підприємництво у ринковій економіці.
- Глава 11. Капітал. Витрати виробництва і прибуток.
- Глава 12. Ринкові відносини в аграрному секторі економіки.
- Глава 13. Доходи, їхні джерела й розподіл.
- Глава 14. Економіка невизначеності, ризику і страхування.
- Розділ III. Основи макроекономічної теорії.
- Глава 15. Національне виробництво і відтворення.
- Глава 16. Макроекономічна нестабільність і економічне зростання.

- Глава 17. Фінансова система.
- Глава 18. Кредитна система.
- Глава 19. Урядове регулювання національної економіки.
- Глава 20. Теоретичні аспекти ринкової трансформації економіки України.
- Розділ IV. Закономірності розвитку світового господарства.
- Глава 21. Інтернаціоналізація господарського життя і світовий ринок.
- Глава 22. Глобалізація економіки та загальноцивілізаційні проблеми людства.
- Альфред Нобель.
- Лауреати Премії Банку Швеції з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля.
- Глосарій.
- Післямова.

Без сумніву, політекономія Базилевича має право на існування, хоч реформаторства у ній не дуже помітно. Важко погодитися, що це — підручник нового покоління. Цю книгу таким підручником можна вважати, коли за точку відліку брати підручники соціалістичних часів.

Далі мова піде про книгу, яка була непере-сичним явищем у часи “застою”.

Аникин А. В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. Изд. 2-е, доп. и перераб. — М.: Политиздат, 1975. — 384 с.

Перше її видання було 1971 р. Переклади книги у Чехословаччині та Німеччині були опубліковані 1974 р. Наклад другого видання — 50 тис. примірників.

Книга А. В. Анікіна написана у науково-популярній формі і в часи “застою” була оригінальною. Хто її не читав — той не політеконом. Книгу опрацював і автор цих рядків для складання, здається 1976 р., екзамену кандидатського мінімуму з “Історії економічних вчень”. Можливо, ця книга запозичила інформацію, що міститься у книзі R. L. Heilbroner. *The Worldly Philosophers. The Lives, Times and Ideas of the Great Economic Thinkers*. 3rd ed. — N.Y., 1968.

Назви глав:

- 1. Біля джерел.
- 2. Золотий фетиш і науковий аналіз: меркантилісти.

- 3. Вельмишановний сер Вільям Петті.
- 4. Буагільбер, його епоха і роль.
- 5. Джон Ло — авантюрист і пророк.
- 6. До Адама.
- 7. Франклін і політична економія за океаном.
- 8. Доктор Кене і його секта.
- 9. Мислитель, міністр, людина: Тюрго.
- 10. Шотландський мудрець: Адам Сміт.
- 11. Творець системи: Адам Сміт.
- 12. Геній із Сіті: Давид Рікардо.
- 13. Завершення системи: Давид Рікардо.
- 14. Навколо Рікардо і після.
- 15. Економічний романтизм: Сісмонді.
- 16. “Школа Сея” і внесок Курно.
- 17. Економічний націоналізм: Фрідріх Ліст.
- 18. Прекрасний світ утопістів: Сен-Сімон і Фур'є.
- 19. Роберт Оуен і ранній англійський соціалізм.

На жаль, А. В. Анікін не склав резюме для кожної із глав, щоб чіткіше було видно внесок кожного з класиків домарксового періоду у політичну економію. Це зробив автор цих рядків, який має наміри опублікувати колись набагато ширший варіант цієї статті.

Отже, час підбити підсумки. Автор цієї статті не претендує, що він повно і всебічно збагнув погляди й досягнення економістів домарксового періоду та перевершив досягнення вітчизняних політекономів. Завдання полягало в тому, щоб зрозуміти, коли виникла політична економія і які питання перебували в її полі зору впродовж історичного плину часу.

Сформулюємо висновки.

1. *Предмет політичної економії.*

За Ш. Монтеск'є політекономія — наука про державне господарство. А. Сміт вважав, що політекономія — наука, що вивчає об'єктивні закони виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ у суспільстві. Завдяки працям Д. Рікардо політекономія вперше перетворилася у систему знань про економічний базис суспільства. За Ж. Сісмонді політекономія — наука про вдосконалення соціального механізму в інтересах людського щастя. Політекономія за сво-

їми абстрактними схемами має бачити живу людину. Фрідріх Енгельс вважав, що політекономія є теоретичним аналізом сучасного буржуазного суспільства.

Фрідріх Ліст вважав політекономію не наукою про загальні закономірності розвитку господарства, а наукою про національне господарство з визначальною роллю держави.

Політекономів передусім цікавила така низка питань: товар, споживча і мінова вартість товару, капітал, торговельний баланс, абстрактна і конкретна праця, проста і складна праця, вартість товару, додаткова вартість, трудова теорія вартості, рента, прибуток, процент, економічні закономірності, гроші, податки, ціни, кредит, природна (економічна) людина, відтворення — просте і розширене, валовий і чистий прибуток та його обсяг, конкуренція, економічна система, розподіл праці, економічна політика, накопичення капіталу, абсолютні і відносні переваги у міжнародній торгівлі, класи суспільства, пропозиція і попит, фактори виробництва.

2. Вік політекономії.

Політична економія — досить стара наука. Якщо її витоки шукати у працях Аристотеля, то їй — понад 2300 років. Якщо за точку відліку брати Антуана Монкретьєна, то вік політекономії сягає 400 років. Понад 230 років минуло від публікації книги “Дослідження про природу і причини багатства націй” Адама Сміта.

Написано-переписано чимало за роки, що спливили.

Пам’ятаймо, що раніше політекономія була матір’ю всіх економічних наук, вона писала практично про все. Нині політекономія має бути не всеосяжною, а світоглядною. Не завадив би їй підручник, який би запозичив зі спадщини політекономії світоглядні аспекти та містив би те, чого не було раніше.

3. Пропонована структура підручника з політекономії.

Як здається, підручник з політекономії має містити розділи про:

- онтологію (вчення про буття);
- гносеологію (вчення про пізнання);
- аксіологію (вчення про цінності);

- філософію економіки на різних етапах розвитку людства;
- сутність економіки;
- людину і довкілля (природне і суспільне);
- людину і економіку;
- людство і довкілля;
- суспільство і економіку;
- економічну свободу і економічні обмеження.

Зазначений перелік не є вичерпним і остаточним.

Автори підручників з політекономії поки що нагадують вовків, обставлених на полюванні на них червоними прапорцями. Автори, як чистопородні вовки, бігають по колу, окресленому класичною політекономією, і не можуть з нього вирватися. А все ж таки для цього час назрів!

Відомо, що крім класичної фізики є ще й квантова. Можливо, це справедливо і щодо політекономії. Потрібна нова політекономія. Нинішній світ — це не той світ, який бачили А. Монкретьєн, В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, В. Ленін, Й. Сталін, Мао Цзедун та інші вчені і державні діячі. Настав час політекономію очистити від засміченості і традиційності. Чи ж вдасться це комусь зробити?

4. Компроміс.

Може бути і компромісний варіант. Він полягає у тому, щоб не чіпати “Політекономію”, і “Філософію економіки” створювати замість “Економічної теорії” (чи “Основ економічної теорії”).

На наш погляд, для майбутньої “Філософії економіки” могли б становити інтерес, зокрема, такі напрацювання:

- підрозділ 1.2 у згаданій вище “політекономії Оганяна”;
- підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 5.1, 5.2, 5.3, 6.1, 7.1, 7.2, 8.1, 8.2 книжки “Основи економічної теорії”: Навч. посіб. / А. У. Уразов, П. В. Маслак, І. В. Саух. — К.: МАУП, 2005. — 328 с.

Допитливим читачам, які зацікавились темою, можна рекомендувати ознайомитись із класичними роботами з політекономії, що наведені нижче.

Література

1. Shumpeter J. A. History of Economic Analysis.
2. Strachey J. Contemporary Capitalism. — L., 1956.
3. Bell J. F. A History of Economic Thought. — N.Y., 1953.
4. Densaix P. Monctehretien et l'economie politique nationale. — P., 1901.
5. Жамс Э. История экономической мысли XX в. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1959.
6. Heckcher E. F. Mercantilism. — L., 1955.
7. Strauss E. Sir William Petty. Portrait of a Genius. — L. 1954.
8. Dictionary of National Biography. Ed. by L. Stephen and S. Lee., vol. 45.
9. Петти В. Экономические и статистические работы. — М.: Соцэкгиз, 1940.
10. Zweig F. Economic Ideas. A Study in Historical Perspectives. — N.Y. — 1950.
11. Meek R. L. Studies in the Labour Theories of Value. — L., 1956.
12. Розенберг Д. И. История политической экономики. — М.: Соцэкгиз, 1940.
13. Тюрго А. Р. Ж. Избранные экономические произведения. М.: Соцэкгиз, 1960.
14. Bagehot W. Historical Essays. — N.Y., 1966.
15. Malthus T. R. Principles of Political Economy. — Oxford, 1951.
16. Mill J. S. Autobiography. — L., 1944.
17. Mill J. M. Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy. — L., 1873.
18. Симонд де Сисмонди Ж. Новые начала политической экономики, или о богатстве и его отношении к народонаселению. — М.: Соцэкгиз, 1937.
19. Cournot A. A. Resherches sur les principes mathematiques de la theorie des richesses. — P., 1838.
20. Robbing L. The Theory of Economic Development in the History of Economic Thought. — L., 1968.
21. Fabiunke G. Zur historischen Rolle des deutschen Nationalenkonomen Friedrich List (1789–1846). — Berlin, 1955.

Традиційна політична економія не відповідає реаліям сучасного світу. Політична економія перевантажена аспектами, яким більше підходять галузеві економічні науки. Політекономія має стати філософією економіки.

Традиционная политическая экономика не соответствует реалиям современного мира. Политэкономия оказалась перегруженной аспектами, которым больше подходят отраслевые экономические науки. Политэкономия должна стать философией экономики.

Traditional political economy does not correspond to realities of contemporary world. The political economy turned out to be overloaded by aspects which are more fit for special economic sciences. The political economy is to be a philosophy of economics.

Надійшла 24 травня 2012 р.

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 17–23

Світовий досвід свідчить, що жодна країна, попри кількість її населення, розмір території, географічне положення, економічний потенціал тощо, не може ігнорувати зовнішньоекономічну діяльність. Достатньо зіставити Китай часів його політики “опори на власні сили” з нинішнім Китаєм, який стрімко рухається у лідери сучасної світової економіки. Розвиток економіки на засадах автаркії приречений на провал. Замінників зовнішньоекономічній діяльності важко, а то й неможливо знайти.

Зовнішньоекономічна діяльність є надзвичайно складною і широкою. Разом із зовнішньоекономічною діяльністю розвивається і її державне регулювання. Ми розглянемо лише основні аспекти еволюції зовнішньоекономічної діяльності, що зафіксовані у спеціальному законі нашої держави у цій сфері.

Про регулювання вітчизняної зовнішньоекономічної діяльності написано чимало книг, брошур і статей, — як за часів колишнього СРСР, так і після його розпаду. Тематика — широка і, зрозуміло, що вона не могла не привертати увагу дослідників. Помітною поміж публікацій є книга [5] за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. Х. Юлдашева.

Авторка цієї статті написала два розділи у книзі [1].

Їх назви:

- Розділ 14. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в довоєнному СРСР;
- Розділ 15. Основні положення нормативно-правових актів СРСР у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Останній з названих розділів охопив і відхід від монополії держави на зовнішню торгівлю, який перейшов і на терени України, яка тоді ще була у складі СРСР.

Розглянемо зовнішньоекономічну діяльність незалежної України. Така діяльність

розпочалася ще за часів СРСР. Ще тоді були закладені засади її державного регулювання в умовах відмови держави від монополії на зовнішню торгівлю.

Ми маємо дослідити найголовніші аспекти еволюції зовнішньоекономічної діяльності України за перші два десятиріччя її незалежного існування.

Авторка статті у розділі VII “Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності” книги [2] застосувала простий, але достатньо наочний прийом. Було взято два тексти Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”. Перший текст був першопочатковим текстом Закону Української РСР “Про зовнішньоекономічну діяльність”, ухваленого Верховною Радою УРСР 19.04.1991 р. № 959-ХІІ. Хоча ця за попередньою нумерацією дванадцята Верховна Рада була обрана ще за радянських часів, але вона була обрана на демократичних засадах. Ця Верховна Рада проголосила незалежність України і згодом її стали вважати парламентом України першого скликання (у жовтні 2012 р. відбудуться вибори до Верховної Ради України сьомого скликання). Другий, залучений для порівняння, текст Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” був станом на квітень 2012 р. Тобто між двома текстами пролягли 22 роки. Витоки чинного закону у сфері зов-

нішньоекономічної діяльності датуються радянськими часами.

У першопочатковому тексті жирним шрифтом співавторка виділила ті місця, які залишилися у незмінному вигляді через 22 роки, що спливли.

Останній прийом дав можливість побачити те, що залишилося від Закону № 959-XII, і те, що з нього було усунуто.

Що ж саме було внесено до вказаного Закону впродовж вартото уваги проміжку часу?

Складений упродовж багатьох років професором І. І. Дахном перелік нормативно-правових актів України у сфері зовнішньоекономічної діяльності налічує кілька десятків сторінок. Він міститься у зазначеній вище книзі [2]. У журнальній статті неможливо висвітлити еволюцію державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності за всім переліком нормативних актів, тому аналіз обмежується лише найголовнішим законом у цій сфері.

На початку незалежності суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності повинні були, згідно зі статтею п'ятою, проходити державну реєстрацію. Вона здійснювалася Міністерством зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі. Згодом зазначене міністерство було розформовано, а пізніше скасовано і державну реєстрацію. Ця реєстрація у 2006 р. була скасована парламентом п'ятого скликання (за часів президентства В. Ющенка) і більше не поновлювалася. Вважаємо, що така реєстрація була вигідна хіба що корумпованим чиновникам, але не сприяла поліпшенню ефективності зовнішньоекономічної діяльності.

Чим менше бюрократичних бар'єрів — тим краще. Ця істина давно відома всім. Недарма ж американці кажуть: "Великий уряд — кепський уряд" (big government is a bad government).

Якби будь-яка зовнішньоекономічна діяльність підлягала ліцензуванню, то в такому разі державну реєстрацію її суб'єктів можна було б зрозуміти як необхідну процедуру. Оскільки монополія держави зберігається лише на товари воєнного і подвійного призначення, то немає й потреби у державній ре-

єстрації суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

У статті шостій уточнено, хто має право підписувати зовнішньоекономічний договір (контракт). На жаль, у статті залишилося не роз'ясненим поняття про просту письмову форму договору (контракту). Таке роз'яснення не завадило б помістити у статті першій "Пояснення термінів".

Вважаємо, що чинні зовнішньоторговельні контракти не можна вважати такими, що укладаються у простій письмовій формі. Ця форма регламентована "Положенням про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)", затвердженим наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 р. № 201 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 21.09.2001 р. за № 833/6024. Попередня редакція цього документа затверджувалася наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України від 5.10.1995 р. № 75.

До речі, у квітні 2012 р. голова Державної митної служби України Ігор Калетнік запропонував законодавчо закріпити поняття "прямий зовнішньоекономічний договір" [3].

Нині стаття шоста є значно коротшою, ніж була колись. Скасування колишніх міжнародних приватно-правових колізійних прив'язок, які містилися раніше, пояснюється ухваленням Закону України "Про міжнародне приватне право" від 23.06.2005 р. № 2709-IV. З таким підходом можна погодитися.

Уряд нині має право зменшувати або скасовувати тимчасову надбавку до діючих ставок ввізного мита на деякі товари згідно з процедурою, визначеною міжнародними угодами України. Кабінет Міністрів України забезпечує виконання рішень Ради Безпеки ООН з питань зовнішньоекономічної діяльності.

Уряд також отримав право ухвалювати рішення про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань шляхом запровадження режиму ліцензування.

Національний банк може виступати гарантом кредитів, що надані суб'єктам зо-

внішньоекономічної діяльності іноземними банками, фінансовими та іншими міжнародними організаціями під заставу Державного валютного фонду та іншого державного майна України.

Центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики отримав право на проведення антидемпінгових, антисубсидційних та спеціальних розслідувань у порядку, визначеному законами України. Нині цим органом є Міністерство економічного розвитку і торгівлі України.

Антимонопольний комітет України долучено до здійснення контролю за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законодавства про захист економічної конкуренції.

Спочатку у Законі не згадувалася Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі. Нині стаття шоста Закону містить делеговані їй функції:

- здійснення оперативного державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні відповідно до законодавства України;
- ухвалення рішень про порушення і проведення антидемпінгових, антисубсидційних або спеціальних розслідувань та застосування відповідних санкцій;
- ухвалення рішень про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань у межах встановленої законами України компетенції.

У статті восьмій було раніше і зберігається нині положення, що її органи не мають права безпосередньо втручатися у зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів цієї діяльності. Досвід же свідчить, що таке втручання відбувається. Наприклад, у третій декаді квітня 2012 р. голова Верховинської районної державної адміністрації Івано-Франківської області Василь Гондурак дав вказівку — вжити заходів до мінімізації торгівлі китайською продукцією та наголошувати на продукції народних промислів на обласному святі “Полонинське літо-2012”, яке мало відбутися 10 червня [4].

Колись стаття одинадцята передбачала податкові пільги суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності. Нині ці пільги скасовані. Пільги суперечать правилам СОТ. Немає і обов'язкового розподілу виручки від зовнішньоекономічної діяльності в іноземній валюті. Ці рудименти минулого не відповідають сучасним реаліям.

Механізм ліцензування зовнішньоекономічних операцій зазнав значних змін за час дії Закону. Це сталося у зв'язку зі вступом України до СОТ.

Раніше шістнадцята стаття називалася “Ліцензування та квотування зовнішньоекономічних операцій”. Нині у назві статті згадка про квотування відсутня. Механізм ліцензування підтягнувся до вимог Світової організації торгівлі. Стаття є великою за обсягом. Далі висвітлюються лише її найголовніші положення, які можна вважати віхами у сфері державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Ліцензування експорту (імпорту) товарів здійснюється у формі автоматичного або неавтоматичного ліцензування.

Автоматичне ліцензування — комплекс дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності дозволу на здійснення впродовж визначеного періоду експорту (імпорту) товарів, щодо яких не встановлюються квоти (кількісні або інші обмеження). Це ліцензування є адміністративною процедурою, яка не здійснює обмежувального впливу на товари, експорт чи імпорт яких підлягає ліцензуванню.

Автоматичне ліцензування скасовується у разі припинення обставин, що були підставою для його запровадження. За автоматичного ліцензування ліцензії надаються всім, хто їх просить.

Неавтоматичне ліцензування означає надання суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності дозволу на здійснення протягом визначеного періоду експорту (імпорту) товарів, щодо яких встановлені певні квоти (кількісні або інші обмеження). Якщо відсутні квоти, — то неавтоматичні ліцензії не запроваджуються.

Кількісні обмеження застосовуються в Україні лише на недискримінаційній основі. Україна зобов'язана не застосовувати щодо імпорту будь-якого товару на її територію чи щодо експорту будь-якого товару з її території на територію будь-якої держави, якщо імпорт аналогічного товару з усіх держав в Україну або експорт з України до всіх держав не є аналогічним чином забороненим або обмеженим.

Ліцензування експорту запроваджується у разі:

- значного порушення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку, що мають велике значення для життєдіяльності в Україні;
- необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людей, тварин, рослин, довкілля, громадської моралі, національного багатства, захисту інтелектуальної власності, безпеки держави.
- експорту золота та срібла (крім банківських металів);
- необхідності захисту національних виробників, якщо внутрішні ціни на матеріали для вітчизняної обробної промисловості тримаються на рівнях, нижчих за світові ціни;
- необхідності забезпечення виконання міжнародних договорів України.

Ліцензування імпорту товарів запроваджується в Україні у разі:

- різкого погіршення стану платіжного балансу та зовнішніх платежів;
- різкого скорочення або мінімального розміру золотовалютних резервів;
- необхідності захисту життя, здоров'я людей, тварин, рослин, довкілля, громадської моралі, національного багатства, захисту інтелектуальної власності, безпеки держави;
- імпорту золота та срібла (крім банківських металів);
- необхідності захисту національних виробників, якщо такий імпорт заподіяти національному виробнику подібного або безпосередньо конкуруючого товару;

- необхідності забезпечення виконання міжнародних договорів України;
- необхідності застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань.

Рішення про ліцензування експорту та імпорту товарів (у тому числі про квоти та інші обмеження) ухвалює уряд. Відповідне подання надходить від Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

У разі застосування захисних заходів щодо вітчизняного товаровиробника, рішення про режим ліцензування ухвалюється Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі.

Щодо кожного товару встановлюється лише один вид ліцензії. За порушення порядку здійснення зовнішньоекономічної діяльності до порушників застосовується індивідуальний режим ліцензування.

Заявки на видачу ліцензії подаються за встановленою формою. Розгляд заявок може здійснюватися у порядку їх надходження або одночасно після закінчення оголошеного строку їх приймання.

При поданні заявки можуть вимагатися документи та інформація, які вважаються необхідними для підтвердження даних, що містяться у заявці та зовнішньоекономічному контракті.

Заявка не може бути відхилена у разі припущення незначних помилок у документах. Основними даними вважаються ті, що передбачені умовами зовнішньоекономічного контракту.

Строк розгляду заявки на автоматичну ліцензію — не більше 10 робочих днів, а на неавтоматичну — 30 днів від дати одержання заявки.

Рішення про відмову у видачі неавтоматичної ліцензії може оскаржувати ся. За видачу ліцензії стягується збір. Митне оформлення товарів, експорт (імпорт) яких підлягає ліцензуванню, здійснюється лише за наявності відповідної ліцензії.

Ліцензування товарообмінних (бартерних) операцій здійснюється у тому разі, якщо предметом цих операцій є товари, експорт (імпорт) яких підлягає ліцензуванню.

Ліцензування експорту (імпорту) дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва здійснюється з урахуванням вимог законодавства з питань виробництва, експорту (імпорту) дисків для лазерних систем зчитування відповідно до процедури видачі ліцензій.

Ліцензування не поширюється на експорт та реалізацію компенсаційної і прибуткової продукції, одержаної інвестором у власність на умовах угоди про розподіл продукції, укладеної відповідно до вимог Закону України “Про угоди про розподіл продукції” від 14.09.1999 р. № 1039-XIV.

Перелік товарів, експорт (імпорт) яких підлягає ліцензуванню, інформація про строк дії ліцензії та внесення будь-яких змін до них, порядок подання та розгляду заявок оприлюднюються в офіційних друкованих виданнях України з повідомленням відповідного комітету Світової організації торгівлі впродовж 60 днів з дня оприлюднення.

Офіційне оприлюднення здійснюється за 21 день до дати запровадження режиму ліцензування.

На запит зацікавленої держави — члена СОТ надається відповідна інформація.

Ліцензування не поширюється на операції Національного банку. Здійснення операцій суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності без відповідних ліцензій тягне накладання штрафів.

У статті сімнадцятій — “Заборона окремих видів експорту та імпорту” — з'явилося положення про заборону експорту:

- природних ресурсів, що вичерпуються, якщо обмеження застосовується також і до внутрішнього споживання або виробництва;
- на виконання рішень Ради Безпеки ООН;
- відповідно до міжнародних договорів України.

Перелік товарів, заборонених для експорту (імпорту), визначається виключно законами України.

Зазнав великих змін і текст статті вісімнадцятої. Стосується вона стандартів (регламентів) у сфері техніки, фармакології, сані-

тарії, фітосанітарії, ветеринарії, екології. Раніше стаття була більшою за розміром і містила низку конкретних положень. Навіть коротке ознайомлення з ними говорило про те, що їх сформульовано замало. Нині ця стаття є відсилковою. Зазначено, що вимоги до імпортованих в Україну товарів застосовуються у порядку, встановленому законодавством України.

У статті дев'ятнадцятій “Спеціальні імпортні процедури”, — передбачено, що у разі досягнення платіжним балансом України критичного стану, як виняток, застосовується процедура тимчасової надбавки до чинних ставок ввізного мита на деякі товари. Процедура має спиратися на норми відповідних статей Генеральної угоди з тарифів і торгівлі у редакції 1994 р.

Великі зміни є і в статті двадцятій. Її попередня назва — “Антимонопольні заходи у галузі зовнішньоекономічної діяльності”. Нинішня — “Заходи щодо захисту економічної конкуренції в галузі зовнішньоекономічної діяльності”. До статті практично не внесено нічого нового, зате скасовано майже половину тексту. Положення перенесено у законодавство України про захист економічної конкуренції.

У статті двадцять другій першопочаткового тексту ревізія і аудит фактично вважалися синонімами — слово “аудит” писалося у дужках після слова “ревізія”. Нині поняття вживаються окремо.

Стаття двадцять третя “Інформаційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності” нині передбачає складання Держкомстатом щоквартальної статистичної інформації про стан і структуру зовнішньоторговельного балансу України.

Значні зміни внесено до статті двадцять дев'ятої. Зміни торкнулися не лише тексту, а й назви статті. Нинішня назва — “Заходи України у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань”.

Практично всі зазначені у статті заходи існували й раніше. Передбачено:

- у разі, якщо Україна та держава, яка застосувала щодо України дії, що мають

ознаки дискримінаційних та/або недружніх, є членами тієї самої міжнародної міжурядової організації, розгляд та врегулювання спірної ситуації здійснюються відповідно до правил і процедур такої організації;

- у разі, якщо Україна та митний союз або економічне угруповання, які застосували щодо України дії, що містять ознаки дискримінаційних та/або недружніх, є членами тієї самої міжнародної міжурядової організації, розгляд та врегулювання спірної ситуації здійснюється відповідно до правил і процедур такої організації.

Розслідування фактів дискримінаційних та/або недружніх дій виконує Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Відповідний “Порядок” затверджує уряд. Матеріали розслідування розглядаються Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі. Вона ухвалює рішення про наявність або відсутність таких дій. За рекомендацією Комісії Міністерство економічного розвитку і торгівлі України спільно з Міністерством закордонних справ України звертаються до відповідних органів зарубіжних держав, митних союзів чи угруповань з пропозиціями про врегулювання. У разі позитивної відповіді формується робоча група і проводяться переговори. Можуть укладатися міжнародні договори міжурядового або міжвідомчого характеру. Заходи у відповідь припиняються, якщо припиняються дії, що викликали ці заходи, підписуються відповідні угоди та/або відшкодовується заподіяна шкода.

Стаття тридцять п'ята нині покликана боротися не лише з недобросовісною конкуренцією, а й зростаючим імпортом. Змінилося розуміння недобросовісної конкуренції. Нині прямо зазначаються лише демпінговий і субсидований імпорт. Контрафакція та рекламні порівняння нині прямим текстом не згадуються.

Великі зміни має стаття тридцять сьома — про спеціальні санкції. Ними є штрафи, індивідуальний режим ліцензування, тимчасове зупинення зовнішньоекономічної діяльності, подовження дії тимчасового зупинення. Стат-

тя містить як матеріальні, так і процесуальні положення у зв'язку із спеціальними санкціями.

Отже, впродовж двадцяти двох років свого існування Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” став досконалішим. З нього вилучено чимало положень та внесено низку нових. Закон жодного разу не викладався у новій редакції.

Насамкінець сформулюємо деякі, на наш погляд, важливі міркування.

1. Закон України РСР “Про зовнішньоекономічну діяльність” з'явився за часів СРСР, коли ще не була створена Світова організація торгівлі і підприємці України робили перші кроки у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Слід проаналізувати нові явища у міжнародній торгівлі та досвід, накопичений Україною від участі у діяльності СОТ, і відобразити їх у цьому Законі.

2. У Законі слід прописати положення про те, що державні посадовці (у тому числі і найвищі) не мають права публічно закликати до підтримки національного виробника. Такий заклик лунав би патріотично, але він суперечив би засадам Світової організації торгівлі, членом якої з 16 травня 2008 р. є і Україна. Зрозуміло, що журналісти та інші приватні особи можуть безперешкодно закликати купувати вітчизняну продукцію та ігнорувати іноземну. На те й існує свобода слова. Слід пам'ятати, що СОТ створювалася не для захисту національних виробників, а для захисту порівняльних переваг у міжнародній торгівлі, сформульованих ще Давідом Рікардо.

3. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” потребує вдосконалення. Найкраще (і водночас найскладніше) цей документ можна було б подати у вигляді “Кодексу зовнішньоекономічної діяльності України”, у якому відобразити важливі положення, розпорошені нині у міжнародних договорах України, в інших законах України, Указах і розпорядженнях Президента України, постановах і розпорядженнях Кабінету Міністрів України, рішеннях Конституційного Суду України, постановах Правління

Національного банку України, нормативних документах міністерств і відомств України, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України.

Простіший варіант — відредагувати чинний текст Закону. З цією метою у статті першій вмістити визначення понять, яких там бракує. У статтях Закону запровадити нумерацію частин (пунктів) та надалі таку нумерацію не змінювати, а доповнення і зміни позначати способом, який би не зашкодив стабільності встановленої нумерації. Це на практиці полегшить використання цього Закону.

4. У Законі України “Про зовнішньоекономічну діяльність” не завадило б виділити окрему статтю органам недержавного регулювання цієї діяльності. Поки що такої стат-

ті вони, на відміну від органів державного регулювання і місцевого управління, не мають.

Література

1. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Навч. посіб. / За ред. І. І. Дахна. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 472 с.
2. Алієва-Барановська В. М., Дахно І. І. Глобальний бізнес: Навч. посіб.-довідник. — К.: Центр учбової літератури, 2012. — 255 с.
3. Голос України. — 2012. — 21 квіт. — с. 12.
4. Назарчук Д. “Полонинське літо” буде без китайського ширвжитку // Голос України. — 28 квіт.
5. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посіб. / Г. О. Анцилевич, В. О. Голубєва, Т. В. Залуніцина та ін.; За заг. ред. О. Х. Юлдашева. — К.: МАУП, 2005. — 272 с.

Висвітлено основні аспекти еволюції державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України впродовж перших двадцяти років її незалежності. Сформульовано міркування щодо поліпшення Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”.

Освещены основные аспекты эволюции государственного регулирования внешнеэкономической деятельности Украины в течении первых двадцати лет ее независимости. Сформулированы соображения по улучшению Закона Украины “О внешнеэкономической деятельности”.

The main aspects of evolution of state management of external economic activities in Ukraine during first twenty years of its independence have been analyzed. Considerations are formed to improve the law “On Foreign Economic Activity”.

Надійшла 24 травня 2012 р.

П. В. КУЗЬМИН

Крымский инженерно-педагогический университет, г. Симферополь

ВЗАИМООТНОШЕНИЕ ПОЛИТИКОВ И БЮРОКРАТИИ КАК ПРОБЛЕМА ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ И ПРАКТИКИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 24–31

Рассматриваются основные проблемы взаимоотношений политиков и бюрократии.

Политическая деятельность как система субъектно-объектно-субъектных отношений имеет множество аспектов, исследование которых позволяет получать научные знания, необходимые для ее совершенствования и повышения эффективности. Одним из таких аспектов и, одновременно, политической и практической проблемой является взаимоотношение политиков, то есть лиц, занимающих политические должности, и бюрократии, социальной группы, обслуживающей сферу политики, в том числе процесс разработки и реализации политических решений.

Радикальные преобразования, которые необходимо осуществить на пути становления новой украинской государственности, развития экономической, социальной и духовной сферы, выдвигают задачу поиска оптимальной модели взаимодействия указанных выше субъектов, которая способствовала бы достижению провозглашенных высшим украинским политическим руководством целей. Рассматриваемый аспект актуализируется также в связи с начавшейся административной реформой в Украине, цель которой превратить государство в эффективный аппарат, который способен предоставлять обществу качественные услуги.

Анализ научных исследований и публикаций по рассматриваемой теме показывает, что опубликовано немало научных работ по проблеме теории и практики политико-управленческих отношений.

Теоретико-методологические аспекты государственного управления в целом, взаимодействия политиков и государственных служащих (бюрократии) в частности, отражены в работах украинских исследователей — В. Аверьянова [6], Б. Гаевского [4], И. Колиушко [7], В. Лугового [9], В. Ребкало [4], С. Телешуна [13], Туленкова [4], В. Цветкова [14], а также российских ученых — Г. Атаманчука [2], В. Белолипецкого [12], В. Игнатова [12], О. Крыжановской [12], А. Понделкова [12], Ю. Чернявской [15] и др.

Раскрытию национальных особенностей взаимодействия политиков и бюрократии в европейских странах и США посвящены работы Г. Алмонда [1], Д. Гуляша, Р. Далтона [1], Дж. Пауэла [1], А. Оболонского [10], К. Строма [1], Д. Йенэна [5] и др.

В то же время, такие стороны и проблемы политической деятельности и политико-административного управления, как разграничение полномочий лиц, занимающих политические должности и должности госслужащих, политизация как тенденция развития современной бюрократии, поиск оптимальных форм контроля над деятельностью государственных служащих, остаются недостаточно исследованными. Данные аспекты взаимодействия политиков и бюрократии в условиях переходных (транзитивных) обществ к сожалению также изучаются медленно.

Политик — это индивид, избираемый на основе прямых выборов либо соответствующим представительным органом, либо на-

значаемый избранным должностным лицом, представительным органом и несущий ответственность за свою деятельность. Политик обладает властными полномочиями и использует их в процессе политического руководства и управления. Как субъект политической деятельности он выступает ключевым актером в процессе принятия политических решений. Предназначение политика — социальное конструирование и управление общественными отношениями, артикуляция и агрегирование групповых интересов в целях развития общественной системы и удовлетворения ее потребностей.

Бюрократия — это корпус профессиональных государственных служащих, работников госаппарата. Бюрократические организации представляют собой планомерно управляемые целевые объединения, внутренняя структура которых сформирована с таким расчетом, чтобы можно было реализовать поставленные перед ними цели в возможно в более полном объеме и без особых осложнений. Самым очевидным признаком бюрократической организации является ее целевая рациональность [3, 142].

В таком понимании бюрократия видится в облике двуликого Януса, один лик которого — конституционный, формально-юридический, а другой — реальный. Согласно классической концепции бюрократии Макса Вебера бюрократу свойственны такие черты, как неполичность, ревностность в исполнении и соблюдении законов, профессионализм, компетентность, лояльность к законно избранной или назначенной политической власти. Но, как показала политическая практика, другой лик облика — реальный, весьма далек от официального имиджа, декларируемого нормативностью.

Связи и взаимодействия политиков и бюрократии, возникающие в процессе политического руководства и управления, получили название политико-управленческие отношения. Последние — объективно обусловлены: через них получают реализацию требования объективных тенденций и существующих социально-экономических, политических и духовных условий данного общества. Одной

из особенностей политических управленческих отношений является то, что они регулируются законодательными актами, политическими принципами и нормами, сложившимися в стране политическими традициями. Одновременно, они являются волевыми отношениями, отношениями субъективного порядка. Осуществляя функции политико-административного управления, политики и бюрократия руководствуются заранее сформулированной целью, сознательно регулируют свои действия во имя достижения этой цели.

Представителями различных течений и школ создано немало моделей интеракции субъектов политической деятельности к бюрократии. Одной из первых явилась модель С. Эйзенштадта, создателя теории модернизации, изложившего три варианта взаимодействия “политиков” и “бюрократов” в условиях традиционного, современного и переходного общества. Суть этих вариантов взаимодействия состоит в следующем: традиционная модель — “бюрократия, ориентированная на правительство”. Данный вариант характеризуется бесправием чиновника перед политической властью, отсутствием гарантий карьеры. Чиновник выступает в качестве личного слуги политика и государства. Модернизационная модель — “бюрократия, ориентированная на общество”. Этому варианту свойственны правовая и социальная защищенность госслужащих, гарантия своевременного продвижения по службе, относительная независимость от политики сочетается с подчиненностью правительству. Транзиторная модель — “бюрократия, ориентированная на саму себя”. Данная модель характеризуется политико-правовой бесконтрольностью чиновника. Высшие должностные лица действуют в своих личных интересах, рекрутирование носит семейственный характер, госслужба рассматривается как синекура [11, 144].

Заслуживает научного внимания и модель Ф. Риггса, в которой различается два типа бюрократии в зависимости от возможностей последней воздействовать на правительство: “партийно ориентированную” и “собственно

политизированную”. Суть первого типа состоит в том, что рекрутирование и продвижение по службе зависят от поддержки со стороны партии. Соответственно, в своей профессиональной деятельности чиновник учитывает позицию своей партии. Суть второго типа выражается в том, что чиновник ориентируется на то, чтобы играть самостоятельную политическую роль, а не послушно осуществлять решения высших органов государственной власти.

Еще один вариант анализа соотношения политической власти и бюрократии предлагают Дж. Эбербах, Р. Патнэм и Б. Роман. Ученые выделяют три модели отношений политиков и чиновников. Первая модель — “идеальная”, совпадающая в целом с концепцией М. Вебера: политики правят, а чиновники управляют; первые принимают решения, вторые их выполняют. Вторая модель — “реальная”: политики и чиновники совместно разрабатывают и принимают решения, выполняя при этом разные функции — бюрократия выступает в качестве нейтрального эксперта, политики придают решениям политическую направленность. Эта модель, считают исследователи, достаточно точно отражает реалии демократических стран. Третья модель — “конвертирующая”: и политики, и чиновники участвуют в принятии решений, при этом политики агрегируют интересы разрозненные, неорганизованные, а чиновники выражают сформулированные интересы организованных клиентов.

По мнению Дж. Эбербаха, Р. Патнэма и Б. Романа, сегодня наблюдается конвергенция функций, ведущая к формированию четвертой модели — “гибридной”, в которой растворится веберовская формула и исчезнет существенная разница между ролями политика и бюрократа.

С. Эйзенштадт считает, что при определенных условиях соучастие аппарата управления в принятии политических решений может трансформироваться в самостоятельную политическую активность бюрократии, проявляющуюся в следующих основных аспектах: функционирование бюрократии в качестве самостоятельного политического актера;

самостоятельная интерпретация законодательных актов и политических решений; артикуляция корпоративных бюрократических интересов; артикуляция интересов организованных клиентов и связанные с этим лоббирование, фаворитизм, коррупция; артикуляция интересов нелегальных структур и сращивание чиновничества с мафиозными группами; конверсия административной власти в политическую, “приватизация” государства чиновниками, установление “административной, политической и промышленно-финансовой элит, олигархизация политической системы [11, 147].

Вековая политическая практика свидетельствует, что бюрократия может участвовать в артикуляции и агрегировании групповых интересов. Вступая в деловые контакты с группами интересов, бюрократия тем самым, с одной стороны, способствует достижению общественного консенсуса, но с другой, — клиентелизм может негативно сказываться на эффективности государственного управления. Это происходит в тех случаях, когда групповой интерес совпадает с корпоративным интересом бюрократии, когда госструктуры попадают под влияние групп интересов, более того, контролируются последними. Следствием подобного “сотрудничества” является возникновение антидемократических, олигархических тенденций.

Сегодня такого рода тенденции имеют место в первую очередь в трансформирующихся обществах постсоветского пространства, в том числе в Украине.

В контексте рассматриваемой проблемы вызывает интерес сформулированный политологами Д. Гуляш и Д. Йенэн тезис, согласно которому современная бюрократия — это единственная непоколебимая и постоянно растущая индустрия XX ст. В ходе этого процесса коренным образом изменилось разделение труда и ролей между государственной службой и политиками, а независимость и нейтральность госслужбы обретает все новые и новые интерпретации и практическую реализацию [5, 84].

Таким образом, вопреки классической модели госслужбы, где политики принимают решения, а чиновники их исполняют, сложилась контрмодель, в которой современный государственный чиновник уже не только исполнитель политических решений, но и действующее лицо процесса их принятия, конструктивный, активный и инициативный партнер выборных институтов.

Политизация бюрократии связана, прежде всего, с ее возможностью участвовать в распределении и размещении ресурсов, оказывающих существенное влияние на жизнедеятельность общества в целом, региона, города, поселка и т. д. — в частности. Чиновники обеспечивают большое разнообразие услуг для населения, связанных с функционированием системы образования, здравоохранения, ценообразования, пенсионного обеспечения. Они участвуют в подготовке и реализации решений, связанных с приватизацией государственной собственности, информационной политикой в обществе, землепользованием, функционированием жилищно-коммунального хозяйства, индустрии отдыха и т. п. То есть бюрократия ставит в зависимость от своей деятельности большое количество людей, их благосостояние, реализацию и защиту конституционных прав и свобод граждан.

Второе направление проникновения государственной бюрократии в политику связано с профессионализмом этой социальной группы. Госслужащие, как справедливо отмечают исследователи, зачастую более компетентны в решении и обосновании ряда вопросов, нежели политики. В связи с этим, бюрократия в известной степени способна выйти из-под контроля политических сил и вторгнуться в сферу их компетенции. “Накопление бюрократией запаса профессиональных знаний открывает перед ней возможность в перспективе применять эти знания как средство господства. При этом возникает опасность превращения аппарата управления в политически самостоятельную силу, противостоящую, например, власти и контролю избранных (народом) парламентов и их депутатов”. И далее: “...поэтому управленческий аппарат, движущийся по пути все большей профессионализации и специализации, во всевозрастающей мере приобретает политические функции. В результате этого бюрократизируется и сама и политические институты” [3, 144].

Российская исследовательница Ю. В. Чернявская, рассматривая взаимодействия политиков и бюрократов, приходит к выводу, что государственная бюрократия в странах, где нет необходимой демократической основы для осуществления реформ, вынуждена выполнять роль субъекта модернизации, что обуславливает необходимость ее участия в политическом управлении, то есть бюрократия по своим функциям сегодня фактически приближается к функциям субъекта политической деятельности [15, 284].

Автор настоящей статьи придерживается точки зрения, что политизация бюрократии — объективный, неизбежный процесс. Чиновники, будучи вовлеченными непосредственно или косвенно в процесс разработки политики, становятся участниками борьбы за контроль над ресурсами. Поэтому является актуальным не сам процесс политизации бюрократии, а характер ее профессионального поведения как специфической социальной группы в условиях политизации. Одно дело, если бюрократия вопреки политической установке политического руководителя нелегально оказывает содействие какой-либо политической силе, группе интересов в проводимой ими политике (например, способствует кадровым назначениям, выделяет дополнительные ресурсы, неадекватно реагирует на нарушения действующего законодательства и т. п.), тем самым нарушая принципы госслужбы и обязанности государственного служащего.

Такой тип политизации нужно рассматривать как нелегитимный и наносящий ущерб целям политической деятельности, эффективной направленности политического процесса в целом.

Совсем другой по характеру тип политизации возникает, если бюрократия беспристрастно строит отношения с различными группами интересов, получает от них объективную информацию для принятия решений

и реализации правительственных программ, распределяет ресурсы, исходя из согласованных целей и задач политической деятельности. Такой тип политизации в конечном счете содействует демократическим политическим и социально-экономическим преобразованиям.

Подчеркнем, что проблема взаимоотношений между политиками и бюрократией — интернациональное явление. Зарубежные исследователи говорят о кризисе легитимности госслужбы, эрозии доверия граждан к ней, подчеркивая, что существующие системы управления “оказались полностью неадекватны для решения как политических, так и управленческих задач. В то же время процент опытных профессионалов, ежегодно покидающих госслужбу, в некоторых странах исчисляется двузначными числами, а найти им квалифицированную замену становится все более сложно. Падает и уровень административной морали” [10, 15].

Таким образом, существующие и возникающие в процессе политической деятельности отношения между политиками и бюрократией отличаются многогранностью, сложностью и противоречивостью. Общественная потребность обеспечения эффективного политического управления обуславливает необходимость обогащения этих отношений новыми плодотворными идеями и подходами.

В Украине в последние 20 лет утвердилось транзиторная модель взаимоотношений политиков и бюрократов, о ее наиболее характерных чертах говорилось выше. К изложенному следует дополнить, что в нашем обществе системе политико-управленческих отношений свойственны непатизм, когда чиновниками становятся родственники, земляки, сваты, кумовья, отраслевые министерства были отданы на откуп тем или иным кланам, партиям и работают на партийные интересы. Поэтому можно говорить о том, что в Украине чиновничий класс пока не трансформировался в полноценную бюрократию. Отношения между политиками и чиновниками (госслужащими) отличаются непоследовательностью, несогласованностью, крайне низким уровнем общественной эффективности. В об-

ществе господствует мнение о прибыльности государственной службы, гарантированности материальной выгоды и абсолютной безнаказанности за ее получение. Отсутствие контроля за деятельностью бюрократии ведет к сохранению коррупции, недовольству граждан структурами власти и управления, к политической нестабильности.

В целом же качество работы госаппарата не отвечает интересам утверждения демократического, социального, правового государства, развития гражданского общества, осуществления эффективного управления в стране. Причинами этого являются: нестабильность государственной службы; несоблюдение во многих случаях требований к политической нейтральности государственных служащих, предупреждению конфликта их материальных и других личных интересов; незаконное влияние на государственных служащих во время выполнения ими служебных обязанностей; неопределенность, нечеткость правил, устанавливающих сферу компетенции бюрократии; нередкое отступление от соблюдения на практике Закона Украины “О государственной службе”, принятого в 1993 г., который уже морально устарел.

Одной из непосредственных причин неэффективности работы государственной бюрократии является “вымывание квалификаций”, происходящее вследствие перетрясок госаппарата после прихода к власти новой политической силы. Так, после президентских выборов 2004 г. от должностей было освобождено около 20 тыс. госслужащих. Парламентские выборы 2006 г. и последовавшее за ними изменение конфигурации ветвями власти привело к очередным кадровым изменениям в системе госслужбы. Причем, как показывает проведенное нами исследование, эффективность работы от такой “ротации” далеко не всегда повышается [8].

В связи с этим актуальным представляется проведение реформы государственной службы, создание такой структуры государственных учреждений, которая существовала бы ради граждан, а не наоборот.

Конечно, представляется маловероятным изобрести сегодня модель политической де-

тельности, которая решала бы возложенные на нее функции без участия бюрократии. Прежде всего, разрешение рассматриваемого противоречия в известной степени связано с профессионализмом субъектов политической деятельности, политиков общенационального, регионального и местного уровней. Их искусство должно состоять не только в способности выработать верную политику, убедительно довести ее до общества, но и в том, чтобы обеспечить ее реализацию с помощью огромного и сложного бюрократического аппарата, в “умении понять, где и как надавить на чиновничество и принудить его, где и как его реорганизовать, наградить или же поучиться у него” [1, 223].

Начавшаяся административная реформа призвана не только сократить численность госслужащих в Украине. Отметим, что нынешнее (на начало 2011 г.) количество бюрократии в Украине составляет с учетом местных органов власти около 400 тыс. (296,461 тыс. чиновников центральной власти и 100,7 тыс. — местного уровня). Это почти столько же, сколько было в позднем СССР. Тогда весь так называемый политический класс (партноменклатура плюс военные руководители всех типов) составлял 0,1 численности населения. Это приблизительно 400–500 тыс. человек при численности населения приблизительно 300 млн. По числу чиновников Украина занимает одно из ведущих мест в мире — на тысячу жителей у нас 8,4 чиновника, тогда как в Польше эта цифра составляет 3,5, в США — 4,4 [16]. На чиновничий аппарат в Украине уходит 60 млрд грн ежегодно. Несомненно сокращение госслужащих необходимо и оно началось. Но главный вопрос, приведет ли административная реформа к повышению качества государственной административной машины, к более эффективной политико-административной деятельности? Представляется, что само сокращение численности госслужащих не изменит качества власти. Необходимо принятие и последовательное осуществление комплекса мер, направленного на улучшение качества политико-административного управления.

Утверждению демократических норм отношений между политиками и бюрократией в Украине будет способствовать законодательное разграничение политических и административных должностей в системе госслужбы, четкое правовое определение порядка назначения и увольнения, характера полномочий и ответственности лиц, занимающих такие должности.

Исходя из конституционных требований, необходимо определить законом исчерпывающий перечень должностей, которые относятся к политическим. Необходимо также установить дополнительный правовой механизм, обеспечивающий стабильность деятельности государственных служащих и их независимость от позиции лиц, которые занимают политические должности.

Эти и другие вопросы функционирования госслужбы необходимо закрепить в новом законе о госслужбе в Украине, который сейчас разрабатывается.

Принципами организации и регулирования госслужбы должны стать: служение обществу и государству; высокий профессионализм; конкурсный отбор кадров для госслужбы; гласность и открытость конкурсов при соблюдении строгих этических норм; прозрачность госслужбы, открытость для общественного контроля.

Нужен контроль над поведением государственных должностных лиц, в Украине он сейчас отсутствует. Наряду с классическим способом контроля за бюрократией — внутренним (самодисциплина, строгие профессиональные стандарты и т. п.), необходим также внешний контроль (политическая отчетность, общественная экспертиза, налаживание службы “паблик рилейшнз” и др. формы контроля государства и гражданского общества).

Условием результативной административной реформы в современной Украине является осуществление антикоррупционных действий в системе политико-административного управления.

К сожалению, приходится констатировать, что недостаточный социокультурный и моральный потенциал сообщества украин-

ских политиков не позволяет “подтянуть” сегодня политическую деятельность до определенных стандартов, создать мощные стимулы ее общественно значимой и общественно полезной направленности.

Размышляя о желаемом и необходимом уровне субъектно-объектно-субъектных отношений, следует исходить, прежде всего, из того, что эти отношения должны основываться на безусловном исполнении всем сообществом политиков, а также бюрократией законов украинского государства.

Таким образом, можно сделать следующие выводы.

1. Политическая практика свидетельствует о существовании различных моделей взаимодействия политиков и бюрократии. Эти модели обуславливаются сложившимися в стране политическими традициями, типом политического режима, задачами, стоящими перед обществом и государством.

2. Эффективность взаимодействия политиков и бюрократии (чиновников) в условиях переходной украинской социально-политической системы существенно зависит не только от субординации указанных субъектов, но и от доверия их между собой, согласованности действий, способности к собственному обновлению и обновлению управленческих практик.

3. Правовой основой создания современной модели взаимодействия субъектов политико-административного управления в нашей стране должен стать новый закон о государственной службе в Украине. В нем следует, наряду с другими положениями, закрепить принципы взаимоотношений и взаимодействия между политиками и лицами, находящимися на государственной службе.

Література

1. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К, Дантон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор:

Учеб. пособие / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Д. А. Галкиной. — М.: Аспект-Пресс, 2002. — 537 с.

2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. Курс лекций. — 2-е изд., дополн. — М.: Омега-Л, 2004. — 584 с.

3. Брудер В. Бюрократия // Полис. — 1991. — № 5. — С. 142–145.

4. Гаєвський Б. А., Ребкало В. А., Туленков М. В. Політичне управління: Навч. посіб. — К.: УАДУ, 2001. — 160 с.

5. Гуляш Д., Йенэн Д. Природа современной бюрократии (Интерпретации независимой и нейтральной госслужбы) // Коррупция и бюрократия: истоки и пути преодоления. — М., 1998. — 273 с.

6. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Факт, 2003. — 384 с.

7. Каліушко І. Б. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні: Монографія. — К.: Факт, 2002. — 260 с.

8. Кузьмин П. В. Политическая деятельность: теория и практика в современной Украине: Монография. — Симферополь: “Оригинал – М”, 2007. — 456 с.

9. Луговий В. І. Державне управління в Україні: реалії та перспективи // 36. наук. праць / В. І. Луговий, В. Князев. — К.: Вид-во НАДУ, 2005. — С. 21–29.

10. Оболенский А. В. Бюрократия для XXI века? Модели государственной службы: Россия, США, Англия, Австрия. — М.: Дело, 2002. — 168 с.

11. Политология: Учебник / Отв. ред. В. С. Комаровский. — М.: Изд-во РАГС, 2002. — 520 с.

12. Профессионализм в системе государственной службы / В. Г. Игнатов, В. К. Белолипецкий, А. В. Понделков и др. — Ростов н/Д.: Изд-во СКНЦ ВШ, 1997. — 256 с.

13. Телешун С. Политическая элита в Украине. Новая система власти / С. Телешун, А. Колпаков. — Режим доступа: http://rus.foz-ua.com/an_alit/2002/07/8/132522.html.

14. Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика: Монографія. — К.: Юрид. думка, 2007. — 336 с.

15. Чернявская Ю. В. Бюрократия в постиндустриальном обществе / Ю. В. Чернявская // Актуальные проблемы политики и политологии в России; Сб. статей. — М.: РАГС, 2003. — С. 274–286.

16. 2000. — Еженедельник. — 2010. — № 50 (17–23 дек.). — С. 1.

Правовой основой создания современной модели взаимодействия субъектов политико-административного управления в нашей стране должен стать новый закон о государственной службе в Украине. В нем следует наряду с другими положениями закрепить принципы взаимоотношений и взаимодействий между политиками и лицами, находящимися на государственной службе.

Правовою основою створення сучасної моделі взаємодії суб'єктів політико-адміністративного управління в нашій країні має стати новий закон про державну службу в Україні. У ньому слід поряд з іншими положеннями закріпити принципи взаємовідносин і взаємодії між політиками та особами, які перебувають на державній службі.

The legal basis for creating a modern model of interaction between the subjects of political and administrative management in our country should become a new law on public service in Ukraine. It should, among other provisions, to establish principles of mutual relations and interactions between politicians and persons in the public service.

Надійшла 6 квітня 2012 р.

ВНУТРІШНЯ ЕТНІЧНА ГЕОПОЛІТИКА В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 32–38

У багатонаціональній Російській Федерації існують проблеми у взаємовідносинах між центральною владою і окремими етнічними спільнотами. Внутрішня етнічна геополітика в Росії спрямована на забезпечення імперського домінування “центру” і формування надетнічної “російської” політичної нації.

У сучасному світі триває боротьба численних етносів за своє національне самовизначення і створення власних держав. У великих багатонаціональних країнах етнічні рухи, спрямовані на національне звільнення, оголошуються сепаратистськими, і державна влада, як правило, веде з ними запеклу боротьбу.

На особливу увагу заслуговує ситуація в Російській Федерації. Сучасне керівництво Росії спромоглося пригасити вогнища визвольних рухів на Північному Кавказі (зокрема, чеченського народу), демонструє свою спроможність долати “відцентрові” тенденції в етнічних регіонах і надалі, при цьому заявляючи про задоволення всіх нагальних потреб етносів, які проживають на теренах країни. Виявлення того, яку етнічну політику проводить російська влада в окремих регіонах країни, наскільки вона ефективна, перспективна і якою мірою відповідає сучасним нормам міжнародного права, є актуальними завданнями наукових досліджень.

У російській науковій літературі накопичений достатній обсяг досліджень з національної (етнічної) політики в Російській Федерації. Нині широко обговорюються напрями реалізації національної політики, проблеми російської ідентичності, формування російської політичної (“загальногромадянської”) нації тощо. Проте, на нашу думку, у багатьох наукових працях сучасна внутрішня геополі-

тика в Російській Федерації висвітлюється недостатньо об'єктивно, не вистачає критичного аналізу етнічної політики Кремля.

Проаналізуємо сутність геополітики Російської Федерації в етнічній сфері та виявимо основні напрями і проблеми реалізації сучасної внутрішньої етнічної геополітики в Росії.

З прикладної точки зору, державна етнічна геополітика є комплексом переважно політичних заходів, які здійснюються державними органами влади щодо етносів у географічному просторі країни [1]. Етнічна геополітика, по суті, є складовою комплексу внутрішньої державної геополітики і має проводитися взаємопов'язано з іншими її компонентами — політико-адміністративною, економічною, соціальною, культурною, демографічною, екологічною.

Виходячи із сучасних ліберально-демократичних принципів, державна етнічна геополітика має бути спрямована на забезпечення повноцінної участі всіх етнічних спільнот у політичному житті країни, можливостей задоволення ними своїх економічних, соціальних та культурних прав. Проте реальна етнічна геополітика в окремих державах може мати на меті забезпечення гегемонії певного етносу, відособлення окремих етнічних спільнот, навіть їх дискримінацію, де-факто позбавлення повноцінних громадянських прав. Така етнічна геополітика зазвичай здійсню-

ється неофіційно, щоб не псувати імідж держави на міжнародній арені.

Серед різновидів державної етнічної геополітики виділяється, зокрема, імперська. По суті, імперська етнічна геополітика традиційно спрямована на забезпечення панівної ролі в багатонаціональній державі титульної або імперської нації. При цьому внутрішня етнічна геополітика в кожній із сучасних імперій має свої специфічні риси, зумовлені особливостями історичного розвитку, етнічним та релігійним складом населення, характером міжетнічних стосунків, сучасною політичною та соціально-економічною ситуацією в країні, міжнародною обстановкою тощо.

Внутрішня імперська етнічна геополітика була притаманна ще Російській імперії. Із доби правління Петра I спостерігалося прагнення державної влади до етнічної, мовної, культурної уніфікації народів Російської імперії за умов їх бездержавності та безправ'я на основі поступової асиміляції російським державним етносом. Для збереження монолітності імперії одним із дієвих засобів було насаджування російської мови і культури — русифікація інших, особливо східнослов'янських, етносів. З іншого боку, окремі етнічні спільноти Північного Кавказу, Поволжя, Сибіру мали можливість певною мірою зберегти свої традиційні форми суспільного життя. Тому в сучасній російській науці поширені уявлення, що в добу Російської імперії “іногородці” не зазнавали утисків з боку центральної влади.

Національна політика в Радянському Союзі формально була спрямована на задоволення різноманітних прав етнічних спільнот. Створювалися союзні республіки, а в межах окремих з них (особливо РРФСР) автономні республіки, області, округи. Офіційно пропагувався всебічний розвиток мови та культури корінних етносів. Проте, по суті, етнічна політика в СРСР мала імперський характер — була спрямована на формування “ нової історичної спільноти — радянського народу”, тобто імперської нації. Так звані “соціалістичні нації”, зберігаючи певною мірою свої культурні та мовні особливості, на перспективу підлягали неминучій уніфікації.

Стрижнем імперської геополітики в СРСР була русифікація. Руський (російський) народ ще з доби Російської імперії розселявся по окраїнах величезної країни. Сам руський етнос не мав власної союзної республіки — органи влади РРФСР були цілком підпорядковані загальнорадянським. Натомість органи влади автономних утворень РРФСР мали хоча б в незначній повноваження щодо захисту інтересів титульних етнічних спільнот. Найчисельніший, розселений по всьому СРСР і ніяк політично не організований етнос став основою формування імперської нації — радянського народу. Неросійське населення союзних республіках різними засобами стимулювалося до оволодіння російською мовою, заохочувалося двомовність. Дієвими засобами уніфікації населення Радянського Союзу виступали організовані “центром” міжреспубліканські і міжрайонні міграції населення, освоєння цілини, прискорена урбанізація в союзних республіках. Осередками міжетнічної міксації були новобудови п'ятирічок — для спорудження і функціонування індустріальних супергігантів організовувався приплив робочої сили з різних регіонів СРСР.

Після розпаду Радянського Союзу в 1991 р. незалежна Російська Федерація успадкувала складні міжетнічні проблеми в багатьох регіонах. У російському політикумі і наукових колах протягом 90-х — початку 2000-х років тривала дискусія щодо шляхів вирішення етнічних проблем Російської Федерації, напрямів національної політики в країні. Аби запобігти термінологічній плутанині, розрізнятимемо політичну націю — росіян і етнос — руських, хоча у вітчизняній літературі в обох випадках укорінився термін “росіяни”.

За офіційними даними перепису 2010 р., руські становили приблизно 80,9 %, татари — 3,9 %, українці — 1,4 %, башкири — 1,2 %, чуваші — 1,1 %, чеченці — 1 %, вірмени — 0,9 % [4]. За окремими оцінками, на теренах Росії мешкає загалом від 174 до 200 (а може, й більше) етносів. Частка українців, порівняно з 2002 р., скоротилася з 2 % (2,9 млн осіб) до 1,4 % (1,9 млн осіб), тобто на 1 млн осіб [4]. Це явище не можна пояснити лише від'ємним природним приростом серед українців. Вважа-

емо, етнічна геополітика в Російській Федерації спрямована на асиміляцію українців. Для цього в районах проживання українців проводиться реальне обмеження їх мовного і культурного розвитку, через ЗМІ пропагується низький престиж належності до української нації. Отже, на нашу думку, інформаційно-культурна політика в Росії підштовхнула окремих українців, особливо нащадків від змішаних шлюбів, обирати під час перепису належність до руського етносу.

У більшості республік частка руських становить від 30 до 50 %. Найменше руських у таких північнокавказьких республіках, як Інгушетія (0,8 %), Чечня (1,9 %), Дагестан (3,6 %) [4]. Проте в окремих республіках РФ частка руських перевищує половину населення, зокрема в Адигеї — 63,6 %, Алтай — 56,6 %, Бурятії — 66,1 %, Комі — 65,1 %, Мордовії — 53,4 % (у 2002 р. було 60,8 %), Удмуртській Республіці — 62,2 % [4]. Слід зазначити, що в окремих республіках Російської Федерації питома вага руських особливо велика — у Карелії — 82,2 % (у 2002 р. 73,6 %) та Хакасії — 81,7 %, при цьому частки населення титульних етносів у цих республіках непропорційно малі — у Хакасії частка хакасів становить лише 12,1 %, а в Карелії карелів лише 7,4 % [4]. Серед руських жителів таких республік поширені уявлення про недостатнє забезпечення їх прав і свобод та непропорційно велику питому вагу в органах влади суб'єктів федерації представників титульних етносів.

Неоднозначна ситуація склалася в чотирьох автономних округах та єдиній в Російській Федерації автономній області — Єврейській. У Ненецькому та Чукотському автономних округах частка корінних народів становить відповідно 18,6 % та 26,7 %, а руських — 66,1 % та 52,5 %, у решті населення переважають “російськомовні”, зокрема, етнічні українці [4]. Ще складніша ситуація в Ямало-Ненецькому та Ханти-Мансійському автономних округах, де через приплив ще з радянської доби великих контингентів мігрантів частка корінного населення становить відповідно 8,2 % та 2,4 %, а домінують руські (61,7 та 68,1 %) [4]. До речі, тут також багато українців. Особливим парадоксом вигля-

дає Єврейська автономна область, де частка євреїв становить лише 1,0 %, а руських — аж 92,7 % [4]. Отже, в останніх випадках, у разі проведення чергового референдуму щодо об'єднання цих суб'єктів федерації з іншими, чинник етнічної належності населення не відіграватиме не лише провідної, а навіть більш-менш істотної ролі.

Згідно зі ст. 69 Конституції РФ “Російська Федерація гарантує права корінних малочисленних народів відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права і міжнародних договорів Російської Федерації” [2]. Корінним малочисленим народам Росії, особливо північним, загрожує поступове зникнення внаслідок дуже низького чи від'ємного природного приросту та асиміляції. Ці народи не можуть бути кинуті напризволяще, вони потребують опіки з боку держави. Нинішня влада Російської Федерації, підтримуючи свій позитивний імідж в очах світу і власного населення, забезпечує існування соціальної інфраструктури в районах розселення корінних малочислених народів, сприяє збереженню їх традиційної культури.

У 2003–2008 рр. кількість суб'єктів Російської Федерації скоротилася з 89-ти до 83-х — з 10-ти автономних округів залишилося 4. Нині процес об'єднання суб'єктів федерації загальмувався, на нашу думку, у зв'язку з недостатньою узгодженістю інтересів окремих провідних політичних та економічних елітних угруповань Росії. Згадаємо про величезні запаси мінерально-сировинних ресурсів на теренах автономних округів. Відомо, що тимчасово “заморожено” попередні роботи з об'єднання Архангельської області та Ненецького автономного округу. Вірогідно, торги між елітними угрупованнями тривають. Можливо також, що інша причина уповільнення темпів трансформації федеративного устрою полягає в недостатній підготовленості бюрократичного апарату Російської Федерації до істотних змін державного устрою.

Окремі етнічні спільноти Російської Федерації навіть за умови невеликої питомої ваги у загальній чисельності населення внаслідок дії цілої низки історичних, політич-

них, соціально-економічних чинників прагнуть бути відносно автономними акторами на загальнодержавному геополітичному просторі, маючи власні політичні, мовні, культурні, освітні та інші інтереси. Ці інтереси можуть бути як схожими із проголошеними центральною владою загальнодержавними, так і відрізнятися від них. Тому може виникати конфлікт інтересів між “центром”, який має на меті насамперед консолідацію суспільства, збереження територіальної цілісності, зміцнення могутності держави, і окремими етносами, що прагнуть створити власні автономні (навіть самодостатні) територіальні політичні системи для задоволення своїх специфічних інтересів.

На початку 90-х років XX ст. в Російській Федерації спостерігалася тенденція до децентралізації. Етнічна геополітика ґрунтувалася на нібито ліберальних засадах. Проте ще за часів Б. Єльцина внутрішня етнічна геополітика фактично полягала в придушенні прагнень окремих народів до самовизначення як шляхом застосування військової сили, так і пануванням “центру” в стратегічних галузях економіки етнічних регіонів. А прагнення етнічних регіонів до розширення своїх політичних прав (не кажучи вже про прагнення суверенітету) стали розглядатися як аморальна зрада загальнодержавних інтересів і прояви сепаратизму. У 2000-х роках у політичному житті Російської Федерації посилися тенденції авторитаризму. У внутрішній геополітиці Російської Федерації відбувається зміцнення влади федерального центру і послаблення ролі суб’єктів федерації.

Серед найімовірніших для Російської Федерації сценаріїв розвитку до 2020 р. виокремлюють “Кремлівський гамбіт”, згідно з яким у системі “суверенної демократії” домінуватиме вплив виконавчої влади, і федеральний центр практично повністю контролюватиме ситуацію в регіонах [3]. Заради проголошеної стратегічної мети модернізації Російської Федерації, зростання рівня життя населення, посилення позицій на міжнародній арені вважається за можливе обмежити політичну й економічну конкуренцію всередині держави, права етнічних спільнот.

Більшість населення Російської Федерації ототожнює себе з Російською державою і водночас з російським народом як великою етнокультурною спільнотою. Така ідентифікація більшості населення Росії полегшує Кремлю справу з проведення імперської етнічної геополітики.

За умов дії зовнішніх (глобалізація і вестернізація) і внутрішніх (прояви етнічного і регіонального сепаратизму, проблеми недостатньої ефективності державного управління тощо) викликів у Росії вважається доцільною така етнічна геополітика, яка спрямована на консолідацію багатонаціонального суспільства держави навколо спільної ідеї — формування надетнічної політичної нації-держави.

По суті, сучасна імперська геополітика неоднозначно сприймається окремими етнічними спільнотами Росії, хоча активний опір з їхнього боку навряд чи можливий. Можна очікувати лише прояви пасивного опору з боку найбільших за чисельністю населення етносів, тих, що компактно проживають і мають достатній рівень розвитку власних економічних і політичних структур. Проте жорстка внутрішня геополітика фактично зводить нанівець цей пасивний опір, зокрема в Татарстані, Башкортостані, Марій Ел.

Одним з напрямів державної етнічної геополітики в Росії є створення національно-культурних автономій. За такої автономії певні етноси (чи етнічні групи) отримують права на збереження і розвиток своєї мови, культури, самобутності, утворення громадських організацій. Національно-культурна автономія має екстериторіальний характер, тобто не пов’язана з відокремленням території. Тому для влади Російської Федерації саме така форма вирішення питання задоволення прав етносів та етнічних груп є найвигіднішою. У Росії активно створюються федеральні, регіональні і тим більше місцеві національно-культурні автономії. Сучасне російське законодавство встановлює навіть можливість бюджетної підтримки національно-культурних автономій. Етноси, які задовольняються національно-культурною автономією, державі значно легше контролювати ніж ті, що мають

політичну автономію у своїх республіках. А розвиток невеликими етносами своєї мови та культури, створення ними громадських організацій не становлять істотної загрози монолітній цілісності імперської держави.

У проєкті Концепції Федерального Закону “Про основи державної національної політики в Російській Федерації” проголошено збереження і розвиток єдності етнічного різноманіття Російської Федерації на основі поваги до культури, мови та традицій усіх російських національностей. Проте в спільній заяві Всесвітнього курултаю башкир та Всесвітнього конгресу татар під назвою “Зберегти конституційні основи етнокультурного різноманіття народів Російської Федерації” проєкт Концепції був названий “антинародним, антинаціональним і спрямованим на ревізію основних положень Конституції Російської Федерації” [5]. Зазначено, зокрема, що в цій Концепції ігноруються національні республіки і їх пріоритетні права на проведення національної політики у власних республіках, а формування нових підходів до законодавства у сфері державної національної політики може призвести до нівелювання всіх суб’єктів федерації і в перспективі — ліквідації республік у складі Російської Федерації [5].

Таким чином, представники окремих етнічних спільнот вважають, що роль національних республік у розв’язанні національних проблем підміняється федеральними, регіональними і місцевими національно-культурними автономіями, спостерігається ігнорування політичних прав народів Росії, а реалізація положень Концепції призведе до асиміляції етносів Російської Федерації. У сфері повноважень республік залишиться лише культурно-просвітницький напрям. А згодом саме існування республік втратить сенс, і вони, по суті, перетворяться на області з етнографічною специфікою.

Провідним ідеологом створення громадянської “російської нації” є В. Тішков. Згідно з його концепцією сучасні державні нації є територіально-політичними утвореннями зі складними, проте єдиними соціально-культурними системами [6]. Усі сучасні нації-

співгромадянства мають складний расовий, етнічний, релігійний склад населення, тобто нація розуміється як багатоетнічне утворення. На думку В. Тішкова, такі уявлення про нації відповідають досягненням світової науки та суспільної практики [6]. Слід зазначити, що сучасні державні нації, наприклад у Франції, Китаї, Польщі, Чехії, виникли на основі титульного етносу. У цих та багатьох інших країнах саме титульний етнос, його мова і культура стали стрижнем для формування багатоетнічної політичної нації. А надмірне захоплення мультикультуралізмом вже призвело до численних проблем у політичному житті багатьох європейських країн.

У Росії є опоненти сучасного імперського курсу створення “російської нації”, зокрема серед прибічників ідеї етнічного націоналізму, які вважають, що саме руський народ є головною опорою російської державності, і саме його потреби та інтереси повинні насамперед враховуватися при розробці національної політики. Руські націоналісти стверджують, що руський народ у Росії є традиційно найменш захищеним, недостатньо представленим в органах влади окремих республік і всієї Російської Федерації, і йому загрожує небезпека дедалі більше розчинятися серед “росіян” різноманітного етнічного походження.

В. Тішковим та його колегами пропонується престижність руськості і підвищувати статус руських не шляхом заперечення російськості, а через формування подвійної ідентичності (руської і російської), поліпшення умов життя в регіонах, де проживають переважно представники руського етносу [6].

Радянська ідентичність у світогляді значної частини населення, особливо молоді, вже розмилася. Натомість російська влада конструє “російську націю”. Для створення російської нації знаходять історичні підвалини. На основі дореволюційної російської, радянської та сучасної імперської ідеології намагаються створити спільну систему цінностей для “багатонаціонального російського народу”, засади нової загальнонаціональної культури. У сучасній Росії здійснюється ідеологічно обґрунтована етнічна

геополітика, спрямована на розбудову “нації-співгромадянства” як своєрідного суперетносу з надетнічною ідентичністю. Розширюється і закріплюється культурна гегемонія “центру” в усіх суб’єктах федерації. Серед населення Росії насаджується імперська мораль — позитивним вважається все те, що сприяє зміцненню великодержавної величч та могутності, розвитку “російської нації”.

Правляча нині в Росії політична еліта застосовує національну ідею як інструмент консолідації народів країни, руйнації фундаменту різноманітних автономістських рухів, для розбудови могутньої “єдиної і неділимої” держави, а також власної легітимізації в очах населення своєї країни та інших держав. Формування імперської політичної нації потрібно правлячій еліті для забезпечення існування свого авторитарного режиму, який спирається ще й на “керовану” демократію та економічне домінування.

Руському етносу, що становить понад 80 % населення, обіцяють збереження його як фактичної основи для розбудови “нації-співгромадянства”. Більшість етнічних руських підтримує політику Кремля, вважаючи, що вона є запорукою зміцнення держави. Великою мірою асимільовані народи Росії в переважній більшості пасивно ставляться до сучасної етнічної геополітики.

У здійсненні внутрішньої імперської геополітики правляча політична еліта спирається на доволі потужний фундамент. По суті, імперською загальнодержавною політичною силою є партія “Єдина Росія”. Ті регіональні етнічні політичні еліти, що прийшли до влади і тримаються при владі за допомогою федерального центру, тісно пов’язані з ним бізнес-

інтересами і не зацікавлені в протистоянні Кремлю. Відбувається насаджування в суспільній свідомості жителів Російської Федерації імперських ідей, пропаганда нової історичної спільноти людей — “російської нації”.

Таким чином, сучасна етнічна геополітика в Російській Федерації є, по суті, імперською — спрямована на формування російської політичної “нації-співгромадянства”, припинення спроб боротьби етносів за самовизначення і створення власних державних утворень, поступову “м’яку” асиміляцію етносів, позбавлення їх політичної дієздатності. Імперська російська нація призначена стати опорою нинішнього політичного режиму, його стабільного політичного та економічного панування в країні.

Література

1. Гольцов А. Г. Етнічна геополітика як напрям державної політики // Наук. пр. МАУП. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”. — 2009. — Вип. 1(20). — С. 96–102.
2. Конституция Российской Федерации. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.constitution.ru/>
3. Мельвиль А. Ю. Россия 2020: альтернативные сценарии и общественные предпочтения / А. Ю. Мельвиль, И. Н. Тимофеев // ПОЛИС. — 2008. — № 4. — С. 66–85.
4. Национальный состав населения Российской Федерации. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/results.html
5. Татары и башкиры выступили против концепции национальной политики РФ. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://mariuver.wordpress.com/>
6. Тишков В. А. Нация и национальная идентичность в России. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rosnation.ru/>

У сучасній Російській Федерації спостерігається тенденція до посилення ролі федерального центру. Внутрішня етнічна геополітика в Росії має імперський характер, зменшуються реальні політичні права етнічних спільнот, відбувається цілеспрямоване формування надетнічної російської політичної нації. Етнічна геополітика проводиться в інтересах збереження в Російській Федерації єдиної імперської геопросторової політичної системи.

В современной Российской Федерации наблюдается тенденция к усилению роли федерального центра. Внутренняя этническая геополитика носит имперский характер, уменьшаются реальные политические пра-

ва этнических общностей, происходит целенаправленное формирование надэтнической российской политической нации. Этническая геополитика проводится в интересах сохранения в Российской Федерации единой имперской геопространственной политической системы.

The contemporary Russian Federation reveals the tendency of strengthening the role of federal center. Domestic ethnic geopolitics is of empire character. Real political rights of ethnic communities are decreasing. Targeted formation of superethnic Russian political nation is under way. Ethnic geopolitics are pursued for the sake of preserving in the Russian Federation of a single geospace political system.

Надійшла 30 травня 2012 р.

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 39–43

Реформування вітчизняної законодавчої бази регіональної політики в напрямі європейських стандартів, забезпечення правової і фінансової автономії місцевого самоврядування — запорука ефективного розвитку регіонів в умовах глобалізації.

Процеси політичних, соціальних, економічних трансформацій активізували в Україні проблеми управління територіальним розвитком. Глобалізація, тотальна інформатизація сучасного суспільства, використання новітніх технологій у системі державного управління, збільшення інтелектуальної складової виробництва, вичерпання традиційних джерел соціально-економічного зростання інколи кардинально впливають на процес прийняття управлінських рішень на місцевому рівні.

Євроінтеграційні наміри України та глобалізація спонукають до реформування системи регіонального управління. Ці перетворення вимагають глибокого перегляду принципів існуючих відносин між центром та регіонами, а також міжрегіональних взаємозв'язків. В умовах посилення глобалізації і регіоналізації зростає роль інтеграційних процесів, які супроводжуються формуванням розгалуженої просторової системи міжнародних, міжрегіональних, транскордонних партнерських зв'язків між різними суб'єктами міжнародних відносин. Регіони активно включаються в міжнародну діяльність, одним із напрямів якої є міжнародно-регіональне співробітництво, яке спрямоване на встановлення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між місцевими органами виконавчої влади та від-

повідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної національними законодавствами.

За радянських часів діяльність органів місцевого самоврядування в галузі міжнародного співробітництва була заформалізованою та мала декларативний характер. Розширення міжрегіональних і транскордонних зв'язків дало інтенсивний поштовх для розвитку й розширення різних форм співпраці між окремими суб'єктами сучасної парадипломатії — регіонами, спілками й об'єднаннями низових адміністративних одиниць, містами, окремими населеними пунктами тощо.

Дослідженням проблем регіоналізації, регіонального співробітництва та взаємодії прикордонних територій займалися зарубіжні та вітчизняні дослідники: Л. Бальцерович, А. Бард, П. Беленький, У. Бек, О. Г. Гранберг, М. І. Долішній, Дж. М. Кейнс, М. А. Косолапов, В. М. Лексін, В. В. Лісничий, А. С. Макарічев, В. К. Симоненко, А. К. Скаленко, О. І. Соскін, А. М. Швецов та ін. Вони розглянули співвідношення понять регіоналізму та регіоналізації у контексті європейського досвіду, роль та місце регіонів у глобалізаційному процесі. Регіональний саморозвиток досліджували вітчизняні вчені: Я. В. Верменич, М. З. Згуровський, Л. Л. Лабенська, П. М. Любченко, О. В. Молодцов, Н. Р. Нижник, А. Є. Нудельман, М. В. Пітцик, О. В. Рад-

ченко, В. П. Рубцов, С. Є. Саханенко, А. К. Скаленко, Т. М. Татаренко та ін.

Формуванню концепції авторського дослідження сприяли також дані та ідеї, що опубліковані в інших джерелах, зокрема: [5; 7; 9; 10; 11; 12; 13].

Глобалізація — процес, що об'єднує не лише економіки країн, а й їхні культури, інформаційні сфери, технології та уніфікує процеси управління. За рахунок комп'ютерних мереж, засобів зв'язку, швидкісного транспорту громадяни найвіддаленіших країн не відчують територіального розмежування, а споживаючи ті ж самі продукти і товари, користуючись одними й тими ж технологіями та послугами, набувають подібних звичок і елементів культури. Співробітництво дає можливість об'єднувати послуги, спільно використовувати сучасне високовартісне обладнання, техніку, механізми та персонал і управлінський менеджмент [6; 195].

Міжнародна торгівля сприяє зростанню доходів регіонів, які нею займаються, але це призводить до збільшення розриву в соціально-економічному плані з відсталими регіонами [8; 93]. Рада Європи рекомендує всім державам-членам зважати на зростаючу роль регіонів у вирішенні економічних проблем розвитку держави, сприяти політиці регіоналізації, яка має бути спрямована на розширення повноважень регіонів, щоб вони могли швидше адаптуватися до нових соціально-економічних умов, які сформувалися внаслідок глобалізації. В умовах незалежності активно розвиваються побратимські відносини окремих українських міст із містами інших країн світу. Новий імпульс отримали партнерські зв'язки міст із містами-побратимами, містами-партнерами, порідненими містами, які набули масового характеру та стимулювали розвиток міжмуніципального партнерства. Регіоналізація поряд із інтернаціоналізацією постала провідною тенденцією глобалізації. На сьогодні у транскордонних регіонах існує безліч спільних проблем в екологічній, транспортній, економічній, культурно-освітній, соціальній та інших сферах.

Глобалізація спонукає керівництво регіонів до інтенсивного освоєння нових спосо-

бів ведення господарства, до застосування на практиці інноваційних механізмів та інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку територій, які позитивно зарекомендували себе у світовій практиці. Висока зарегульованість відносин держави із власними територіями та певна ізольованість регіонів один від одного призводить до нерівномірного розвитку регіонів, створює істотні перестороги для міжрегіональної співпраці. Європейський досвід транскордонного співробітництва показує, що завдяки налагодженню взаємних контактів між державними регіональними органами влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями територій удалося перейти від співробітництва за окремими угодами до співробітництва в рамках єврорегіонів.

Розвиток міжрегіонального співробітництва потребує державної підтримки — створення рівних умов для розвитку регіонів, встановлення на регіональному рівні чітких нормативних умов, що регламентують участь адміністративно-територіальних одиниць у міжрегіональному співробітництві. Міжнародне співтовариство розглядає інститут місцевого самоврядування як важливий інструмент побудови демократії на рівні держав і могутній засіб міждержавної інтеграційної співпраці.

“Виникає могутній синергізм національного та міжнародного правопорядків, що володіє кумулятивним зарядом та мультиплікативним ефектом. Завдяки чому інститут місцевого самоврядування, з одного боку, є суто інститутом національного правопорядку (законодавча база, національні системні структури, національний контроль), а з другого боку — це інститут, що має велике міжнародне навантаження та відповідну міжнародну правосуб'єктність (наявність норм міжнародного права спеціального та профільного характеру, наявність системи міжнародного договірної співробітництва держав, наявність міжнародних інституцій профільного характеру як міждержавних, так і недержавних — міжнародні неурядові організації місцевих влад)” [2; 56].

Територіальна організація регіональних просторово-політичних систем розвивається в єдності двох протилежних процесів: фрагментації та інтеграції. Європейська інтеграція України потребує вироблення та реалізації такої моделі регіонального управління, яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу, сприяла становленню нових форм співпраці у форматі “центр-регіон”. Регіоналізація поряд із інтернаціоналізацією постала провідною тенденцією глобалізації.

Глобалізація та євроінтеграція є головними джерелами економічних, соціальних і культурних перетворень, які впливають на регіони не менше, ніж національні чинники. “Український унітаризм має вдосконалюватися через децентралізацію та розширення повноважень регіонів, їх економічної самостійності з метою більш ефективного використання ресурсів конкретної місцевості. Без децентралізації функцій у владно-політичній, соціальній та економічній сферах регіон не може забезпечити налагодження взаємозв’язків територіальних інтересів із загальнонаціональними” [1; 32]. Соціальні процеси в сучасному світі переконливо демонструють занепад унітарності та гомогенності політичних суб’єктів і прискорення децентралізації влади.

Розвиток місцевого самоврядування має спрямовуватися на підвищення ефективності публічно-владних структур субнаціонального рівня, а це вимагає, у свою чергу, координації діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування на міжнародному, національному та регіональному рівнях, що зазвичай забезпечується асоціаціями органів місцевого самоврядування. Рада Європи прагне забезпечити участь територіальної влади Європи в досягненні цієї мети, враховуючи важливе значення співробітництва між прикордонними територіальними общинами або владою у таких напрямках, як регіональний, міський та сільський розвиток, охорона довкілля, поліпшення діяльності підприємств громадського користування і комунального обслуговування, а також взаємна допомога у надзвичайних ситуаціях [3].

В українському законодавстві існує низка нормативних актів, спрямованих на розвиток транскордонного співробітництва. Зокрема, Закон України “Про транскордонне співробітництво” (2004 р.) і Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2011–2015 рр. [4]. У 2010–2012 рр. реалізується проект “Національний Конвент України щодо ЄС”, який спирається на успішний досвід Словаччини, Сербії, Боснії і Герцеговини щодо реформування регіональної політики. Проект отримав офіційну підтримку від МЗС України та Міністерства економіки України. Результатом проекту стануть системні рекомендації для парламенту, виконавчої та місцевої влади, що ґрунтуються на використанні європейського досвіду. Протягом 2011–2013 рр. Україна має отримати в рамках Європейської політики сусідства 470,1 млн євро. В межах Європейського Інструменту сусідства і партнерства Польща передбачила фінансування в розмірі 153 млн євро.

Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2015 р. передбачає розвиток міжрегіонального співробітництва за двома пріоритетними напрямками — розширення міжрегіональної економічної взаємодії та розвиток транскордонного, в тому числі єврорегіонального співробітництва. У цьому документі міжнародне співробітництво регіонів розглядається лише як транскордонне (прикордонне), а для регіонів, що не мають спільного кордону з іншими країнами, в пріоритетних напрямках розвитку міжнародна співпраця взагалі не передбачена.

Перетворити спонтанні контакти в систему стійких економічних зв’язків, сприяти реалізації спільних науково-технічних та культурних проектів повинна угода про міжрегіональне співробітництво в галузях, які становлять спільний інтерес. Важливим підґрунтям для розширення географії міжнародно-регіонального співробітництва є співпраця з Економічними підрозділами дипломатичних чи консульських представництв, акредитованих в Україні, представництвами Європейських Економічних Палат Торгівлі, Комерції та Промисловості в Україні, які надають активну допомогу в пошуку

партнерів, розвитку та впровадженні нових технологій, обміні товарами та послугами, формуванні бази даних інвестиційних програм для залучення міжнародних інвестицій в українську економіку.

Підвищенню наукоємності зовнішньої торгівлі вітчизняних регіонів з європейськими сприятиме реалізація спільних науково-технічних та інноваційних проектів. Успішне вирішення цього завдання можливе на основі активізації державно-приватного партнерства в системі фінансування регіонального розвитку, наприклад, шляхом створення Регіонального венчурного фонду, кошти якого формуватимуться за участі державного й місцевого бюджетів та приватних (вітчизняних і зарубіжних) інвесторів, або через надання відповідних фінансових повноважень Регіональним центрам інноваційного розвитку.

Місцевим органам влади потрібно надати повноваження щодо конкурсного відбору проектів міжнародного співробітництва та прийняття рішень про їх дофінансування в межах виділеної квоти з коштів державного бюджету чи за рахунок відповідної статті видатків місцевого бюджету. А також розширити організаційні повноваження місцевої влади в сфері міжнародного співробітництва через надання більшої самостійності у формуванні місцевого бюджету та його використання, а також спрощення погоджувальних процедур, пов'язаних з участю представників регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування в міжнародних заходах, що відбуваються в рамках програм міжрегіонального співробітництва. Запровадження відповідного механізму адміністрування та фінансування проектів, пов'язаних з міжрегіональним співробітництвом, можливе за умови формування державного бюджету "знизу – догори".

Міжрегіональні, транскордонні й партнерські зв'язки із зарубіжними партнерами є тією рушійною силою, яка сприяє підвищенню рівня життя населення прикордонних територій і налагодженню конструктивних контактів та співпраці між органами місцевого самоврядування, виконавчої влади і неурядових організацій не тільки по обидва

боки кордону, а й між партнерами, які перебувають у різних регіонах світу. Формування прямих зв'язків між партнерами визначає специфіку сучасної парадипломатії і сприяє активізації господарської та іншої діяльності на периферійних територіях і підвищенню рівня їхньої конкурентоспроможності.

В умовах глобалізації та загострення конкурентної боротьби за ресурси розвитку, Україна має активно використовувати інноваційний потенціал міжнародного міжрегіонального співробітництва, в тому числі на основі реалізації спільних міжнародних науково-технічних проектів, спрямованих на модернізацію виробництва, впровадження інновацій та нових технологій як основи структурної модернізації національної економіки та прискорення інтеграції нашої країни до ЄС; активної участі регіонів України в міжнародних регіональних програмах міжнародного співробітництва, які визначатимуть конкурентні переваги, пріоритетні галузі, можливості та ресурси їхнього розвитку з орієнтацією на посилення конкурентоспроможності кожного регіону та країни в цілому.

Література

1. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К.: Знання України, 2008. — С. 411.
2. Баймуратов М. Місцеве самоврядування як фактор інтернаціоналізації національного та конституціоналізації міжнародного правопорядків // Юрид. ж-л. — № 2, 2011.
3. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. — Мадрид. — 1980 р. 21 трав., редакція від 16.11.2009.
4. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року" від 21 липня 2006 р. № 1001. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-p>
5. Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України [Текст] // 36. наук. пр. за матеріалами міжнар. конф. (м. Ужгород, 24–25 трав. 2007) / Закарпатський держ. ун-т;

Навчально-науковий ін-т філософії та євроінтеграційних досліджень; голова редкол. Ф. Г. Ващук [та ін.]. — Ужгород: Ліра, 2007. — 456 с.

6. Миколайчук М. М. Економічна політика регіонального розвитку в умовах глобалізації: Монографія. — К.: НАДУ, К.І.С., 2009. — 228 с.

7. Концепція державної регіональної політики від 29 серпня 2008 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=895>

8. Герасимчук З. В. Регіональна політика транскордонного співробітництва: механізм формування та реалізації: Монографія / З. В. Герасимчук, О. М. Лютак; Луц. нац. техн. ун-т. — Луцьк: Надстир'я, 2010. — 186 с.

9. Панченко Т. В. Політична регіоналістика: Навч. посіб. — Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. — 187 с.

10. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / З. С. Варналій [та ін.]; За ред. З. С. Варналій. — К.: НІСД, 2007. — 768 с.

11. Бабінова О. О. Державна регіональна політика і регіональний розвиток: сучасні реалії України та європейський досвід: Монографія. — К.: НАДУ, Фенікс, 2011. — 269 с.

12. Куйбіда В. С. Регіональна політика: правове регулювання. Світовий та український досвід / В. Куйбіда, А. Ткачук, Т. Забуковець-Ковачич; За заг. ред. Р. А. Ткачука; Ін-т громадян. сусп-ва. — К.: Леста, 2010. — 219 с.

13. Декларація щодо регіоналізму в Європі. Прийнято на засіданні Асамблеї європейських регіонів в м. Базелі 4 грудня 1996 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.are-regionseurope.org/PDF/Declaration_Regionalisme/DR_UKRAINE.pdf

Євроінтеграційні наміри України і виклики глобалізації сприяють активізації регіонів на міжнародному рівні, що визначає необхідність розширення фінансової автономії місцевого самоврядування та спрощення погоджувальних процедур, пов'язаних із участю представників регіональних властей в міжнародних заходах.

Евроинтеграционные намерения Украины и вызовы глобализации способствуют активизации регионов на международном уровне, что определяет необходимость расширения финансовой автономии местного самоуправления и упрощения согласовательных процедур, связанных с участием представителей региональных властей в международных мероприятиях.

Ukraine's eurointegrational intentions and globalization promotes to activation of regions at the international level that denotes the necessity of development of the financial autonomy of local self — government and simplifying coordinated procedures, binding with the participation of representatives of regional authorities in the international arrangements.

Надійшла 28 травня 2012 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ ФЕНОМЕНУ “КУЛЬТУРА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ”

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 44–49

Розглянуто сутність поняття “культура парламентської діяльності”, зроблено теоретичний аналіз взаємозв’язку понять “політична культура”, “культура парламентської діяльності”, “менталітет”.

Інтерес до вивчення феномену політичної культури обумовлений усвідомленням науковцями необхідністю виявлення засобів і механізмів досягнення політичної стабільності і суспільно-політичного розвитку за допомогою аналізу глибинних, емоційних і соціально-психологічних зв’язків між людськими спільнотами і формами правління, владою.

Дослідження різних аспектів політичної культури — характеру зв’язку між соціальною структурою суспільства і культурою, особливостей політичної поведінки людей різних національностей і культур, ступеня впливу традицій на розвиток політичного процесу, ролі людського чинника в політиці мають давню історію. Феномен, який в сучасній науці визначається як політична культура, був предметом уваги багатьох мислителів: Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск’є, А. де Токвіля, К. Маркса, М. Вебера, М. Бердяєва, К. Мангейма та ін. Проте вперше концептуально поняття “політична культура” було використано німецьким істориком-просвітником XVIII ст. Й. Гердером. Категоріального ж статусу воно набуло у середині XX ст. завдяки зусиллям Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая, Д. Каванаха, У. Розенбаума, Д. Елазара, К. фон Бойме та ін.

Передумовою концептуальної розробки проблеми політичної культури стали дослідження політичних систем, які в політичній науці відомі як “теорія систем”. Основ-

ну констатуючу ознаку яких багато вчених вбачали в наявності ціннісно обумовлених зв’язків між владою і суспільством. Тобто об’єднуючим і стабілізуючим чинником політичної системи розглядалися політичні цінності. Тобто виникнення теорії політичної культури — це своєрідна спроба подолання формальних методів дослідження політики, прагнення об’єднати формальну та реальну політичні системи, простежити взаємозв’язок процесів прийняття політичних рішень та політичну поведінку громадян.

Існує багато дефініцій політичної культури, кілька підходів до розуміння її сутності. Необхідно зазначити, що в західних і вітчизняних науковців немає єдиного підходу як до самої категорії політичної культури, так і до її змісту, структурних компонентів, функцій. Складність у розумінні і тлумаченні політичної культури пов’язується з розумінням самого поняття “культура” в культурології. На сьогодні можна нарахувати більш ніж 500 визначень зазначеного поняття, що, звісно, ускладнює пізнавальну ситуацію також з поняттям політичної культури. У найзагальнішому вигляді її можна розглядати як суб’єктивний вимір суспільних основ політичної системи.

Найбільш поглиблено феномен політичної культури відображено в працях Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая, С. Гантінгтона, Д. Елазара, Д. Дівайна та ін., які стояли на “орієнталістських” позиціях. Наприклад, Л. Пай розглядав політичну культуру як сукупність

установок, переконань і почуттів, яка впорядковує і надає значення політичному процесу і яка являє собою основні припущення і правила, які управляють поведінкою в політичній системі; вона включає як політичні ідеали, так і діючі норми управління. До політичної культури Л. Пай включає зміст таких категорій, як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу [1, 86]. Американські політологи Г. Алмонд і Дж. Пауелл визначають політичну культуру як сукупність індивідуальних настанов і орієнтацій учасників певної системи, як суб'єктивну сферу, що є основою політичних дій [2, 86–87]. На думку іншого науковця Л. Дитмера, у політичній культурі є те, що належить “культурі” і не дає змоги зводити її ні до “політичної структури”, ні до “політичної психології”. Основою аналізу політичної культури є символи, оскільки за допомогою них люди виражають один одному свої почуття і цінності. І тому політична культура — це система політичних символів, певна семіологічна система, яка передбачає семантичний аналіз змісту політичних символів та понять і включається до більш широкої системи — системи політичної комунікації.

Інші дослідники, наприклад Є. Вятр і Д. Пол, вважають, що поряд зі “зразками” політичної свідомості до політичної культури мають бути обов'язково включені і “зразки” політичної поведінки.

У працях вітчизняних науковців та авторів ближнього зарубіжжя існують помітні розбіжності в трактуванні політичної культури. Переважно вони аналізують сутність, структурні компоненти та функції політичної культури.

Залежно від предмета, завдань і загальної концепції культури сформувалися такі підходи до дослідження політичної культури: *логіко-гносеологічний* аналіз політичної культури, дослідження її категоріальних зв'язків з міждисциплінарними поняттями та аналіз політичної культури як *психолого-ідеологічного феномену* — з'ясування соціально-психологічних механізмів перетворення політичних ідей у переконання і вчинки, дії.

Спираючись на різні трактування політичної культури, можна сформулювати синтезоване визначення політичної культури:

- це суб'єктивна сфера, яка лежить в основі політичної діяльності, яка складається з орієнтації, системи цінностей, символів, вірувань і установки індивідів на політичні дії;
- спосіб духовно-практичної діяльності, зокрема реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделей поведінки; суміш політичної свідомості і політичної поведінки; відповідно в структурі політичної культури виокремлюються компоненти пізнавального, емоційного, оцінного і поведінкового характеру;

Вважається, що на індивідуальному і груповому рівнях політична культура виступає як єдність політичної свідомості і поведінки, але на соціальному рівні вона доповнюється культурою функціонування політичних інститутів, які складають політичну систему суспільства [3; 4; 5; 6; 7; 8].

Тобто *політична культура* — це система історично обумовлених, відносно сталих і репрезентованих (“зразкових”) орієнтацій (уявлень, переконань, установок, почуттів, оцінок) і моделей поведінки індивідів і груп, а також стилю діяльності суб'єктів політичного процесу, моделей функціонування політичних інститутів і системи, яку вони утворюють.

На сьогодні уваги потребує проблема *дослідження політичної культури як елемента політичної системи суспільства і управлінської діяльності*. Зважаючи на те, що Україна перебуває у фазі інституціоналізації демократії, актуальною для трансформаційного суспільства є проблема культури функціонування політичних інститутів і, зокрема, в зазначеному контексті — проблема культури функціонування парламенту [9; 10; 11].

Політологічні аспекти діяльності парламенту в системі функціонування гілок влади досліджувалися багатьма вітчизняними політологами. Увагу дослідників привертала також проблематика історичної еволюції парламентаризму, порівняльний аналіз світового та вітчизняного досвіду, різноманітні аспекти діяльності сучасних парламентських установ.

Проблеми ж культури парламентської діяльності залишаються фактично не дослідженими у вітчизняній науці. Якщо дослідження політичної культури на індивідуальному, груповому (субкультури) та суспільному рівнях проводяться і є ряд публікацій і наукових розробок (дисертаційних досліджень) з цих тем, то інституційний вимір політичної культури у вітчизняній науці потребує аналізу та наукового обґрунтування.

Оскільки характер взаємозв'язку між політичною діяльністю і політичними відносинами істотно впливає на характер парламентської діяльності, в межах досліджуваної теми доцільно зупинитися на проблемі співвідношення *політичних відносин і політичної діяльності*. Політичні відносини — фактор, який стабілізує політичний процес, а політична діяльність спрямована на їх перебудову, змінення і розвиток. Суб'єктами політичних відносин є соціально-історичні спільноти, людство, народи, класи, нації, соціальні групи, індивіди. Всі соціальні суб'єкти пов'язані між собою політичними відносинами, які є наслідком соціальної диференціації і водночас засобом підпорядкування, встановлення і реалізації соціальної сутності. Характер політичних відносин визначає політичні обставини, ситуацію, стратегію і тактику, а також зміст політичної діяльності. Політичні відносини визначають, яким чином соціальні суб'єкти можуть здійснювати політичну діяльність за допомогою політичних інститутів, норм, процедур, а також визначають засоби цієї діяльності та регламентують її. У процесі розвитку нові потреби й інтереси породжують необхідність виходу за межі існуючих норм, пошуку нових методів, форм та засобів політичної діяльності, процедур прийняття рішень. Для цього соціальні суб'єкти мають усвідомити необхідність політичних змін, розвитку нових форм і засобів діяльності.

Політична діяльність є усвідомленими діями і може з'явитися при усвідомленні суб'єктами свого суб'єктивного положення і того, в якому напрямі необхідно провести зміни суспільних відносин з тим, щоб вони сприяли розвитку життєдіяльності суспіль-

ства. Головна мета політичної діяльності — перетворення соціально-політичних відносин, а культура в цій діяльності є засобом зміни не лише політичних відносин, а й особистостей.

Нині очевидно, що політична культура стає якісною характеристикою не лише політичної свідомості, а й політичних інститутів, організацій, політичної системи, а також політичних відносин. Тобто політична культура і політична система перебувають у діалектичній взаємозалежності. Політична культура є якісною характеристикою і складовою політичної системи, з одного боку, а реальна, фактично діюча політична система породжує певний тип політичної культури.

Незважаючи на той факт що кожен з членів парламенту є особистістю з притаманними тільки цій особистості рисами індивідуального характеру, манерою спілкування, поведінки і т. п., ці особистості де-юре і де-факто об'єднані в єдиний колегіальний орган — парламент, який є представницьким органом влади і великою мірою віддзеркалює рівень політичної культури громадян і суспільства в цілому. Безперечно також і те, що на депутата, як і на кожного індивіда, впливає відповідна субкультура в рамках загальної політичної культури суспільства, а це означає, що для того, щоб уникнути особистісних моментів у вираженні волі та інтересів своїх виборців, свою депутатську діяльність він повинен здійснювати чітко, відповідно до норм закону, згідно зі своїм статусом. З іншого боку, кожен депутат є також виразником інтересів певної партії, групи партій чи політичного об'єднання, які перебувають у постійному процесі політичної боротьби. Отже, для того щоб знайти оптимальне поєднання індивідуального та колективного вираження інтересів, перебувати в процесі перманентної політичної боротьби і при цьому залишитися в рамках цивілізованої поведінки, необхідно застосовувати конституційні та правові регулюючі норми, визначені законом, а також поєднувати ці норми із загальнолюдськими нормами поведінки, загальної моралі та людських взаємин, а також правил політичної поведінки, які прописані у вигляді кодексів

депутатської поведінки та етичних професійних засад діяльності представників депутатського корпусу, складених фахівцями в цій галузі.

Виходячи з зазначеного вище, сутнісне наповнення поняття “культура парламентської діяльності” складається з рухомого синтезу сукупності законних та правових норм, кодексів та правил поведінки парламентарів, етичних принципів та моральних орієнтирів, загальноновизнаних у світі.

Культура парламентської діяльності як вираження державно-політичного досвіду конкретних соціальних спільнот є результатом історичного розвитку, у зв'язку із чим необхідно виокремити *чинники*, що визначають її історичну своєрідність.

Політична культура народу має історично-мінливий характер, але при цьому виявляє сталість типових, найхарактерніших для даної політичної культури еталонів сприйняття політики, політичної поведінки, політичних відносин. Усе це дає підстави говорити про існування певної субстанційної (сутнісної) основи, що, незалежно від історичних змін, не піддається трансформації і протягом історії визначає своєрідність національної політичної культури. Зокрема, в останніх дослідженнях як фактор своєрідності політичної культури розглядається ідея національного характеру, яка має слугувати базою для всіх політико-культурних досліджень. Таким чином, відкритий ще німецькою історичною школою права (Ф. К. фон Савіньї) “дух народу” (у нашому розумінні — ментальність) являє собою психологічний фактор політико-культурної своєрідності. Отже, суспільна політична свідомість, політичні інститути та структури можна розглядати певною мірою як результат фундаментальних особливостей менталітету народу.

Поняття “менталітет” було запроваджено у суспільні науки представниками історико-психологічного й культурно-антропологічного напрямів Н. Леві-Брюлем, Л. Февром, М. Блоком. Сам термін “менталітет” запозичений із західноєвропейського (зокрема французького) філософського лексикону. Слово “ментальність” пов'язане з такими

його латинськими аналогами, як “менталіс”, “менс”, “ментіс”, тобто розумовий, розум, думка або інтелект.

Менталітет дає змогу свідомості інтегрувати хаотичний потік різноманітних вражень у певне світобачення, а політична культура, у свою чергу, є частиною загальнонаціональної культури. Тож ментальні настанови на всіх рівнях — від теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого — є невід'ємними компонентами формування політичної культури. І немає такої сфери діяльності нації або її громадян, де б не виявився притаманний їм менталітет. Під останнім трактується записаний в матеріальних основах психіки певний поведінковий код, що детермінує стійкий соціально-психологічний стан суб'єкта (людини, нації, народу), органічну цілісність соціально-психологічних якостей і ознак, притаманних певному народу, його громадянам, яка обумовлює саме таку, а не іншу реакцію суб'єкта менталітету на зміну навколишніх умов [12; 13]. За цим визначенням стає зрозумілим, що менталітет нації проявляється у системі моральних вимог, соціальних норм, цінностей і принципів виховання, формах правовідносин між людьми, їх ставленні до природи праці, в національному характері та темпераменті, різних компонентах загальної культури етносу, у тому числі й політичному.

Важливість дослідження української політичної ментальності пов'язана передусім з тим, що без з'ясування цього наукового явища дослідження таких глибинних складових компонентів політичної культури та її ідейних основ, як політична свідомість, політична психологія, політичні традиції та звичаї людини, соціальної спільноти або суспільства в цілому, практично неможливо. Існування ментальності дає можливість виявити наявність нераціональних (підсвідомих) механізмів життєвого (побутового) розуміння політики. Знання законодавцями, державними діячами сутності політичного менталітету народів, які проживають в Україні, сприятиме більш виваженим і адекватним, таким, що відповідають духу і настроям народу, рішенням. Тобто цілеспрямоване пізнання політич-

ної ментальності суспільства народними депутатами — необхідна умова, завдяки якій закони стають більш зрозумілими для людини і більш ефективними для регулювання певних відносин.

Поняття “політичний менталітет” і “політична культура” перебувають у складних історико-діалектичних взаєминах, які інколи важко зафіксувати, виокремити, оскільки, з одного боку, вони за своїм походженням є явищами духовними, з другого — соціально неоднорідними.

Таким чином, поняття “менталітет” не можна замінити поняттям “культура” або “політична культура”, оскільки менталітет є складовою культури і посідає в ній своє особливе місце.

Національний політичний менталітет (залежно від його специфічних ознак) для політичної культури може мати як позитивне, так і негативне значення. Скажімо національні традиції, обряди, які щодо менталітету ближчі, ніж культура, а фактично є його ознаками, на стан політичної культури впливають більше, ніж сама політика, і можуть бути природним правом певного народу. Якщо національні традиції чи обряди наповнені негативним змістом, то це накладає негативний відбиток і на політичну культуру. Трансформувати негативні звички, або традиції народу (“моя хата скраю, я нічого не знаю” та ін.), у позитивно значущі цінності значно складніше, ніж, скажімо, внести доповнення або зміни до законів та правових норм. Ось чому для усвідомлення національних особливостей політичної культури і врахування їх у законотворчій або парламентській діяльності замало мати лише політологічні знання.

Ментальність певного народу, його політична культура знаходять своє відображення й у формуванні та становленні *політичних інститутів суспільства*, які є самостійними структурними елементами політичної системи, оформленими в організаційно-правовому аспекті та створеними для реалізації завдань політики. На думку Л. Пая, в кожній суспільно-політичній системі існує “організаційна суб’єктивна сфера політики”, що надає значущість політиці, дисципліну інститу-

там і соціальний зміст індивідуальним діям. Концепція політичної культури передбачає, що традиції суспільства, дух його публічних інститутів, пристрасті та колективний розум його громадян, а також стиль і діючі кодекси його лідерів — не просто випадкові продукти історичного досвіду, а й взаємопов’язані частини єдиного цілого, що являє собою комплекс відносин” [1, 130–132].

Російські науковці В. Жуков, Б. Краснов визначають у політичній культурі три основних рівня: сфера політичної свідомості, сфера політичної поведінки та сфера інституційного забезпечення.

Інституційний рівень політичної культури передбачає виявлення:

- методів управління системою (демократичні, авторитарні, тоталітарні);
- методів прийняття і здійснення політичних рішень;
- методів взаємодії з іншими політичними системами та інститутами;
- методів регулювання соціально-політичних конфліктів;
- типу електорального процесу (форм і методів організації виборів);
- засобів захисту корпоративних (національних) інтересів [13, 691–692].

Таким чином, витоки сутності поняття “парламентська культура” походять з того, що політична культура є якісною характеристикою не лише політичної свідомості і поведінки, а й політичних інститутів, організацій, політичної системи і політичних відносин. При цьому особливого змістовного наповнення набуває аналіз взаємозв’язку між політичною культурою і управлінням, особливо з позиції демократизації суспільно-політичного життя.

Одним з головних висновків дослідження взаємозв’язку понять “політична культура” та “парламентська культура” є те, що політична культура надає окремій людині керівні принципи політичної поведінки, а колективу — систему цінностей і раціональних доводів, які забезпечують єдність та взаємозв’язок функціонування інститутів і організацій. За характером, цільовим призначенням і ступенем організованості політичні інститути виступають як структурно-територіальні інсти-

тути, організаційно-функціональні інститути (партії, органи держави, громадські організації, ЗМІ тощо), функціонально-процедурні інститути (вибори, референдуми, всенародні обговорення тощо).

Література

1. Pye L. Political Culture and National Character // Social Psychology and Political Behavior / Columbus, Ohio, 1971. — P. 86.
2. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. — М.: Аспект-Пресс, 2002. — 537 с.
3. Бортников В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: Монографія. — Луцьк: РВВ Вежа Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — 524 с.
4. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку. — М.: Логос, 2000. — 524 с.
5. Дармограй Н. Культура політичної влади // Вісн. нац. акад. держ. упр. — 2004. — № 3. — С. 379–390.
6. Дмитренко М. А. Формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства (політологічний аналіз): Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / АПН України. Ін-т вищої освіти. — К., 2005. — 190 с.
7. Корж С. А. Фрагментарна політична культура як вияв перехідного періоду розвитку українського суспільства: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова — К., 2009. — 20 с.
8. Максимець Б. Політичні партії та політична культура як складові політичної стабільності в Україні // Актуал. пробл. держ. упр. Одес. іл. — 2005. — Вип. 1 (21). — С. 65–76.
9. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. М. Рудича. — К: Парлам. вид-во, 2010. — 336 с.
10. Розумний М. Розвиток політичної системи України: виклики і загрози // Політ. менеджмент. — 2008. — № 1. — С. 9–13.
11. Романюк О. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія. — Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. — 391 с.
12. Лобань Т. Особливості українського менталітету та його вплив на процес державного будівництва в Україні // Людина і політика. — 2004. — № 4. — С. 106–112.
13. Прикладная политология / Учеб. пособие под общ. ред. В. И. Жукова, В. И. Краснова. — М., МГСУ: Изд-во "Союз", 1997. — 992 с.

На підставі основних положень теорії політичної культури розкрито та визначено сутність, значення та витоки поняття "парламентська культура", показано взаємозв'язок понять "політична культура", "парламентська культура" та "менталітет". Визначено, що політична культура надає окремій людині керівні принципи політичної поведінки, а колективу — систему цінностей і раціональних доводів, які забезпечують єдність та взаємозв'язок функціонування інститутів і організацій.

На основаних основних положень теорії політичної культури розкрито та визначено сутність, значення та витоки поняття "парламентська культура", показано взаємозв'язок понять "політична культура", "парламентська культура" та "менталітет". Визначено, що політична культура надає окремій людині керівні принципи політичної поведінки, а колективу — систему цінностей і раціональних доводів, які забезпечують єдність та взаємозв'язок функціонування інститутів і організацій.

On the basis of substantive provisions of theory of political culture exposed and certain essence, value and sources of concept "Parliamentary culture". Intercommunications of concepts "Political culture", "parliamentary culture" and "mentality" is also shown. It is proved, that a political culture gives a separate person leading principles of political conduct, and to the group of persons — system of values and rational reasons which provide a unity and intercommunication of functioning of institutes and organization.

Надійшла 8 червня 2012 р.

Ф. М. МЕДВІДЬ

В. В. БАРАН

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ГЕОПОЛІТИЧНІ ВІЗІЇ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО І ЮРІЯ ЛИПИ: СПРОБА ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 50–58

Розглянуто цілісне зіставлення геополітичних візій В. Липинського і Ю. Липи через діалог у наукових працях.

Незалежній Україні виповнилось вже двадцять років, а її політикум і досі не зробив остаточного геополітичного вибору. В середовищах влад і опозицій постійно циркулюють три взаємопротилежні варіанти зовнішньополітичного курсу: “орієнтація на Захід” (інтеграція у євроатлантичні структури); “орієнтація на Схід” (вступ у нові пострадянські міждержавні об’єднання); “багатовекторність” (прагматичні відносини з усіма про-відними державами та міжнародними інституціями). Також періодично з’являються заклики до нейтралітету — міжнародної самоізоляції.

Для сучасного українського суспільства можливі, на наш погляд, як мінімум три варіанти аргументації геополітичного вибору: переоцінка власної державницької історії; звернення до творчої спадщини видатних вітчизняних ідеологів; перейняття зовнішньополітичного досвіду сусідніх держав.

Продуктивним у цьому плані є наукове зіставлення творчої спадщини В’ячеслава Липинського (1882–1931) та Юрія Липи (1900–1944), як і більшості мислителів минулого, що не завжди здійснюється коректно. По-перше, дослідник апріорі не може відкинути власні суб’єктивні погляди. По-друге, порівняльний контент-аналіз поглядів мислителів минулого не завжди є повним. По-третє, оригінальні тексти В. Липинського та

Ю. Липи більшою мірою відповідають сучасним канонам публіцистики, ніж науки.

На наш погляд, для більш коректного зіставлення геополітичних позицій мислителів минулого оптимальним є метод творчих діалогів, який був дуже характерним для таких геніальних філософів, як Платон та Г. Сковорода.

Звернення до творчої спадщини В. Липинського було особливо популярним в середовищі української еміграції. У своїх працях Д. Дорошенко (М. Збаревський) [14], О. Назарук [37], О. Скоропис-Йолтуховський [41], В. Босий [5], Є. Пизюр [39], І. Мірчук [35] та ін. осмислювали ідеологію та державницьку діяльність мислителя в контексті доби української революції. Після 1991 р. було започатковане видання повного зібрання творів, архіву та студій В. Липинського [10; 11; 20; 21; 22; 24; 26]. Авторство наукових публікацій про життєтворчість цього видатного проповідника консервативної ідеології належить Я. Пеленському [38], Я. Дашкевичу [12], В. Потульницькому [40], М. Гордієнку [7], І. Гошуляку [8] та ін.

Водночас ім’я Ю. Липи було повернене в пантеон українських мислителів тільки після здобуття незалежності. Було видано більшість значущих творів цього видатного геополітика [17; 18; 19]. Значення ідей Ю. Липи для минулого, сучасного і майбут-

нього досліджували В. Мороз [36], О. Гринів [9], М. Ільницький [15], М. Головатий [6], О. Янчук [43], А. Бедрій [4], Л. Домашенко [13], Р. Казанков [16], О. Федоренко [42] та ін. Крім того, вийшло кілька публікацій, написаних авторами цього дослідження [1; 2; 3; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34].

Початок діалогу

В. Липинський (про життєтворчість Ю. Липи): “Бачу Вашу глибоку ідейність та щирю любов до України. Хай Бог милосердний дає Вам сили, мій дорогий юначе, зберегти на ціле життя ці найцінніші прикмети молодости” [25].

Хто такі українці?

В. Липинський: “Для українського державника: Українцем, своїм близьким, людиною одної нації — єсть кожна людина, що органічно (місцем осідку і праці) зв’язана з Україною; не-Українцем, чужим, людиною чужої нації (що не значить конче: ворогом), єсть кожний мешканець нашої землі, хоч-би не він визначав ту саму віру, належав до того самого стану чи класу, говорив тою самою мовою, і хоч-би в його жилах текла та сама кров одних і тих самих предків. ... Коли “Українцями” стане тільки одна група мешканців України, то інші місцеві групи сполучаться з мешканцями чужих земель і спільними силами поб’ють, як завжди досі побивали, цю групу, що схоче змонополізувати для себе Україну” [21, 417].

Ю. Липа: “Примусовість науковості і шаблон доктрини могли б знищити відразу істотне в українській живій расі. Це ж її найголовніша перша ціха, яка живе в її окремих людях і групах, у безлічі творчих здібностей, талантів, витривалостей і активних сил. Це те, що оточує українця і є ним самим” [17, 149].

“Це українське “я”, що реагує “однаково” скрізь і завжди на клич своєї раси, саме найбільш, може, перешкоджає українцеві окреслити свою расу” [17, 150].

Бездержавність України

В. Липинський: “Сидить Хам український, побитий сам собою, своїм двойником — Хамом польським і Хамом всеросійським на Україні — та гірко плаче. — Всі мають: Чехи,

Литвини, більшовики, Пілсудський, Мусоліні мають, а я не маю. Хіба я не такий самий, як вони?”

— Ні, Хаме! Встократ ні! Чехія, Литва і всі сьогоднішні націоновласть не від націй та отаманів, а від монархій, територій і громадянств з їх церковними та класовими авторитетами почались. Вони продовжують старе, а не починають, як ти, за кожним разом все нове” [23, 12–13].

“А суть, найглибша суть, така буде власна місцева Сила Яфетова здатна паралізувати Силу Хама — буде Україна; не буде її — не буде ніколи України. Бо навіть Варяги уподібнюються тільки то Яфета. Коли на даній Землі єсть тільки Хам — вони не асимілюються ніколи. Так, як не засимілювались з Україною ані рицарський гетьмановий “другоکیل” Тугайбей, ані армія.

Сила Яфетова — це не диктатура. Нема на Україні такої місцевої сили, яка б без помічі Варшави чи Москви могла примусити мовчати всі інші місцеві українські сили. А поміч Варшави чи Москви у внутрішніх українських справах — це смерть, це загибель України” [23, 24].

Ю. Липа: “Від 1922–23 років і досі українці пошукують, навіть досліджують, хто відповідає за недавню державну невдачу України?”

Таке неспокійне, гнівне, не раз аж розпачливе шукання має й свої позитивні сторони. Шукання причин поразки вже вийшло з кабінетів політичних і військових стратегів і ввійшло майже до щоденного життя. Врешті зробило своє і ненависне заглядання в очі окремих людей (ба, окремих груп, партій, частин суспільства) з запитанням: “Може, власне, ти винен у тім, що ми, нехай хоч хвилю, прогнали?” Обудилось і бажання перепробувати наново всі дотеперішні вартості українців.

В одному з військових спогадів про великий відступ української армії в 1919 році є речення: “Хто знає, може, той вартовий старшина, що вночі полінувався зірватися до польового телефону, завинив найбільше у відступі цілої армії?” Це є, власне, найхарактерніший вислід того ревізіоністичного неспокою, що закиди виновности в історичній події перекладають уже на щоденних людей

і майже щоденну їх діяльність. Бо, властиво, в історії все є важливе. Непідготованість сигналіста може впровадити в блуд цілі штаби, а генерал, що спізнюється під Ватерлоо, нищить імперію Наполеона” [17, 280–281].

Україна як колоніальний простір

В. Литинський: “Ніяка зовнішня сила до реставрації і відродження нашої державно-національної гетьманської традиції нам не допоможе. Хіба така, яка сама заінтересована в існуванні великої і сильної Української Держави. Але навіть у тім випадку, як показує досвід недавнього минулого, союзник починає іноді лякатись тієї Гетьманської України, яку він будувати допомагав і починає одною рукою нищити те, чому він допомагав другою” [21, 98].

“В даний момент ніхто в Європі сильної і великої Української Держави собі не бажає. Навпаки, єсть багато сил, що власне заінтересовані в тому, щоби ніякої України не було, або щоб вона була якнайслабша” [21, 98].

Ю. Луца: “Дивимось на всі чорноморські країни як на спільну власність. Цю власність, це майно протиставляємо усім чужинцям, звідки б вони не приходили. Чорноморські країни належать тільки до себе. Це їх окремий простір.

Тим часом в очах чужинців, що оточують цей простір, він є тільки колоніальним простором. Для Західної Європи це “Європа номер 2” або докладніше “Європа номер 3”. Для Москви й Петербурга це теж “Росія номер 2”, “Росія номер 3”, якась “Малоросія”, якийсь “Придунайський край”, що надається тільки до рабівничої господарки.

У ланцюгу чорноморських країн, щоправда, є звена політично порожні, але для чужинців довкола всі чорноморські країни політично пасивні” [18, 82].

Хліборобська культура та Богдан Хмельницький

В. Литинський: “Перемога плуга над нерозораним степом — це була стихійна, економічна конечність. Велич і геніальність Хмельницького була в тім, що він зумів з тим стихійним економічним процесом, з живою хліборобською “городовою” Україною, а не із засудженим на смерть низовим общинним,

уходницьким і добичницьким Запоріжжям свою політику й будову Держави Української зв’язати. Збудована Хмельницьким хліборобська Гетьманщина, хоч і обкарнана його недотепними наслідниками і здавлена ланцюгами московської держави, буде ще сотню літ пізніше крок за кроком, степ для плуга й культури здобуваючи, угодницьку нехліборобську Січ Запорозьку витісняти, аж поки не зруйнує її разом з кочовою татарською ордою. І не з вини нашого Великого Гетьмана повстане згодом наша пізніша трагедія національна. Не він винен, що його нерозумні нащадки велику політичну ідею європеїзації козащини а з нею і цілої України — ідею, яку він, Богдан Хмельницький, сотворив і в життя перевів, передадуть потім з легіонами Феофанів Прокоповичів у руки московські. Не він винен, що пізніщі “руїнники” українські його велику ідею на європеїзацію й будівництво Петровської російської держави віддадуть, а свою власну національну справу, всупереч бажанням великого Богдана, зв’яжуть з прекрасним, романтичним, але засудженим на смерть низовим Запоріжжям, зв’яжуть із гайдамацьким руїнництвом і всякий антидержавним, анархічним, антикультурним і безпутним бунтарством...

Допоки в цій боротьбі між плугом і степом головну роль з українського боку грає низова нехліборобська козащина та права рука, анархічна “чернь” українська і допомога татарська — доки Богдан Хмельницький, “самодержавець руський” репрезентує руїницьку силу степу, а польська Річпосполита творчу хліборобську цивілізацію плуга, доти про “визволення Руси” і який-будь державний лад на Україні не може бути й мови. Бо і цій “Руси” культури плуга вже знищити не можна, і на цій тільки культурі, а не на степових “запорожських вольностях” можна визволення цієї “Руси” будувати. В польській державній формі — зненавидженій політично, завдяки самоволі непотрібних, zdeгенерованих магнатів — європейська хліборобська культура на Україні розвинутихся і укріпитись не може. Так само не може вона укріпитись і в українських державних формах доти, доки ці

форми репрезентує нехліборобська, общинницька низова козащина.

Допіру сформування і перемога на Україні осілої, хліборобської а разом військової, лицарської верстви творить підставу для будови незалежної від Польщі Української Держави. Держава Українська могла бути збудована тільки силою, яка всередині змогла побороти степове руйництво і перевести економічно необхідні завоювання плуга, а зовні змогла протипоставити на європейський лад зорганізований політичний волі польській, на такий же лад зорганізовану політичну силу українську. Тою силою стало нове, зєвропеїзоване, осідле Військо Запорозьке” [22, 86–87].

Ю. Луна: “Культура пшениці — це не тільки символ давності української території (де знаходимо безперервний обробіток пшениці від кількох тисяч літ), це також вказівка того, якою дорогою прийшли основоположники тої найдавнішої одності українських земель” [17, 82].

“Хмельницький оперся на невелику військову державу Запорозжя і зв’язав будучину своєї козацької держави союзом з Оттоманською імперією. Таким чином пішов він на найбільш природну геополітичну формацію свого державного” [17, 118].

“Ключ тої державності — Військо Запорозьке, Орден. Геополітично це був іззовні ключ до Києва (пригадаймо хоч би печенігів і Святослава), а всередині — ключ до Чорного моря. Чи то важливе, що номінально цей Орден визнавав то владу польського, то шведського короля, то царя, то султана?

Коли Вишневецький закреслив межі козацької політики, то напрямну цій політиці дав Хмельницький. Та напрямна затрималася майже до кінця козацької державності — опертя України на Чорне море, на державу, що володіла тим морем, на спадкоємницю Східного Риму, на Туреччину”.

“Вся діяльність Богдана Хмельницького, — каже сучасний дослідник, — це його відверта туркофільська, всупереч усім традиціям того часу, орієнтація. Ця орієнтація вперше зорганізувала протягом дев’яти років державно-політичні взаємини між Україною й Туреччиною”.

Найблисучіші гетьмани — Дорошенко й Самойлович, Мазепа й Орлик — вірили в велику реальність цієї напрямної Хмельницького.

Вона давала опертя Україні на найсильнішу державу тодішнього культурного світу. Державу, певнішу і толерантнішу від тодішніх християнських сусідів України. З другого боку, давала доступ до нової економічної експансії України на Чорному морі” [17, 256–257].

“Політику козацьких вождів визначив Вишневецький, найреальнішу напрямну тої політики — Хмельницький, історичний зміст дав Київ, Вічне Місто. Що ж привело до загрози козацьку державність? Адже ж була вона побудована на засадах воєнної організації, отже, тим самим завжди була здібна до оборони й наступу.

Саме з тої занадто великої військової й зроджувалася часто небезпека для козащини, аж в кінці знищила Козацьку Державу. Уміння козащини битися, не ненавидячи, і “ворогові поклін давати”, трактування лицарськості як змісту держави — зашкодило.

Занадто високе поняття про значення договорів і надавання ваги міждержавним зобов’язанням знайдемо навіть у Богдана Хмельницького. Віру в непорушність конституційно трактованих вольностей заховала козацька шляхта Гетьманщини аж до остаточного її ліквідування” [17, 257–258].

Українська фортеця

В. Липинський: “Поділ України на дві полоси: окраїнну, північно-західну, покриту болотами, лісами й горами, та серединну і південно-східну, степову, нічим не захищену від Сходу — був причиною того факту, що всі бурі з Півдня і Сходу вдаряли безпосередньо в сам центр нашого державного життя. Вали, замки і городи, якими намагалась наша князівська держава оборонити свій центр од небезпеки степу, не видержували звичайно сильнішого напору східних кочових орд. Вживаючи образного вислову: степові руйніники України, впадаючи через незахищений природою південно-східний бік в середину нашого державного організму виїдали його серце. Останні ознаки державного жит-

тя залишались після того тільки на краях держави — власне в оцьому північно-західному окраїнному півколі, що простяглося од Карпатських гір через Русь Червону й лісову Волинь, до північного болотистого Полісся” [22, 204].

Ю. Луна: “У своїх межах Чорноморський простір творить цілісність. Можна порівняти його з фортецею. В середині фортеці є її сполукою площа моря. Від цієї площі йдуть вулиці — ріки вглиб фортеці.

Високі мури, обмивані морськими хвилями, має вона на південному сході — це західні береги Каспія із Закавказзям і Дагестаном. Від тих мурів на північний схід угору йде інша оборона фортеці: Калмицько-Саратівські пустелі, оточені каналом — Волгою. Далі вже зовсім на півночі йдуть пущі й болота джерел Дону й Дніпро з їх притоками. Захід і південь оборонені валами Карпат, Балкану й Малоазійського масиву” [18, 164].

“Державна спільнота з Білоруссю — це питання життя для України. ... Болота й ліси Білорусі, укохані й оспівані білорусинами, — це найліпше забезпечення від загрози для України з півночі” [18, 18].

Схід-Захід

В. Липинський: “До основних різниць між характером російського дворянства, українського козацтва і польської шляхти, треба додати ще й ті глибокі різниці, що були між Сходом і Заходом у відношенні людей вільних до людей невільних, людей, що користуються повнотою горожанських прав даної держави і людей з обмеженими правами” [22, 120].

“Від занепаду київської княжої могутньої Руси тільки один Богдан Хмельницький зумів цей гордієвий вузол розрубати. Тільки він один єдиний по сьогоднішній день зумів у часі свого панування ті смертельні протиріччя між Сходом і Заходом на Україні побороти і зумів обернути на будову української держави ті небезпечні центробіжні сили, що потім за його невдалих наслідків, знов внутрішнього українського регулятора позбавлені, між собою стерлися, пожарищем великим спалахнули, Україну Війська Запорозького в часах Руїни спалили і попів її по вітру на Схід і Захід розвіяли...” [22, 121].

“Він усе зробить для того, щоб два потоки — один із Заходу: цивілізації плуга, другий зі Сходу: оборони неподіленого степу — які в бурхливій вирі українським зустрічаються, цих берегів держави української не прорвали...”

На західній цивілізації плуга будує Гетьман будучину України” [22, 128].

Ю. Луна: “Протиставлення Заходу Сходові — явище досить недавнє серед українців. Зрештою, протиставлення це цілком зрозуміле в Англії (кіплінгівське: “Схід є Схід, а Захід є Захід!”), що географічно лежить в найдалшому західному куті Європи і справді є уособленням Заходу. Менше зрозумілим є таке протиставлення до України з її дуже серединним становищем. Ще менше є ясным те, до якого саме “Заходу” зарахувати Україну. Бо ці “Заходи”, “Сходи”, “Європи” — це все агітаційні штучки, скермовані проти сусідів” [17, 271].

“Бо це найбільше ворожа Україні доктрина. Нема певнішої для знищення України. Прикладімо “схід-захід” до українського релігійного життя — і будемо мати релігійну війну; прикладімо “схід-захід” до політичних орієнтацій — і будемо мати вдячне поле до попису чужих агентів; прикладімо неучьку форму “народу-бастарду” до окреслення українського характеру — і будемо мати джерело українського поразенства, а не відчуття серединності” [17, 309].

Північ-Південь

В. Липинський: “Повторюю свою стару думку: наш шлях на Україну не йде з півдня, а з півночі. Не можна починати будову держави з місця, де ця будова має кінчатися. А опановання півднем — берегом Чорного Моря — це власне кінець, а не початок нашого будівництва. Коли ми розпочинаєм свою акцію з півдня — ми попадаєм зразу в таку купу різних конфліктів, що ми з неї не втберемось. Тому в розумінню військової зовнішньої акції я піддержую свій литовський проект, а в смислі акції внутрішньої: повільне проникання в окуповану большевиками територію для підготовки “ячеек”. Але одне і друге вимагає перш за все підготовки кадрів організованих, що, на жаль, йде й у нас досить мляво. Без залізної

організації, яка могла би сама справитись з українським хамом-руйнівником, всі розмови про державність українську — це фантастичні мрії. Отже далша організація кадрів, акція з півночі і з середини, та борони Боже нас від всяких південних авантур” [11, 185].

Ю. Луна: “Зрештою, пригляньмося до геополітичних тенденцій України. Вони є реальні, вони — двигуни історії. Бо ж, передусім, не схід і не захід є джерелом України. Підложжям її раси, підложжям її культури й світогляду від самого початку і до останніх часів був Південь. Звідти прийшло оформлення християнства, тільки туди була єдина спроба перенесення столиці з Києва. Південь, Дунай і Закавказзя — це напрямні головної експансії київських князів, Середземне море — напрямна політичної і торговельної експансії античного Понт” [17, 309–310].

“Друга напрямна українських земель і раси — це Північ. Звідти прийшла династія норманів, звідти, як і з півдня, прийшли користі торговельного посередництва, культурної виміни. Звідти ж прийшов такий важливий первень раси, як готи. Бо де ж поділася головна маса остrogотів і їх велика держава, коли не перейшла в кров українців? Врешті на північ була військова експансія київських князів, там була найбільша домінація Києва — Новгород.

Тільки вісь Південь-Північ є віссю українських земель. Як у добі античній і київській, так і в добі козацькій. Успіх революції Богдана Хмельницького, правдоподібно, був уможливлений підтримкою османів, так, як, скажімо, успіх французького короля Франца I на Середземнім морі — опертям на могутність Порту. Для козаків передусім — опертям на південь. Недарма гетьман Самойлович вказував союзникам-москвинам, що не похід проти османів, а дружба з ними відповідає інтересам України. Самойловича замінили Іваном Мазепою, але й той у союзі з королем із Півночі опинився вкінці в Бендерах, на землях південної імперії османів.

Зрештою ця українська вісь Південь-Північ є одною з найатракційніших геополітичних осей на просторах між Балтією й Уралом” [17, 310].

Туреччина — головний союзник України

В. Липинський: “Сепаратизм Гетьманський в добі автономізму має характер конспірації. Ці таємні зносини Хмельницького з Султаном турецьким, Князем семигородським, Царем московським і т. д. — про котрі очевидно говорять нишком по цілій Україні — крок за кроком відвертають повільну тяжку думу народню від особи далекого й милостивого “панамі”, тільки поневоленого, польського Короля. Вони так само крок за кроком все побільшують в народній уяві саму постать і могутність — розмовляючого як рівний з ріжними монархами — Богом Україні даного Гетьмана Богдана. А в біжучій політичній практиці вони мають служити засобом зреформувати Польщу; вони мають примусити до уступок, привести до розуміння дійсности, поставити на один з іншими державами супроти України рівень упертий “Має стат Річпосполитою”. У всіх цих незлічимих козацьких конспіраціях головна роля припадала найтіснішими інтересами з Україною зв’язаному її сусіду — Туреччині” [22, 21].

Ю. Луна: “Натиск із півночі на Україну, а з півдня і з південного заходу на Туреччину створює політичні конечності цього зближення.

21 січня 1922 р. був підписаний навіть один з небагатьох дипломатичних актів УССР — договір про дружбу між нею і Туреччиною з клавузлею [заклучна частина] “про найбільше упривілейовання”. Пригадаймо надзвичайно прихильне ставлення давньої Туреччини до молодой Української держави в роках 1917–1920 (поміч СВУ, Гетьманська держава, посольство О. Лотоцького).

Сучасна турецька держава й економічно, і політично цілком різниться від попередньої Османської імперії. Ті зміни, що в ній сталися, тільки більше зближують Туреччину до України і взагалі до чорноморських країн” [18, 52]

“Історія та сучасність вказують, що головним партнером України в творенні чорноморської дійсності є, безперечно, Туреччина” [18, 179].

Релігія та геополітика

В. Липинський: “Володимир Великий приймав християнство в часі, коли офіцій-

ного розриву між Візантією і Римом ще не було” [24, 47].

“Отже називати Володимира Великого уніятим чи православним в сучасному розумінні цього слова розуміється не можна. Раз не було ще самого розділу (він стався в 1054 р.) і поняття про розділ (“схизму”), то не могло бути поняття і про злуку (“унію”). Обидві єрархії були ще тоді “православними” і “католицькими”, як православним і католицьким було ціле тодішнє (за винятком поборюваних однастиною обома церквами єресей), ще не розділене християнство” [24, 47].

Ю. Липа: “Для раси прагнення до власної молитви є одністю в часі, воно триває від початку існування раси. Трудно собі уявити, щоб якийсь короткий фрагмент часу зсинтезував і виявив найглибшу й найтривалішу прикмету раси. Тільки рідними, прастарими обрядами можна оформити прастарі релігійні почування раси.

Сучасна українсько-католицька церква зберегла в собі тих обрядів більше, як усяка інша сучасна українська християнська церква. Українське православ'я догорає, а польське, румунське й інші православ'я гублять ці традиції” [17, 320].

“Життя ще втілить український відвічний міф апостола Андрія, міф про українську церкву, ту церкву, що сіятиме не роздор, не ворожнечу в українській расі, а велику, глибоку одність і любов до свого призначення” [17, 321].

Україна у складі міждержавних утворень

В. Липинський: “В політиці закордонній підставою компромісу міг би бути принцип об'єднання в Українській Державі всіх українських земель і мілітарний та економічний союз з Росією та Білорусією на підставі взаємного забезпечення повної державної суверенності і взаємного невтручання до внутрішніх справ” [20, 86].

Ю. Липа: “Чорноморська доктрина — це небажання розплинутися (як в якомусь “Союзі Трьох Русей”), лише гін до організування сили і продуктивності. Ані над Україною, ані над іншими чорноморським краєм вона не ставить нічого понад націю (загально расу) і не нищить національних ідеалів.

Союз Чорноморських держав — це союз живих державних організмів, ще їх спільний економічний і політичний інтерес і відчуття нової вищої справедливості” [18, 98].

Завершення діалогу

Ю. Липа (про життєтворчість В. Липинського): “Там, де є українці, там завжди є їх мистецтво. На границі мистецтва й суспільного життя стоїть один дуже цікавий вияв характеру української психе — це нахил до будови суспільної утопії. Там знайдемо таку еллінську рису, нічим не обмежену віру в переродження одиниці шляхом навчання і на підставі краси логічної системи.

Знайдемо серед українців утопії в часах боспорського царства (спроба філософів запровадити устрій Спарти), і київської імперії (утопійний християнізм князів, наприклад, Бориса і Гліба), і за часів козацьких (пуританське опрощення І. Вишенського), і за часів останніх, почавши від натуризму Скороди, в якого стільки позичив Лев Толстой, і скінчивши на класократичній, ідеальній державі В. Липинського” [17, 218].

“Раптом стає виразним, що великі речі зв'язані з характером людей, які ті речі виконують, а не з їхніми програмами. Українці мали націонал-соціалістів (Макаренко) ще в 1903 році, Лігу Народів (М. Грушевський) в Києві в 1918 році, а врешті, прегарними програмами і теоріями будови держави (В. Липинський, Міхновський, чотири проекти конституції і т. д.) могли б обдарувати з десяток держав Європи.

Отже, треба пізнати характер українців і їх збірнот у будівництві й руйнуванні. Це ж така дуже важка річ — пізнати (і пізнавати вже потім цілий час) себе і діяти відповідно до свого характеру.

Коли б стався такий перелом в духовності української еліти, поразка недавніх років цілком оплатилася б” [17, 280–281].

Отже, геополітичні погляди В'ячеслава Липинського та Юрія Липи висловлені ще три чверті століття назад і сьогодні залишаються надзвичайно актуальними. Попри деякі відмінності, їхнє бачення геополітичного майбутнього України були, за великим рахунком, тотожними: захоплення зовніш-

ньополітичною стратегією Богдана Хмельницького, колонізаторські апетити сусідніх держав, створення міцного союзу з Туреччиною, пріоритет греко-католицької віри тощо.

Література

1. Баран В. В. Юрій Липа про геополітичне становище чорноморських країн першої половини ХХ ст. // Матеріали ХІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. "Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи" (Тернопіль, 15 квітня 2011 р.). — Тернопіль: Вектор, 2011. — С. 18–21.
2. Баран В. В. Юрій Липа про політичну суб'єктність української нації та загрози національній ідеї // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку // 36. тез. наук. допов. VII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (25–26 березня 2011 р.). — Луцьк: ПП Іванюк В. П., ПП Петринка А. Ю., 2011. — С. 9–11.
3. Баран В. В. Юрій Липа: Проект геополітичної модернізації України // Наукові записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. — 2011. — № 6 (56). — С. 483–492.
4. Бедрій А. Юрій Липа — ідеолог і політичний теоретик // Визвольний шлях. — 1995. — Кн. 4. — С. 502–510; Кн. 5. — С. 568–576.
5. Босий М. А. Вячеслав Липинський. Ідеолог української трудової монархії. — Торонто, 1951. — 160 с.
6. Головатий М. Де вони — кордони української душі // Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. — Т. 1. Призначення України. — К.: МАУП, 2007. — С. 5–14.
7. Гордієнко М. Г. Сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 — К., 1999. — 189 с.
8. Гошуляк І. П'ять уроків В'ячеслава Липинського // Віче. — 2003. — № 9. — С. 141–152.
9. Гринів О. Передбачення глобального масштабу // Розподіл Росії. — Л.: Ін-т народознавства НАН України, 1995. — С. ІІІ–ХХ.
10. Липинський В. З епістолярної спадщини: Листи до Д. Дорошенка, І. Кревецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна / Відп. ред. В. А. Смолій; Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. — К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. — 200 с.
11. В'ячеслав Липинський та його доба // Науковий збірник / Під ред. Ю. І. Терещенка. — Київ-Житомир: Видав. центр КНЛУ, 2007. — 390 с.
12. Дашкевич Я. Хам і Яфет. Липинський і українська революція // Україна: Наука і культура. — 1996. — Вип. 29 — С. 32–39.
13. Домашенко Л. М. Концепції чорноморської орієнтації України у вітчизняній політичній думці першої половини ХХ століття: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. — К., 2009. — 205 с.
14. Забаревський М. Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. — Відень, 1925. — 51 с.
15. Ільницький М. Не зрікися своєї душі (Концепція України в творчості Юрія Липи) // Дивослово. — 1994. — № 4. — С. 3–8.
16. Казанков Р. Геополітичні погляди Ю. Липи в українській історіографії // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 63-ї міжнар. наук. конф. (м. Харків, 23 квітня 2010 р.). — Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. — С. 144–146.
17. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. — Т. 1.: Призначення України. — К.: МАУП, 2007. — 336 с.
18. Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. — Т. 2.: Чорноморська доктрина; Чорноморський простір (атлас); Розподіл Росії. — К.: МАУП, 2007. — 392 с.
19. Липа Ю. Геополітичні орієнтири нової України. — К., 1999. — 18 с.
20. Липинський В., Дорошенко Д. та ін. До українських хліборобів // История политических и правовых учений. Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. — Х.: Факт, 1999. — С. 882–887.
21. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Ред. Я. Пеленський. — К.: Київ-Філадельфія, 1995. — 470 с.
22. Липинський В. Україна на переломі: 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті / Ред. Л. Білас, Я. Пеленський. — 1991. — 346 с.
23. Липинський В. Хам і Яфет: З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. — Л.: Поступ, 1928. — 30 с.
24. Липинський В. К. Релігія і церква в історії України. — К.: ПБП "Фотовідеосервіс", 1993. — 128 с.
25. Лист В. Липинського до Ю. Липи від 21.11.1925 // Spuscizna Iwana i Jurija Lypow. — Biblioteka Główna publiczna m.st. Warszawy (czytelnia starych drukow). — Папка 2469/2.
26. Листування В. Липинського / Ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. — Т. 1. — К.: Смолоскип, 2003. — 960 с.
27. Медвідь Ф. Липа Юрій Іванович // Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — С. 432–434.
28. Медвідь Ф. Юрій Липа як фундатор "чорноморської доктрини" України // Дні науки філософського факультету-2007 // Міжнар. наук. конф. (18–19 квітня 2007 р.): Матеріали доповідей та виступів. — К.: Видав.

поліграф. центр “Київський університет”, 2007. — Ч. I. — С. 131–133.

29. Медвідь Ф. М., Трачук В. О. Елітарна концепція В’ячеслава Липинського: сучасне прочитання // Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. — Луцьк: Ред.-видав. відділ “Вежа” Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. — Ч. 4. — С. 108–112.

30. Медвідь Ф. М., Баран В. В. Концепція української раси Юрія Липи: витоки, сучасне прочитання // Наук. пр. МАУП. — 2011. — Вип. 2 (29). — С. 5–12.

31. Медвідь Ф. М., Баран В. В. Елітарна концепція Юрія Липи в умовах формування міжкультурної взаємодії // Освіта у XXI столітті: шляхи розвитку. — МАУП. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2010. — Вип. 3.: Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. “Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: формування міжкультурної комунікації”, Київ, МАУП, 24 трав. 2011 / Редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.), М. Ф. Головатий (заст. голов. ред.), Н. М. Чернуха (заст. голов. ред.), А. А. Ігнатченко (відп. ред.). — 2012. — С. 46–53.

32. Медвідь Ф. М., Баран В. В. В “Європу” через ворота Царгорода, або геополітичні дороговкази Юрія Липи // Наук. пр. МАУП / Редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.) [та ін.]. — К.: МАУП, 2001. — Вип. 1(32). — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2012. — С. 97–102.

33. Медвідь Ф. М., Медвідь А. М. Юрій Липа як лікар-історіософ // Здоровий спосіб життя: 36. наук. статей / Ред. Ю. М. Панишко. — Л.: Львів. держ. ун-т фізичної культури, 2009. — Вип. 40. — С. 24–25.

34. Медвідь Ф. М. Липа Юрій Іванович // Політична енциклопедія. Редкол: Ю. Левенець (голова),

Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К.: Парлам. вид-во, 2011. — С. 399–400.

35. Мірчук І. Месіанізм Липинського // Дві концепції української політичної думки В’ячеслав Липинський — Дмитро Донцов / Уложив проф. Г. Василькович. — 1990. — С. 35–39.

36. Мороз В. Горіти надзвичайним світлом // Ю. Липа. Призначення України. — Л.: Просвіта, 1992. — С. 3–11.

37. Назарук О. В’ячеслав Липинський: Відновитель державної ідеології України. Про монархізм український і французький. — Чикаго: Січова друк., 1926. — 31 с.

38. Пеленський Я. В. Липинський — засновник державної школи в українській історіографії // УІЖ. — 1992. — № 2. — С. 139–141.

39. Пизюр Є. В’ячеслав Липинський і політична думка західного світу // Сучасність. — 1969. — № 9. — С. 103–115.

40. Потульніцький В. Політична доктрина В. Липинського // УІЖ. — 1992. — № 9. — С. 73–78.

41. Скоропис-Йолтуховський О. Памяти — Ужгород: УНІО, 1931. — 23 с.

42. Федоренко О. Актуальні аспекти геополітичної концепції Юрія Липи // Українознавство: науковий, суспільно-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / НДІ українознавства МОНУ. — К., 2002. — Ч. 4. — С. 240–242.

43. Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи (нарис життя і творчості) // Визвольний шлях. — 2000. — № 9. — С. 50–69.

В умовах пошуку Україною власної геополітичної стратегії розглянуто геополітичні візії В. Липинського і Ю. Липи, які можуть стати в майбутньому основою геополітичної доктрини нашої держави.

В условиях поиска Украиной собственной геополитической стратегии рассмотрено геополитические концепции В. Липинского и Ю. Лыпы, которые могут стать в будущем основой геополитической доктрины нашего государства.

In search of its own geopolitical strategy of Ukraine's geopolitical concepts discussed V. Lipinskogo Yu. Lypy and that can become the foundation for the future of our country's geopolitical doctrine.

Надійшла 18 червня 2012 р.

О. І. ДІКАРЄВ**А. М. КРЕЦ****О. М. СТОГНІЙ***Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ*

ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРО ОСОБЛИВОСТІ КИТАЙСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 59–67

Видається можливим розв'язання глобальних проблем і участі України в світовому розвитку та перерозподілі ресурсів дипломатичними заходами. Найефективнішими вважаються дії із розвитку тісних партнерських відносин з КНР, дипломатія якої нині є надзвичайно активною. Метою дипломатії КНР виступає ідея забезпечення перетворення Китаю у найбільш економічно потужну державу світу, а підґрунтям — традиційні стратегії.

Поділяючи погляди українського аналітика О. І. Лукаша [13], вважаємо, що наслідками стратегій розвитку Китаю будуть зрушення в сучасному євроатлантичному глобалізмі. Наш аналіз [7] також свідчить про те, що демонструючи оригінальні стратегії інтенсивного економічного розвитку і обстоюючи національні інтереси, Китай керується адекватною оцінкою процесу глобалізації останніх 25 років. Уряд КНР, здійснюючи політику реформ та вдосконалення зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних стратегій, посилює свій вплив на геополітичне та гео-економічне середовище Євразії. При цьому значна увага приділяється механізмам дипломатії. Метою дипломатії КНР виступає ідея забезпечення перетворення Китаю до 2020–2030 рр. у найбільш економічно потужну державу світу. Причому девізи “іти зовні” й “запрошуємо приходити” вживаються як політичні установки. Особливістю китайської стратегії розвитку було те, що вона враховувала не тільки інтереси власне КНР, а й також усього “конфуціанського” середовища Азії. Китай в пошуках інвестицій, новітньої технології звернувся по допомогу до китайських підприємців усього світу. Широкі дипломатичні зв'язки сприяли досягненню пев-

них результатів: закордонний китайський капітал сприяв надходженню у Китай великого капіталу багатьох країн.

Російський учений-синолог О. Д. Воскресенський відзначає, що свого часу Китай сформулював гнучкий, альтернативний радянському, варіант соціалістичної ідеї і втілював її у життя, поєднавши з конфуціанською етикою спочатку рудиментарними, а згодом і досить зрілими ринковими механізмами [1]. Проте, у зв'язку з цим, багато експертів вважають, що китайська модель давно відійшла від доктринального соціалізму. Водночас вона подається як альтернатива ринковому капіталізму, кидає виклик західному світу не тільки в економічному, а й в ідеологічному плані. На думку українського вченого-сходознавця В. К. Гури, значення економічної моделі “азіатського”, або конфуціанського капіталізму”, “буде зростати не тільки в регіональному вимірі, але й в планетарному масштабі” [6].

Українська дипломатія нині певним чином активізувала зусилля в східному напрямі. А саме, на запрошення голови КНР Ху Цзіньтао у 2010 р. в Пекіні відбувся державний візит Президента України до Китаю. У рамках візиту Президентом України було підписано з головою КНР спільну заяву щодо під-

вищення рівня українсько-китайських відносин. Крім цього, Україна і Китай підписали 13 документів з актуальних питань розвитку політичної та економічної співпраці. У квітні 2011 р. під час візиту прем'єр-міністра України в КНР для участі в ювілейному Боаоському азійському форумі було проведено низку зустрічей з керівництвом КНР, зокрема з лідером країни Ху Цзіньтао, з членом політбюро ЦК Компартії Китаю Хе Гоцяном.

Автори є прихильниками поміркованої, виваженої практики взаємовідносин з іншими країнами світу. Дипломатія має бути орієнтованою на національні інтереси і враховувати інтереси та традиції іншої сторони відносин. Така позиція вимагає певного теоретичного пояснення та фактичного матеріалу. З цією метою розглянемо науковий дискурс про китайську дипломатію.

Російський сходознавець А. С. Мартинов [11] одним з перших висунув ідею про стратегічність китайської дипломатії. Він вважає, що в Китайській дипломатії з давніх часів використання в соціальній взаємодії психологічних маніпуляцій досягло доволі високого рівня. Китайські чиновники мали значний історичний досвід у застосуванні маніпуляції у різних сферах суспільного життя. Маніпулятивний підхід там був органічно включений у мистецтво таємного управління противником. Така практика стала ідейною основою і філософією дипломатії і політики. Мистецтво складати поетапний довгостроковий план взаємодії людей з прихованою метою, застосування хитрощів і пасток на шляху досягнення успіху з найдавніших часів стало відмітною рисою мислення і поведінки китайських державних діячів, дипломатів і військових. На цю практику спирався Сунь-цзи — найманий полководець князя Хо Люю в царстві У і автор трактату, присвяченому військовій стратегії та політиці. Сунь-цзи вчив перемагати небезпеку ще до того моменту, як вона сформується. Необхідно розробити стратегічний план, який давав би можливість за допомогою прихованих дій, не вступаючи у відкрите воєнне зіткнення, перемагати супротивника. Такі стратегічні плани в сучасній науці називають “стратегема-

ми”. Російський учений Л. С. Васильєв [2], дослідивши політичні інтриги та стратегічні плани древнього Китаю, зазначає, що стратегічність впливала з традиційних концепцій світосприймання. Так, у Китаї визнавали наявність у світі одного центру — Серединної держави. У зв'язку з цим, китайський імператор вважався владикою всіх земель, що перебувають під Небом. Некитайські народи вважалися варварами, а їхні правителі — васалами імператора Китаю. Згідно з ідеологією “світособудови” імператор Китаю своєю благою силою “де” “перетворював” диких “варварів чотирьох сторін світу”. Ті мали у відповідь платити “данину” двору Сина Неба. Імператор своїм “підданим” дарував титули та повноваження. Непокірних “варварів”, які “чинили лихе і помилялися”, не бажали долучатися до “благого впливу” і “покорятися душею”, правитель Серединної держави “карав своєю силою” і тим самим “наводив у світі гармонійний порядок”. Така позиція в корені виключала можливість встановлення між Китаєм і “варварами” рівноправних відносин. Проте з реальної історії Китаю нам відомо чимало фактів підписання Китаєм договорів із сусідами, заснованих на визнанні рівності сторін.

Аналітик М. В. Крюков [9] підкреслює, що поряд з концепцією “світособудовної монархії”, яка передбачає “іманентний сюзеренітет” китайського Сина Неба над “варварами”, існувала й інша модель взаємовідносин. Згідно з цією практикою Китай визнавався лише одним з двох Суверенних держав (партнерів). Тобто, у певних випадках використовувалася рівноправна договірна традиція в китайській зовнішній політиці. Досягнутий рівень синологічного знання обумовив завдання синтезу — розкриття взаємозв'язку між двома традиціями, їх ієрархії, супідрядності (якщо така існувала). Дослідник середньовічної китайської дипломатії С. Н. Гончаров [5] вважає, що ідеологія “світособудовної монархії” і за своїм походженням, і за основними функціями була тісно пов'язана насамперед не з зовнішньою, а із внутрішньою політикою. У тих випадках, коли Китай мав справу з державами чи племенами, над якими контроль вста-

новити було неможливо, але одночасно вони не становили для нього загрози, застосовувався принцип “утримання в узді ослабленими, не перериваючи зносин” (цзімі бу цзе). Суть його полягала в тому, щоб приймати послів від таких держав і племен, не намагаючись встановити над ними панування або контроль. Візити ж подібних посланців можна було тлумачити як “уявну данину”. При цьому реалістично налаштовані політики усвідомлювали, що подібні “данники” перебували до двору Сина Неба з власними інтересами. Ю. Л. Кроль [10], дослідивши концепцію “Китай та варвари”, зазначає, що іноді в таких випадках під виглядом “піднесення данини” і відповідного “віддарювання” послів фактично здійснювалася монопольна державна торгівля китайського двору із “варварами”. Підтримка ілюзії функціонування “системи данини” слугувала переважно меті зміцнення престижу імператорської влади всередині країни.

У складнішому становищі китайська дипломатія опинялася в ті періоди, коли їй доводилося мати справу з могутнім ворогом. Як правило, проти сильних супротивників правителі Китаю намагалися використовувати принцип “і і чжі і” (“за допомогою варварів придушити варварів”). Така тактика забезпечувала успіх, коли на боці Китаю була перевага в ступені згуртованості, організованості. Тобто, коли політично монолітний Китай протистояв аморфним племенним конфедераціям. Іноді Китай сам ставав об’єктом майстерної дипломатії з боку варварів. Так, у другій половині VI ст. тюркські кагани, граючи на суперництві китайських царств Ци і Чжоу, поставили їх у повну залежність від себе і примусили виплачувати данину. Коли ж не спрацював і метод “поділяй і володарюй”, встановлювали порядок силою.

Франсуа Жульєн — сучасний французький філософ, фахівець з китайської філософії — відомий за двома книжками, у яких він з різними акцентами, в різних ракурсах зіставляє європейську і китайську культури. У “Трактаті про ефективність” [20] розглядає різницю між китайською та європейською концепціями ефективності. На переко-

нання Жульєна, європейська традиція “побудови успішної дії” спирається на платонізм, тобто на підгонку практики до заздалегідь заданої абстрактної схеми, “моделі”, “зразка”, тоді як у китайців, навпаки, схема перевіряється практикою. Китайська концепція ефективності полягає не в тому, щоб “переслідувати” якийсь ефект, а в тому, щоб дочекатися певних умов і не заважати йому (ефекту) відбутися. Три головні аспекти його дослідження, як пише автор, — війна, влада і мова. Цю лінію дослідження Жульєн продовжує і в іншій книзі — “Шлях до мети: в обхід або навпростець. Стратегія сенсу в Китаї і Греції” [15]. Провідна ідея книги в тому, що європейці поділяють сенс на “прямий” і “домислюваний”, а в китайців такого поділу, по суті, немає: їх смислові стратегії ґрунтуються винятково на “обхідних шляхах”. Військова справа, дипломатія, історія, поезія, філософія — всі ці “плани” у Жульєна виявляються ізоморфними відбитками загальної картини “непрямого шляху”. Так само відображаються один в одному різні сфери життя у греків, тільки відтворюючи картину “відкритого, прямого руху” [15, 38]. У китайців все навпаки: і військова наука, і всі інші сфери життя спираються на опосередкованість. Обхідний маневр, говорить Жульєн, є те, що дає змогу і воїнові і критикові залишатися невловимим і водночас “невичерпним”.

Чжао Хунвей [17] — сучасний фахівець з питань політики КНР — вважає, що нині Китай не відмовився від принципу “єдиначальності”, на якій будувався “порядок між Піднебесною і варварами”. З’єднавшись з принципами “політики балансу сил”, він продовжує позначатися на відносинах Пекіна з великими державами та на регіональній дипломатії. На сучасному етапі китайська дипломатія, по суті, є дворівневою. У ній поєднується практика спілкування з великими державами в рамках “дипломатії балансу сил” і водночас використання “дипломатії данини” з оточуючими Китай державами. Як велика держава Китай домагається того, щоб інші держави рахувалися з ним і зважали на його статус у регіоні. КНР як провідна держава регіону не допускає ворожої політики се-

ред прилеглих країн та з великими державами. На відміну від “імперій”, Китай не піде на те, щоб втручатися у внутрішні справи країн, наприклад, ініціювати повалення режимів. Правилom китайської дипломатії, її етикетом стала “щедрa підтримка”, яку Пекін надає своїм сусідам по регіону. Таку зовнішню політику можна назвати “дипломатією етикету”. Підтримка сусідніх держав носить характер “дипломатії старшого брата”. Створений в КНР синтез традиційної дипломатії балансу сил з дипломатією данини визначає специфіку китайської зовнішньої політики. Чжао Хунвей вважає, що модель поєднання дипломатії балансу сил і дипломатії данини у зовнішньополітичному курсі Китаю використовувалася і в період правління Мао Цзедуна, Ден Сяопіна, Цзян Цземінь і Ху Цзіньгао.

Китайський дослідник Чжоу Іхуан [16] днем народження нової китайської дипломатії вважає початок “опіумних” воєн, коли Китай всупереч волі народу був “відкритий” країнами Заходу і втягнутий на орбіту європейської та світової політики. У своїй праці він наголошує на тому факті, що “за період з 1840 по 1949 рр. імперіалістичні країни нав’язали Китаю 1175 нерівноправних договорів” [16; 4]. З часу утворення КНР, в 1949 р. дипломатія Китаю підтвердила свою репутацію “тонкої, терплячої, зі своїми далекими не всім і не завжди зрозумілими планами” [16, 104]. Тоді прийшло розуміння, що економічна допомога Китаю ззовні (будь-то радянська чи американська) будується на ідеологічному базисі і в підсумку позбавляє можливості проводити самостійну зовнішню політику. Тоді в КНР приймають рішення йти “своїм шляхом”. В КНР активізували дипломатію на п’яти принципах мирного співіснування, які вивели КНР в лідери “третього світу”, Ден Сяопін їх запропонував як основу для взаємовигідних зв’язків з усіма країнами світу. Російська вчена А. А. Волохова [2], дослідивши еволюцію вищезгаданих “п’яти принципів мирного існування”, дійшла висновку, що за всіх коливань курсу уряду, змінах влади дипломатія КНР дотримувалася основної лінії цих принципів. Нині дипло-

матія Китаю прагне перетворити їх на загальні правила гри.

Дипломат і вчений А. А. Мардашев [12] стверджує, що те, наскільки ефективно працює економічна дипломатія КНР, свідчать темпи розвитку зовнішньої торгівлі і зовнішньоекономічного співробітництва, обсяги економічної та технічної допомоги. У 1978 р. обсяг зовнішньої торгівлі товарами становив близько 20,64 млрд дол., або 0,79 % від обсягу світової торгівлі. У 2008 р. обсяг перевищив 7,9 % світової торгівлі. Як бачимо, обсяг зовнішньої торгівлі товарами збільшився приблизно в сто разів, частка у світовій торгівлі — в десять разів. За цим показником Китай перемістився з двадцять дев’ятого на третє місце. Для тридцятирічного періоду це істотний приріст, який свідчить про успіхи економіки та дипломатії.

Генрі Кіссинджер [19] як прихильник тонкої дипломатії захоплюється Китаєм. У його новій книзі “Про Китай” відстежується динаміка змін стратегій Пекіна. Автор заявляє, що США мають з гідністю прийняти піднесення Китаю, щоб уникнути трагічного конфлікту. Абсолютно протилежну пораду дає у своїй книзі “Суперництво за домінування: Китай, Америка і боротьба за панування в Азії” Аарон Фрідберг [21]. Професор Принстона і радник з питань зовнішньої політики колишнього віце-президента Діка Чейні, аналізуючи стратегії взаємовідносин 1990-х років між КНР та США, намагається передбачити наміри Пекіна на десятиліття вперед. Він вважає, що відбувається процес зростання могутності й амбіцій КНР. У цьому контексті США займають тверду позицію у тих сферах, де інтереси Пекіна суперечать американським.

Загалом ці дві книги відображають стратегічний розкол у китайському питанні серед республіканців. Г. Кіссинджер порівнює китайську дипломатію із грою вейці, яка являє собою терплячу боротьбу за оточення противника. Перемога в ній є відносною справою. Китайські стратеги вважають результат ілюзією. КНР грає в “агресивне співіснування” і її політика спрямована на збереження і поліпшення позицій у мінливій розстановці сил світової політики. Дипломатія Китаю готова

у потрібний момент завдати психологічного удару, а потім відступити. Г. Кіссинджер нагадує, що саме так вчинив Пекін у 1962 р., коли було загострено кризу у відносинах з Індією з приводу ділянок кордону. Таку практику загострення відносин (застосування воєнної сили у 1969 р.) КНР використала у прикордонних відносинах із Москвою. За інших обставин Пекін приховує свої можливості і чекає відповідного моменту. Таку тактику поведінки було обрано для відносин із США Ден Сяопіном у 1991 р. Китайська дипломатія використовує розмови про почуття гідності для заяв про те, що певні питання не підлягають обговоренню. Так діяв Пекін у 1993–1994 рр., коли президент США Білл Клінтон намагався встановити для КНР вигідні митні тарифи в обмін на поліпшення ситуації із станом гуманітарних прав китайців. Ці принципи китайської дипломатії відрізняються від підходів американської дипломатії. Така відмінність позицій часто заважала самому Г. Кіссинджеру в часи, коли він був причетний до практики зовнішньої політики США. Там, де дипломати з Вашингтону прагнуть розділити проблему на складові і шукати рішення по секторах, там китайські колеги вважають за краще об'єднати проблеми і шукати порозуміння. Якщо американці вважають, що можна досягти угоди в одному секторі при збереженні рівня розбіжностей в іншому, то китайська сторона вважає за краще характеризувати атмосферу в цілому як теплу або прохолодну, дружню або напружену, тим самим спонукаючи своїх партнерів відсунути розбіжності на другий план. Якщо американці почуваються незатишно у безвихідних ситуаціях, то китайці знають, як ними керувати, зберігаючи тиск на партнерів. Американська дипломатія заснована на діях, китайська — на психології. Г. Кіссинджер вважає, що в переговорах з китайцями необхідно враховувати тисячолітній досвід китайської цивілізації. Тривалість і масштаб минулого Китаю дає змогу китайським лідерам використовувати ореол практично безмежної історії, щоб викликати певну скромність у своїх партнерів. Він характеризує культуру зовнішньої політики США як “місіонерську”,

інтервенціоністську, недалекоглядну і приземлено прагматичну. В першій бесіді Генрі Алфреда Кіссинджера із Чжоу Еньлаєм китайський прем'єр зробив серйозний реверанс США, порівнявши вік американської республіки (близько 200 років) і КНР (22 роки). Це було приємно, хоча Кіссинджер знав, що це фальшиво.

Фрідберг теж перебільшує міць Китаю, але для підкріплення протилежної точки зору. В дискурсі про китайську загрозу, починаючи із середини 1990-х років, його книга — найбільш змістовна й інформативна. Її основний внесок в рамках цього жанру — зосередженість на стратегічних намірах Китаю. Для цього він синтезує погляди інтелектуальної еліти Китаю і публікації китайських політичних журналів. Автори, на яких він посилається, — це наукові співробітники університетів і дослідницьких центрів, військові. Фрідберг підкреслює, що ці матеріали “відображають основні течії” відповідальних “оцінок” китайських авторів, “які мають доступ до впливових кіл партії і держави”. З праць цих експертів він зрозумів, що Китай прагне “замінити США на позиціях домінуючого гравця в Східній Азії, а можливо, й витіснити з регіону загалом”. Проте, вважаємо, оцінки намірів Китаю, отримані таким методом, не є однозначними. Автори, які пишуть для китайської громадськості, так само, як і американські інтелектуали, змушені боротися за увагу публіки, використовуючи крайні погляди і живу мову. І вони не мають єдності в поглядах. Насправді ті, кого цитує Фрідберг, теж дотримуються різних поглядів. У дискурсі позиції старшого полковника Лю Мінфу (який хоче, щоб Китай став “номером один у світі”) та політолога Ван Цзісі (який підкреслює наявність спільних інтересів у КНР та США) є крайніми, але не провідними. Спроба об'єднати ці позиції створює неоднозначну картину. При цьому позиція Фрідберга збігається із такими авторами, які висловлюються найбільш різко. Крім того, як зазначав Томас Крістенсен на сторінках *Foreign Affairs* (“Переваги рішучого Китаю”) [18], політики в КНР набагато обережніші на практиці, чим у медійній риторичі. З аналізу Фрідбер-

га можна зробити такий висновок: китайське суспільство тримається на пропаганді націоналістичних поглядів, що з певних причин дозволяється — або, можливо, навіть санкціонується департаментом пропаганди.

Зосередившись на намірах, Фрідберг, як і Г. А. Кіссинджер, не розглядає можливості Китаю досягти цілі, про що пишуть різні автори. Подібний аналіз [1] показує, що Китай має проблеми як усередині країни, так і в регіоні загалом. Пекін потребує все більше ресурсів для збереження контролю над Сінцзянем і Великим Тибетом, які становлять дві п'ятих території КНР, для підтримки громадського порядку в густонаселених та соціально нестабільних районах проживання ханців і впливу на незалежний Тайвань. Китай оточений переважно двома типами держав: нестабільними, де практично будь-яка потенційна зміна може серйозно ускладнити життя китайським стратегам (це М'янма, КНДР і слабкі держави Центральної Азії), і сильними країнами, які, радше за все, стануть ще сильнішими в майбутньому і змагаються з Китаєм (це Індія, Японія, Росія та В'єтнам). Крім того, біля своїх кордонів, на суші і на морі, Китай стикається з потужною присутністю американців. Тихоокеанське командування США залишається найсильнішим з шести регіональних бойових командувань Америки після Центрального командування і продовжує коригувати свою стратегію з урахуванням військової модернізації у Китаї. Крім того, Фрідбергу можна дорікнути в неточності. Назва його праці “Суперництво за домінування” означає одне, а підзаголовок “Боротьба за панування в Азії” — зовсім інше. Жодна з ідей не підтверджується змістом книги. Він виглядає більш логічним, коли пише, якщо міць Китаю зростатиме, і країною, як і раніше, буде керувати однопартійний авторитарний режим, то відносини із США стануть більш напруженими і конкурентними.

Російські дослідники проблем політичної боротьби на Сході Н. І. Фоміна та Л. Р. Фоміна [14], аналізуючи принципово-структурну різницю Сходу та Заходу, стверджують, що специфіка Сходу обумовлена не стільки відставанням (воно стало помітним лише піс-

ля XV ст., починаючи з епохи європейського Ренесансу й Реформації та Великих географічних відкриттів), скільки різкою різницею в темпах розвитку. Іншою особливістю є поширеність на Сході таємних методів боротьби за політичну та економічну владу, які якісно й кількісно відрізняються від європейських. Специфіка політичної боротьби Сходу обумовлена більшою кількістю легітимних претендентів на владу, таємністю, витонченістю інтриг. У сфері таємної політичної боротьби визначне місце займає зовнішньополітична діяльність. При цьому інтрига отримує форму диверсії чи дипломатичного демаршу. На Сході під час війни велике значення відігравало мистецтво маневру, хитрощів, прямого обману.

На нашу думку, такі концепти є дещо спрощеними. Необхідно враховувати такий вимір соціального життя, як особистість, її роль у політичному житті. Ці характерні риси китайського народу відзначали в різний час свого знайомства з Китаєм дипломати Великобританії у Китаї Макартні (перший посол Великобританії у Китаї у 1793 р.), Дж. Стунтон (другий посол Великобританії у Китаї 1816 р.). Водночас зв'язки з Китаєм стають уже постійними. І хоча перша ейфорія таємничості Сходу вже минула, все ж китайці та європейці ще сприймали один одного як представники цивілізацій із взаємним інтересом [22]. Позитивно говорить у своїх мемуарах про китайців посол Італії в Китаї (1912–1914 рр.) Данієль Варє [23].

Російський дослідник Ю. М. Галенович [4], досліджуючи історію взаємин Росії та Китаю та аналізуючи “Систематизовану бібліотеку з історії відносин Китаю із закордоном за сто років – “Бай нянь чун або гуаньсі силі пуншу”, вважає, що на рубежі XX і XXI ст. китайська еліта усвідомила, що хоча КНР і стала у світі впливовою силою і ззовні їй не має істотних загроз, проте країна накопичила передусім чимало внутрішніх проблем, на вирішенні яких необхідно зосередитися протягом десятиліть, якщо не всього століття. За таких умов завданням зовнішньої політики стає забезпечення внутрішнього розвитку. Дипломатія майже завжди розглядалася Пе-

кіном як механізм забезпечення вирішення проблем, а нині ще й гарантія розвитку. Хоча Китай не перебуває у стані воєнної або політичної конфронтації, але він активно конкурує в глобальному економічному середовищі, що створює необхідність погоджувати непорозуміння, які виникають у взаємовідносинах з іншими державами в силу специфічності ідеології Пекіна. Дипломатія Пекіна повинна позиціонувати китайський марксизм та самобутній китайський соціалізм не як безкомпромісну ідеологічну і класову зброю, а навпаки, закликати до гармонії у взаєминах національних інтересів в Азії — “яджоу хесе” і гармонії в усьому світі — “шицзе хесе”. Саме на проведенні систематизованої, стабільної зовнішньої політики будується основа для роботи всередині країни. Тут багато що залежало від взаємин КНР зі своїми основними партнерами на світовій арені. У зв’язку з цим і були виокремлені “головні великі держави Заходу — “сифа чжуняо даго” та “головні держави, розташовані по периметру кордонів Китаю — “чжуняо чжун-бянь гоцзя”. При цьому не випадково існує послідовність, у якій дипломатія Пекіна перераховує ці держави: США, Росія, Великобританія, Франція, Японія, Німеччина, Індія. Росія, разом з Японією та Індією, була віднесена до “головних держав, розташованих по периметру кордонів Китаю”, водночас “головними великими державами Заходу” вважалися США, Великобританія, Франція і Німеччина. Перед китайськими вченими було поставлено завдання узагальнити факти історії відносин Китаю з кожною з цих країн у XX ст. і на цій основі оцінити рівень нинішніх відносин та можливі сценарії майбутнього. Для виконання цього доручення було обрано пекінський центр підготовки кадрів для китайської дипломатичної служби — “Бейцзін вайцзяо сюеюань” (Пекінська дипломатична академія. До роботи були залучені установи Академії суспільних наук Китаю та ВНЗ. Дослідження було розпочате у 1997 р., тривало вісім років і було завершено у 2006 р. виданням “Систематизованої бібліотеки з історії відносин Китаю із закордоном за сто років. Особливу увагу в цих томах приділено еволюції історії кордо-

нів Китаю. Передмову для всіх томів було написано Ян Фучаном — ректором Пекінської дипломатичної академії, членом ВК НПКРК, колишнім заступником міністра закордонних справ КНР. Ян Фуча закликає поважати історичний досвід і звертати погляди в майбутнє (“цзунцзе лиши”, “мянь сян вейлай”). Російський китаєзнавець Ю. М. Галенович, аналізуючи цей слоган, зазначає, що цими словами виражено нинішній узагальнений підхід у КНР до історії, сучасного стану і майбутніх відносин Китаю із зовнішнім світом. Це план із збереження оцінок історичних подій, що нині вважається “принципово” необхідним у контексті використання в майбутньому. А нині за необхідне вважається зосередитися на проблемах внутрішніх. Така позиція, на думку китайської сторони, дає максимальну гнучкість для розвитку відносин з партнерами на сьогодні, а також впливу в майбутньому. Загалом такий діалектичний підхід є характерним і для внутрішньої, і для зовнішньої політики керівників Китаю. Ян Фуча підкреслює, що в XX ст. Китай пройшов складний зигзагоподібний шлях і при цьому зазнав приниження, образ, агресій, але безперервно вів боротьбу, завдяки чому в кінцевому рахунку став на ноги і почав розвиватися. Передусім тут звертає на себе увагу те, що мова йде про Китай як про націю. Теза про Чжунхуа або китайську націю закладено у Статуті КПК. Там говориться, що партія — авангард нації Китаю. Не тільки авангард робітничого класу, не тільки авангард народу, але авангард нації. Нині КПК підкреслює своє право на світовій арені виступати від імені нації Чжунхуа. Тобто Пекін сприймає свої відносини з партнерами на світовій арені як відносини нації Чжунхуа з іншими націями. Ця теза стала однією з провідних в ідеології дипломатії сучасного Китаю, ідеології сучасного Китаю загалом.

Література

1. Большая Восточная Азия: мировая политика и региональные трансформации / Под ред. А. Д. Воскресенского. — М.: МГИМО-Университет, 2010. — 444 с.

2. Васильев Л. С. Политические интриги и стратегические планы в древнем Китае // Политическая интрига на Востоке. — М.: Восточная лит. РАН, 2000. — С. 45–102.
3. Волохова А. А. Основы китайской дипломатии (Эволюция пяти принципов мирного сосуществования в 1949–2006 годах): Монография / Дипломатич. акад. МИД России. — М.: Науч. кн., 2007. — 151 с.
4. Галенович Ю. М. История взаимоотношений России и Китая. — Кн. 1. — М.: Русская панорама, 2011. — 464 с.
5. Гончаров С. Н. Китайская средневековая дипломатия: отношения между империями Цзинь и Сун 1127–1142. — М.: Глав. ред. восточ. лит. изд-ва “Наука”, 1986. — 296 с.
6. Гура В. Глобалізаційні процеси сучасності та глобальні пріоритети розвитку країн Азії та Африки // Антологія творчих досягнень. — К.: Ін-т світової екон. і міжнар. відносин НАН України, 2005. Вип. 2. — С. 356.
7. Дікарев О. І. Інституалізація дипломатії в гео-економічному та енергетичному вимірі Євразії / О. І. Дікарев, З. О. Луцишин // Наук. пр. МАУП, 2011. — Вип. 1(28). — С. 9–20.
8. Зернецька О. Глобалізація через модернізацію та інновацію: розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у Китаї та Індії в контексті глобалізаційних процесів. / Ін-т світової екон. і міжнар. відносин НАН України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.iweir.org.ua/doclidgenya_ctatti.htm
9. Крюков М. В. Китайский этнос на пороге средних веков // М. В. Крюков, В. В. Малявин, М. В. Софронов. — М.: Наука, 1979. — 328 с.
10. Кроль Ю. Л. О концепции “Китай варвары” // Китай: общество и государство. — М.: 1973. — С. 13–29.
11. Мартынов А. С. Традиционный китайский подход к внешнему миру // Страны и народы Востока. — М., 1979. — Вып. 20. — Страны и народы бассейна Тихого океана. — Кн. 4. — С. 230–243.
12. Мардашев А. А. Эффективность, способы и методы китайской экономической дипломатии // Мировое и национальное хозяйство. — № 3–4(10–11), 2009. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.mirec.ru/old/index.php%3Foption=com_content&task=view&id=143.html
13. Лукаш О. І. Особливості процесів глобалізації азійського регіону (на прикладі Індії та Китаю). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.iweir.org.ua/doclidgenya_ctatti.htm
14. Фомина И. И. Роль интриги в жизни Востока (экспертная оценка востоковедов) / И. И. Фомина, Л. Р. Фомина // Политич. интрига на Востоке. — М.: Восточ. лит. РАН, 2000. — С. 387–409.
15. Франсуа Жюльен. Путь к цели: в обходили напрямик. Стратегия смысла в Китае и Греции / Пер. с франц. В. Лысенко. — М.: Моск. философ. фонд, 2001. — 360 с. (Сер. “Библиотека современной французской философии”).
16. Чжоу Ихуан. Дипломатия Китая. — Пекин: Межконтинентальное изд-во Китая, 2005. — 189 с. (Сер.: Основные сведения о Китае).
17. Чжао Хунвэй. Китайская дипломатия в контексте процессов взаимовлияния и соперничества в Восточной Азии // Аналитические записки Научно-координационного совета по международным исследованиям МГИМО (У) МИД России. — Вып. 1(21). — 2007. Янв. — М.: МГИМО – Университет, 2007. — 43 с.
18. Christensen Thomas J. Christensen The Advantages of an Assertive China. — [Електронний ресурс]. Responding to Beijing's Abrasive Diplomacy / Thomas J. Christensen // Foreign Affairs. — March/April 2011. — Режим доступу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/67477/thomas-j-christensen/the-advantages-of-an-assertive-china>
19. Friedberg Norton Aaron I. A Contest for Supremacy: China, America, and the Struggle for Mastery in Asia / Aaron I. Friedberg Norton, 2011. — 352 p.
20. Jullie François Jullie. Traité de l'efficacité / François Jullie. — Paris: Le Livre de Poche, 2002. — 256 p. (Biblio Essais).
21. Kissinger Henry. On China / Henry Kissinger. — Penguin Press, 2011. — 608 p.
22. Peyrefitte Alain. L'Empire immobile ou le choc des mondes / Alain Peyrefitte. — Paris: Fayard, 1989. — 552 p.
23. Vare Daniele. Der Lachender Diplomat. — Hamburg: Paul Zsolnay Verlag, 1938. — 519 s.

Дипломатія майже завжди розглядалася Пекіном як механізм забезпечення вирішення внутрішніх проблем, а нині ще й гарантія розвитку. Хоча Китай не перебуває в стані політичної конфронтації, але активно конкурує у глобальному економічному середовищі, що створює необхідність погоджувати непорозуміння, які виникають у взаємовідносинах з іншими державами в силу специфічності ідеології Пекіна.

Дипломатія почти всегда рассматривалась Пекином в качестве механизма обеспечения решения внутренних проблем, а сейчас еще и гарантии

развития. Хотя Китай не находится в состоянии политической конфронтации, но активно конкурирует в глобальной экономической среде, что создает необходимость согласовывать недоразумения, которые возникают во взаимоотношениях с другими государствами в силу специфичности идеологии Пекина.

Although China is not in a state of political confrontation, but he actively compete in the global economic environment, which creates the need to reconcile misunderstandings that arise in relations with other states because of the specificity of the ideology of Beijing.

Надійшла 17 квітня 2012 р.

ЗНАЧЕННЯ ТА МІСЦЕ БЛИЗЬКОСХІДНОГО РЕГІОНУ У РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 68–72

Більшість країн Близькосхідного регіону відносять до числа економік з експортно-сировинною орієнтацією. Разом з тим, глобальна роль країн Арабської затоки надзвичайно важлива. Середні темпи економічного зростання арабських країн за останні два десятиліття — 4–7,5 %. Кожна з них по-своєму своєрідна і тим приваблива для зовнішніх партнерів. Більше того, в останні роки на регіональному ринку спостерігаються все виразніші зміни.

Тривалий час панувало уявлення про те, що економіка арабських держав була, є і буде заснована виключно на нафті. Звичайно, нафтова сфера залишається поки що головним полем для співпраці (як, утім, і джерелом політичної напруженості). З 2004 р. для участі іноземного капіталу відкрилося більше 20 об'єктів у різних галузях економіки Саудівської Аравії — від нафтовидобутку до роздрібної торгівлі. У результаті ВАТ “Лукойл” підписало в березні 2004-го концесійну угоду, що надає йому право протягом 40 років вести геологорозвідувальні роботи та розробляти родовища газу та газового конденсату в районі пустелі Руб ель-Халі на площі близько 30 тис. кв. км (оцінка обсягу зобов'язань — 4 млрд дол.). Для реалізації проекту створено СП “ЛУКСАР”, в якому компаніям “Лукойл” і “Сауді АРАМКО” належать 80 % і 20 % статутного капіталу відповідно.

У регіоні швидко формується ринок капіталу і з'являються потужні фінансові центри. Останнім часом особливу активність у цьому напрямі проявляє Бахрейн, правлячі кола якого мають намір перетворити країну в найбільший торговий і фінансовий центр не лише регіонального, а й міжнародного значення. За ступенем відкритості економіки Бахрейн ставлять на третє місце у світі після Гонконгу і Сінгапуру. Тут відсутні податки

на доходи фізичних і юридичних осіб, немає обмежень на вивіз капіталу, прибутку і конвертацію валюти. Встановлено безмитний режим ввезення сировини, напівфабрикатів і капіталу для місцевого виробництва. Дозволено створення компаній зі 100-відсотковим іноземним капіталом, і спрощена процедура їх реєстрації.

Найбільший центр інвестиційної діяльності — Кувейт. Країна має розвинений місцевий ринок капіталу, а її населення тримає на банківських депозитах більше грошей, ніж населення Саудівської Аравії, Абу-Дабі (емірат у складі Об'єднаних Арабських Еміратів — ОАЕ) і Катару разом узятих. Кувейт — найбільший інвестор довгострокових капіталів за кордоном, однак суб'єктом є вже не приватний капітал, а уряд.

Тенденція до лібералізації економіки і процеси глобалізації світових економічних відносин призвели до того, що в країнах Арабської затоки все більшої популярності набуває ідея створення вільних економічних зон (ВЕЗ). До найбільш успішних і привабливих ВЕЗ в арабському світі можна віднести “Джебел ʼАлі” в еміраті Дубай. Стабільне законодавство, високорозвинені комунікації і транспортні мережі сприяли тому, що на сьогодні у цій вільній економічній зоні налічується більше двох тисяч компаній з 97-ми країн сві-

ту. У процесі становлення розміщені ВЕЗ у Бахреїні, Катарі і Кувейті. Разом з тим, країнам регіону доводиться стикатися з низкою серйозних проблем. Економіка багатьох арабських країн відчуває серйозну залежність від кон'юнктури нафтового ринку. По суті, арабським країнам доводиться вирішувати ті самі проблеми, що і в Україні, і в Росії. Вони усвідомлюють наявність дефіциту в зовнішніх інвестиціях і необхідність пошуку нових ринків збуту для своїх товарів. Навіть Саудівської Аравії останнім часом довелося припинити експорт капіталу і заговорити про залучення коштів у ті чи інші проекти на власній території. Крім того, арабський світ стурбований своїм невисоким економічним зростанням. Так, за 2007–2010 рр. обсяг ВВП на душу населення в Саудівській Аравії впав з 28 тис. дол. до 7 тис. дол. [1, 4].

Спеціальні економічні зони (СЕЗ)

На сучасному етапі розвитку світової економіки широке розповсюдження в господарській практиці отримали спеціальні економічні зони (СЕЗ) — локалізовані території у різних країнах зі спеціальним пільговим економіко-правовим режимом господарювання. У зв'язку з тенденцією до лібералізації економіки і глобалізації світових економічних відносин ідея створення спеціальних економічних зон все більше поширюється в арабських державах. І це не випадково, оскільки географічне положення дає їм можливість бути свого роду мостом між Азією, Європою та Африкою, а стратегічне положення визначає значення в міжнародній торгівлі.

Головні цілі створення СЕЗ — формування сприятливих умов для залучення інвестицій в арабські країни, прискорений розвиток відсталих районів, формування умов для розвитку підприємництва та ринкової інфраструктури, використання світового передового досвіду сучасних технологій, виробництва і торгівлі. У результаті їх діяльність має бути спрямована на прискорене піднесення економіки як окремої країни, так і всього регіону.

За останні 30 років відмічено швидке збільшення кількості СЕЗ в арабському регіоні. Інвесторам пропонуються привабливі

умови для ведення їхнього бізнесу. Серед податкових пільг потрібно виділити такі:

- звільнення від податку на прибуток;
- звільнення від корпоративного податку;
- звільнення від прибуткового і соціального податків на заробітну плату працівників, які не є громадянами арабських країн.

Заходи фінансового стимулювання спрямовані на створення умов для вільного вивозу інвестицій та прибутку, звільнення від валютного контролю, можливості організації компаній зі стовідсотковою участю іноземного капіталу. Стимулювання економічної діяльності в СЕЗ передбачає і деякі митні пільги: звільнення експорту та імпорту від митних зборів і зборів, а також спрощене оформлення експортно-імпортних операцій. Крім того, ОАЕ інвесторам у СЕЗ надається сучасна комунікаційна інфраструктура, складські послуги, субсидоване водо- та енергопостачання, сучасна мережа доріг, морські транзитні перевезення та складування у портах.

Останнім часом СЕЗ використовуються урядами деяких арабських країн для розвитку індустрії інформаційних і комунікаційних технологій. Наприклад, в ОАЕ за прямої підтримки наслідного принца шейха Мохаммеда бен Рашида Аль-Мактума в Дубаї створено амбітний проект “Дубай Інтернет-сіті”. Це повністю оснащений новітніми комунікаціями комплекс, де компанії “нової економіки” можуть отримати як площі в оренду, так і доступ до технологічної інфраструктури на пільгових умовах і вести діяльність відповідно до режиму СЕЗ, які мають податкові та митні пільги. У комплексі представлено як відділення всесвітньо відомих компаній (Oracle і Microsoft), так і багатьох інших. Вони розробляють перспективні напрями розвитку нових технологій та їх використання для вирішення широкого кола наукових і практичних завдань, пов'язаних передусім з такими галузями, як телекомунікації і електронний бізнес. Передбачалося, що цей проект у майбутньому стане основним центром інформаційних технологій усього арабського світу і зможе конкурувати в галузі

офшорного програмування на світовому ринку. Криза на розвинених ринках і крах багатьох інтернет-проектів у США та Західній Європі змушує обережно поставитися до оцінки перспектив “Дубай Інтернет-сіті”.

Очевидно, успіх СЕЗ, як свідчить досвід найбільш успішної з них у Джебель-Алі, передбачає лібералізацію управління СЕЗ, прозорість, скасування бюрократичних процедур, вільне переміщення товарів між спеціальною економічною зоною та місцевим ринком. А поки упор робиться на екстериторіальності СЕЗ, вони розвиваються як анклав, слабо інтегровані в національні економічні структури, і не можуть повністю розкрити свій потенціал як одного з ключових інструментів економічних перетворень у цих країнах [2, 3].

Рада співробітництва арабських держав Арабської затоки (ССАГАЗ)

Рада співробітництва арабських держав Арабської затоки (ССАГАЗ) включає шість аравійських нафтовидобувних країн — Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Саудівську Аравію, Бахрейн, Оман і Катар. Поява ССАГАЗ у 1981 р. відповідала двом відомим тенденціям світового розвитку — глобалізації та регіоналізації. У рамках РСАДПЗ відбувається уніфікація економічних і фінансових інтересів, вироблення єдиних підходів з фінансових та економічних проблем. Завдяки колосальним запасам нафти і газу країни — члени Ради — розвивають економіку, субсидують великі кошти в соціальну сферу. Разом з тим за такими ключовими економічними показниками, як ВВП і дохід на душу населення, країни РСАДПЗ вельми істотно відірвалися від інших арабських країн.

Володіючи великими енергетичними ресурсами, монархії Арабської затоки належать до найбільш платоспроможних країн світу і є донорами та спонсорами менш розвинених арабських побратимів. Так, на Катар припадає понад 10 % світових запасів газу, Саудівська Аравія займає перше місце з експорту і друге — по видобутку нафти у світі. Створення національних державних нафтових і газових компаній у результаті викупу власності в іно-

земних нафтових монополій, зростаюча ступінь очищення і переробки сировини, діяльність ОПЕК, у якій країни затоки відіграють провідну роль, привели до значного зростання валютних доходів держав регіону від експорту. Внаслідок диверсифікації економіки країни почали виробляти і експортувати мінеральні добрива, алюміній, лаки і фарби, ряд інших готових виробів, що також збільшило їх валютні доходи. На думку експертів ОПЕК, зараз для Саудівської Аравії, як і для інших членів ОПЕК, незважаючи на офіційно прийняті квоти, по суті немає жодних обмежень на експорт “чорного золота”, оскільки вкрай високі ціни на нафту змушують ОПЕК йти на порушення власних рішень з метою стабілізації міжнародних енергетичних ринків. Державна саудоаравійська нафтова компанія “Арамко” оголосила про плани будівництва нового найбільшого нафтопереробного заводу на березі Червоного моря вартістю до 5 млрд доларів. Комплекс розрахований на переробку 400 тис. барелів на добу. Його продукція — бензин найвищого класу, призначений на експорт, і в першу чергу — в США, а також дизельне паливо для країн Європи.

У країнах Арабської затоки з різною інтенсивністю і спрямованістю йде індустріалізація, розвивається інфраструктура. Велика потреба країн регіону і в промислових споживчих товарах, продовольстві, послугах — від проектування і спорудження об'єктів до підготовки фахівців різних рівнів, отримання технологічної документації та консультацій. Регіон частково задовольняє за рахунок імпорту свої потреби у багатьох видах сировини і напівфабрикатів, зокрема в деревині і пиломатеріалах, прокаті чорних і кольорових металів, у деяких видах мінеральних добрив.

Великим торговим партнером країн Арабської затоки виступають країни Євросоюзу, обсяг їх взаємної торгівлі постійно зростає. Розвивається між ними та фінансове співробітництво, найбільші банки країн Затоки мають відділення в європейських столицях. З 1988 р., після серії переговорів і до сьогодні, було підписано угоду про взаємодію між Єв-

ропейським співтовариством і ССАГАЗ, що вступила в силу у 1990 р. Відповідно до неї були утворені спільний комітет на рівні міністрів, який проводить зустрічі на регулярній основі, і робочі групи з розвитку співробітництва в галузі торгівлі, промисловості, енергетики, охорони середовища та ін. Діалог між країнами Арабської затоки і США з економічних питань почався у 1985 р. і періодично відбувається в рамках міжурядових контактів. З кінця 90-х років він включає проблеми, пов'язані з приватними комерційними інтересами.

Фінансові ринки країн Арабської затоки є найбільш ефективно діючими серед ринків, що розвиваються. На сьогодні держави Арабської затоки утворюють великий фінансовий центр на Близькому Сході. Вони відіграють важливу роль у світовому господарстві і мають, незважаючи на всі коливання цін на енергоносії, величезний валютно-фінансовий потенціал. Країни регіону мають солідні валютні резерви — вони більші, ніж у Франції чи Італії, і знаходяться приблизно на рівні резервів Великобританії або Швеції [1, 4].

У майбутньому країни Арабської затоки мають намір перейти на єдину валюту (динар Затоки). У 2007 р. було створено спільний ринок, а потім Валютний фонд і Центральний банк Затоки. У 2001 р. ці країни домовилися, що курс їх єдиної валюти не буде прив'язаний до американського долара.

Питання про створення єдиної валюти найбільш активно лобіюють ОАЕ, оскільки прив'язку єдиного динара до долара потрібно ліквідувати якомога швидше. Відповідно це означатиме зменшення частки долара у валютних резервах перських країн. Тож переговори за єдиним динаром багато в чому підштовхнула нестабільність курсів провідних світових валют — євро і долара, а також проблеми в економіці США.

ОАЕ запропонували взяти на себе турботу по організації роботи регіонального центрального банку. У рамках переходу на єдину валюту передбачається, що золотовалютні резерви нового азійського простору повинні покривати, щонайменше, піврічний імпорт

нафти з регіону. У зв'язку з цим першочерговим завданням країн Арабської затоки є збільшення золотовалютних резервів і підтримку їх на високому рівні, а також скорочення боргу цих держав.

Внаслідок створення несприятливих умов для роботи інвесторів країн Арабського затоки на американському ринку після подій 11 вересня 2001 р. все більше інвесторів з регіону переміщують свої кошти на європейські, азійські і місцеві ринки. Наприклад, саудівські інвестори вивели з США величезні кошти на суму, що перевищує 100 млрд дол. Ці колосальні ресурси були обережно реінвестовані у найменш ризиковані активи, такі як європейські цінні папери і нерухомість в арабських і африканських країнах, особливо в ОАЕ, Лівані та Єгипті. Але лєвова частка акцій повернулася на Саудівський ринок цінних паперів, посиливши місцеву фондову біржу.

Для залучення інвестицій Кувейт також дозволив працювати на своїй території й іноземним банкам. Ліцензія вже видана BNP Paribas. Крім того, ліцензію прагнуть отримати відділення у Великобританії Hong Kong & Shanghai Banking Corporation (HSBC), Standard Chartered, а також перебуває в Америці підрозділ Citigroup — Citibank. У грудні 2004 р. на Кувейтський фондовий ринок вийшло 18 нових компаній, при цьому загальна кількість компаній, що котируються, зросла до 125-ти.

Унікальна особливість інвестиційного клімату Арабської затоки полягає в тому, що регіон зробив перший крок для створення єдиної фондової біржі. Деякі компанії з країн Арабської затоки зареєстровані на дубайському фондовому ринку, оскільки належать інвесторам еміратів. Заплановане відкриття шлюзу між Abu Dhabi Securities Market (ADSM) та іншими фондовими біржами є сприятливим знаком, який свідчить про те, що інвестори на місцевих біржах і зарубіжні інвестори зможуть скористатися новими можливостями для роботи на фондовому ринку регіону [4].

Отже, можна зробити висновок, що поряд з вже усталеною і загальноновизнаною роллю

країн — експортерів нафти, країни Арабської затоки займають важливе становище у сфері інвестицій. На сьогодні держави Арабської затоки утворюють великий фінансовий центр на Близькому Сході. Вони відіграють важливу роль у світовому господарстві і володіють величезним валютно-фінансовим потенціалом. Вільні економічні зони формують сприятливі умови для залучення інвестицій в арабські країни. Розвинений ринок капіталу Кувейту дає йому можливість бути найбільшим інвестором довгострокових капіталів за кордоном.

Література

1. Arab News. — 7 грудня 2010 р.
2. Бассам Фаттух. The Daily Star. — 11 листопада 2010 р.
3. Ближневосточное урегулирование: проблемы и перспективы // Восток. — 1998. — № 2. — С. 175–197.
4. Мирский Г. Исламская цивилизация в глобализирующемся мире // Мировая экономика и международные отношения. — 2004. — № 6. — С. 29–37.
5. Батиршин И. М. Институт Близького Сходу. — [Електронний ресурс]. — 25 листопада 2010. — Режим доступу: www.perspektivny.info

Узагальнено інформацію про створення вільних економічних зон в Арабській затоці, головна мета яких — формування сприятливих умов для залучення інвестицій в арабські країни, прискорений розвиток відсталих районів. Фінансові ринки країн Арабської затоки є найбільш ефективно діючими серед ринків, що розвиваються. На сьогодні держави Арабської затоки утворюють великий фінансовий центр на Близькому Сході. У найближчому майбутньому країни Арабської затоки мають намір перейти на єдину валюту (динар Затоки).

Обобщена информация о создании свободных экономических зон в Арабском заливе, главная цель которых — формирование благоприятных условий для привлечения инвестиций в арабские страны, ускоренное развитие отсталых районов. Финансовые рынки стран Арабского залива являются наиболее эффективно действующими среди рынков, что развиваются. В настоящее время государства Арабского залива образуют крупный финансовый центр на Ближнем Востоке. В ближайшем будущем страны Арабского залива намереваются перейти на единую валюту (динар Залива).

Summarized information on the establishment of free economic zones in the Arabian Gulf, whose main goal the creation of favorable conditions for attracting investments in Arab countries, the accelerated development of backward areas. Financial markets in the Arabian Gulf are the most efficient among the markets of the developing world. Currently, the Arab Gulf states form a major financial center in the Middle East. In the near future of the Arab Gulf intend to switch to the single currency (the dinar Gulf).

Надійшла 12 квітня 2012 р.

СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ “ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ” В ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 73–79

*Досліджено витоки становлення та формування “політичної опозиції”
за матеріалами зарубіжної та вітчизняної наукової думки.*

Вперше легальна опозиція з’являється в античному світі, де в системі полісної демократії народні збори та трибуни реалізовували функцію опозиції. Основою цих інститутів була економічна автономія, право на приватну власність, що є основою громадянського суспільства.

З 494 р. до н. е. у Стародавньому Римі існував інститут плебейської трибуни, який виник у результаті тривалої боротьби плебейів проти патриціїв за рівність у правах. Цей інститут був покликаний обмежити свавілля посадових осіб, які за устоями суспільства були патриціями. Кількісний склад плебейської трибуни налічував 10 осіб, які обиралися з осередку плебейів. Управлінських функцій цей інститут не мав, але володів правом вето — заборони виконання розпорядження будь-якої посадової особи і навіть Сенату. В ході боротьби інститут плебейської трибуни домогся ще більших прав і свобод у римському суспільстві і почав відігравати важливу роль у житті держави [5].

Важливе місце в історії Стародавнього Риму займала стоїчна опозиція, представники якої вбачали єдиним шляхом боротьби проти тиранії імператорів Риму — моральний спротив без застосування фізичної сили. Членами її були філософи-мислителі, які спочатку не входили до сенату, а поширювали свої погляди в суспільстві. В 50-х роках I ст. н. е. стоїчна опозиція формується в сенаті переважно з моральної опозиції, яка ставила перед собою політичні цілі, але засоби для їх

досягнення брала з моралі, та цього виявилось замало для того, щоб вистояти у боротьбі проти тиранії [4]. Перетворення поліса у величезну Римську імперію та одержавлення античного суспільства поклали кінець існуванню легальної політичної опозиції. Період правління диктатора Корнелія Сулли був спрямований на відновлення імперії, повернення до верховенства сенату, а самі методи реставрації були далеко не демократичними. Проскрипції, що були винайдені диктатором, передбачали обнародування осіб, які могли виступити як опозиція до діючого режиму, а “Закон об оскорбленні величчя римського народу” передбачав покарання за політичні злочини [3, 57].

В античній Греції мислителі також зверталися, хоча й побіжно, до проблем виникнення конфліктів у суспільстві та шляхів їх запобігання. Арістотель (384–322 рр. до н. е.) у своїй відомій праці “Політика” говорить про необхідність дотримання оптимальної рівності в середині привілейованого класу, що дасть змогу уникнути протиріч, адже “відчуття нерівності породжує жагу до переворотів”.

В епоху середньовіччя на розуміння поняття “опозиції” накладається відбиток того часу. Адже, панування морально-релігійного початку, як зазначає Б. М. Чичерін, не допускало самостійного мислення, всі питання, які могли турбувати людський розум, стосувалися питань віри. Людина має вірити в порядок, встановлений зверху, і Божий закон — вічнодіючий, він є причиною і почат-

ком всього [14, 42–56]. Тому, для інакомислення чи незгоди місця не залишається. Але, наприклад, Ф. Аквінський (1225–1274) виокремлює кілька моментів, коли людина має право на непокору владі. У душі середньовічної схоластики він відзначає, що підкорятися владі потрібно настільки, наскільки вона від Бога, і наводить два випадки, за наявності яких піддані можуть не підкорятися владі: 1) коли наказують робити те, що супротивить повелінню Божому, оскільки Бог — вищий властитель; 2) коли наказують робити те, на що не поширюється влада правителя. Паралельно водночас у Великобританії відроджується право на опозицію. У “Великій Хартії Вольностей” 1215 р. було закладено правову базу парламентаризму як право суспільства на опір королівській владі.

Представники епохи Відродження Т. Мор, Н. Макіавеллі, Ж. Боден у своїх політико-правових концепціях також розглядали проблему права опору верховній владі та межі цього опору.

Т. Мор (1478–1535) у своїй праці “Утопія” стверджує, що джерелом бід є приватна власність, і поки вона існуватиме, в країні не буде спокою. Також автор у другій частині свого трактату описує механізм управління на острові, де існує утопічна держава. Управління ґрунтується на виборних засадах: Князя обирають довічно, а сенат обирається щороку. За межами княжих і сенатських зібрань, особливо на зібраннях для обговорення питань політичного характеру, присутність низового народу суворо заборонялась. На думку Т. Мора, такі заходи дають змогу уникнути протиріч та сутичок [8, 175–177].

Ніколо Макіавеллі (1469–1527) дав нове розуміння сутності політики та остаточно відокремив її від моралі. Макіавеллі вважає, що володар має керуватися ідеєю про благо народу, реагувати на його запити, завдяки чому завжди буде ним шануватися на відміну від тирана.

Томас Гоббс (1588–1679) у своєму трактаті “Левиафан или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского” (1651) наділяє верховною владою суверена (окрему особу чи зібрання осіб) та зазначає про її

абсолютний характер. Але є в суверена і так звані “невідчужувані права”: право опиратися при посяганні на власне життя і здоров’я і при намаганні одягти кайдани.

Мислителі доби Відродження побіжно згадують про право на опір, але воно має більше декларативний характер. На відміну від Гоббса, Джон Локк (1632–1704) обґрунтовує “доктрину законності спротиву всіляким незаконним проявам влади”. Також варто зазначити про появу у Великобританії у 1679 р. такого документа, як “Хабеас Корпус Акт” (1679), який розширював та гарантував права і свободи громадянина про які писав Дж. Локк.

Таким чином, наведені міркування видатних представників політико-правової думки свідчать про те, що до початку XVIII ст. політичну опозицію розуміли лише як право на опір владі, що, у свою чергу, сприяло подальшому її осмисленню та розробці концепції політичної опозиції у зарубіжній політико-правовій думці. Починаючи з XVIII ст., політичну опозицію розглядають як інститут політичної системи.

У вигляді інституту опозиція вперше виникла у Великобританії, де під час громадянської війни “Славної революції” 1648–1688 рр. утворилися два табори — прибічники короля (торі) та захисники парламентаризму (віґи). Пізніше вони трансформувалися у Ліберальну та Консервативну партії. “Більш про права”, прийнятий парламентом 1689 р., закріпив крах абсолютизму у Великобританії. Цей документ забороняв без згоди парламенту видавати нові закони, стягувати податки, скликати армію в мирний час, а також у ньому проголошувалася свобода парламентських дебатів, виборів і подачі петицій. Таким чином, з’являється місце в парламенті для опозиції, яка виступала у вигляді партій. Британський лорд Г. Болінброк був одним з перших теоретиків опозиції, у 1749 р. першим сформулював сутність позиційних партій. Він обґрунтував конституційний принцип, який визначив сферу діяльності опозиції. Суть цього принципу полягає у забезпеченні балансу влади, контролю і критики з боку опозиції дій уряду, внесення пропозицій, спрямованих на

реформування державно-правових інститутів, стеження за тим, щоб дії влади відповідали Конституції, а також пропонувати альтернативні варіанти вирішення проблем [7, 81].

В епоху Просвітництва відбувається повернення до розуміння опозиції як позитивного суспільного феномену. Подібні уявлення закріплюються в масовій свідомості в міру розпаду абсолютистських монархій, становлення структур громадянського суспільства і розвитку інститутів демократії, де публічна політична діяльність відчувала потребу в цьому феномені. Зокрема, потрібно згадати про Велику французьку революцію 1789 р., яка дала початок боротьбі населення за соціальні і політичні права. Прагнення до змін охопили майже всі прошарки суспільства, що показало справжній революційний дух суспільства. По всій Європі формувалися різноманітні клуби, таємні товариства, які ставили собі за мету здійснити зміни в існуючому ладі.

У XIX ст. дослідники почали активно й послідовно вивчати феномен опозиції. Цей період позначив поворот до розвитку західних політичних режимів у демократичному напрямі. Опозиція тоді стала розумітися дослідниками як конкретний політичний інститут, що взаємодіє з владними інститутами з приводу впливу на прийняття рішень або ж за оволодіння владою. Так, наприклад, представник лібералізму Ф. Гізо (1787–1874) обґрунтував ідею необхідності участі опозиції у процесі здійснення державної влади. На його думку, її діяльність має бути конструктивною, що надалі стало основою для уявлень про конструктивну опозицію [1, 311–312]. Інші відомі представники лібералізму, такі як Дж. Ст. Міль, Т. Джефферсон, А. де Токвіль, звертають увагу саме на конструктивну сторону діяльності опозиції у її взаємодіях з владою, тобто вона має не лише критикувати дії влади, а й пропонувати альтернативні програми.

А. де Токвіль (1805–1859) у своїй праці “Про демократію в Америці” зазначає, що політичні партії загалом породжують розбрат у державі, але водночас, при розгляді політичних партій у Сполучених Штатах Амери-

ки, говорить про партії як про важливий механізм політичної системи. У своєму дослідженні він робить висновок, що політичні партії США, на відміну від європейських, є не такими радикальними в конкурентній боротьбі. Намагаючись обґрунтувати право на існування опору правлячій партії, А. де Токвіль виводить право меншості на об’єднання: “У Сполучених Штатах, коли якась партія стає правлячою, вся влада переходить до її рук; її члени посідають усі відповідальні пости, в їхньому розпорядженні опиняються й усі адміністративні структури. Діячі іншої партії, які залишаються за порогом влади, повинні мати право об’єднати свої зусилля; і ця меншість повинна мати змогу протиставити владі, яка стане її ущемляти, силу морального впливу на маси”. “Якщо ви вірите, що людина, яка користується необмеженою владою, може використати цю владу на шкоду своїм супротивникам, то чому ж ви не хочете припустити, що так само може вчинити і більшість? Хіба люди, об’єднуючись, змінюють свої характери?” [13, 197].

Концептуальне становлення та розробка поняття опозиції у політичній науці продовжилось на початку XX ст., коли відбулося розширення виборчих прав і впровадження у багатьох країнах інституту виборності посадових осіб. Це все зробило політику відкритою для мас, що виявилось кроком на шляху до демократизації. Опозиція при цьому розглядалася вже як обов’язковий атрибут демократичного політичного режиму. Варто також зазначити, що опозиція розглядалася в контексті вивчення опозиційних партій. Одна з перших спроб теоретичного аналізу і виявлення закономірностей функціонування політичної опозиції була зроблена французьким класиком політичної думки М. Дюверже (1917) в його книзі “Політичні партії”. У своїй праці він розглядає опозицію як одну із функцій партій. При цьому, М. Дюверже відзначає, що наявність організованої опозиції є сутнісною характеристикою західної демократії, а демократії східної — її відсутність [2, 497].

Активно наприкінці XIX — на початку XX ст. питаннями теоретичного обґрунтування феномену політичної опозиції займа-

лися представники теорії еліт, зокрема, Р. Міхельс, В. Паретто, Г. Моска. Так, Р. Міхельс (1876–1936) у праці “Соціологія політичної партії в умовах демократії”, розглядаючи опозиційну партію, говорить, що головним її завданням є зміна правлячого класу. Для нього опозиція не є носієм альтернативних шляхів розвитку держави, а лише виконує функцію заміщення кланової влади. Г. Моска (1858–1941) та В. Парето (1848–1924) включали опозицію до політичного/правлячого класу, що, по суті, означало надання їй функції кадрового ресурсу державного управління. Вони також розглядали опозицію як спосіб зміни владної еліти [5].

Отже, починаючи з XVIII ст., коли поняття “опозиція” було введено до широкого вжитку, політична опозиція стає об’єктом дослідження різних учених, які по-різному її тлумачили. Дослідження стосувалися різних аспектів явища опозиції: від розуміння сутності і функцій до її типології. Велика увага приділяється дослідженню ролі опозиції в суспільствах, що рухаються до демократії (транзитивних), де опозиція є однією з рушійних сил суспільно-політичних перетворень. Окреме місце займають дослідження особливостей існування та функціонування політичної опозиції в постсоціалістичних країнах.

В українській політичній думці також активно розвивалися ідеї плюралізму, демократизму, прав і свобод людини, що безпосередньо є підґрунтям для формування ідеї політичної опозиції. Однак їй ще не властиве сприйняття опозиції як важливого компонента демократичного ладу, а радше як форми протесту, опору, бунтарства. Вважаємо, що це обумовлено перебуванням України впродовж кількох століть у складі різних імперій [12].

Попри те, що на початку 90-х років XX ст. в Україні мав місце безпрецедентний у всесвітній політичній історії факт, коли всенародно обраний очільник правлінської влади сам пропонує фрагментарно побутуючій опозиції вийти із фактичного підпілля, легалізуватися у правовому відношенні та стати на політичній арені країни відкритим конструктивно-патріотичним суб’єктом, підконтрольним і праву, і народу. Подібний уні-

кальний крок здійснив колишній президент України Л. Кучма 11 жовтня 1994 р. у зверненні до парламенту. “Ближнім часом буде ініційовано “прийняття Закону про опозицію, який би чітко визначав зміст та ознаки політичної опозиції, її права та обов’язки”. Закон “не тільки визначить, хто і за що несе відповідальність, а й зменшить проблемність переходу влади від одних до інших політичних сил”. У тому Законі, зокрема, буде передбачене право на створення тіньового Кабінету Міністрів, право на доступ до інформації про діяльність Уряду, на підготовку та внесення альтернативних законів тощо” [6, 35].

Законопроект з цього питання було своєчасно підготовлено, але його, як і численні аналогічні політико-культурологічні акти, через правничий спротив різних фаланг тієї самої опозиції так досі Парламентом і не прийнято.

Найвагомішими виявилися історико-політичні аспекти опозиції. Виявилось, наприклад, що перші теоретичні розробки з питань опозиції зроблені представниками освітньої еліти — діячами часів Відродження і Реформації. С. Оріховський-Роксолан, наприклад, вважав, що той правитель, який не має при собі сенату та використовує республіку для власних потреб, є тираном [9, 35]. Проте, на відміну від Н. Макіавеллі, який закликав до жорстокості в поводженні, С. Оріховський вважає, що володар повинен здобувати ласку у підданих, без якої влада буде слабкою. Водночас С. Оріховський заперечує можливість протесту проти влади монарха, а також негативно ставиться до існування партій: “Вони знесилюють супротивників образами, приниженнями, плітками”. С. Оріховський виступав проти опозиції у представницькій установі, проти такої її функції, як критика. Разом з тим домагався від senatorів дозволу вільно говорити правду королю у вічі, тобто наполягав на використанні в державному управлінні інформативної функції опозиції [11]. Характерним для поглядів на опозицію у мислителів-гуманістів було те, що вони виступали за її освіченість, тобто це мали бути не прості люди, а професійні у своїй справі.

Важливі етапи розвитку опозиції в Україні відзначені діяльністю православних братств, творчістю письменників-протестантів. Вчені Києво-Могилянської академії довели, що риторика, ораторське мистецтво — це політична зброя як для правителів, так і для опозиції [15, 90]. Однак в осередку Києво-Могилянської академії також були різні погляди щодо політичної опозиції. Зокрема, Ф. Прокопович (1681–1736) як представник теорії освіченого абсолютизму стояв на захисті встановлення абсолютизму в Росії (до складу якої тоді входила й Україна) та виступав проти князівсько-боярської опозиції. Але він допускав опозиційність у формі обурення з приводу того, що “нечесні та нікчемні люди перевищують нас впливом, займають вищі, ніж ми, посади, ... усе роблять ради своїх примх, і навпаки, корисні, мужні і розумні люди в погорді та зневазі”. Проте Ф. Прокопович категорично не приймав опозиції в системі управління: “не годиться, щоб панувала незгода через особисту неприязнь між тими, хто публічно з’єднаний найвищою владою”. Тим більше, був противником насильницьких дій (повстань) щодо уряду, бо тоді, на його переконання, руйнується повага до попереднього способу життя, більшого значення набуває те, до чого змушує примус” [10].

На увагу також заслуговують погляди представників Кирило-Мефодіївського товариства. Зокрема, на думку Миколи Костомарова (1817–1885), важливу роль відіграють особливості менталітету нації та його вплив на її історичну долю, тож вважав за потрібне враховувати ментальні особливості при розробці політичних програм. Ще один представник Кирило-Мефодіївського товариства Георгій Андрузький (1827– дата смерті невідома) наголошував, що ніхто і ніщо не може заборонити громадянам вільно висловлювати свої думки. Народ визнається єдиним джерелом влади, а Народний Сейм він наділяє законодавчими функціями [4, 419].

Конституційний проект Г. Андрузького допускає існування “Народної опозиційної газети”, що мала критикувати уряд і вимагати перетворень. Знищення станових і родових привілеїв, на його думку, мало сприяти

проведенню реформ, у результаті яких пересічні громадяни отримають доступ до інститутів державної влади. Внаслідок залучення до влади нових, освічених людей, справа правління ставала легшою. Висловлюючись сучасною мовою, можна сказати, що Г. Андрузький вважав легітимацію суперечливих інтересів та репрезентацію різних (альтернативних) поглядів засобами підвищення ефективності управління. Кирило-Мефодіївське товариство забезпечило модернізацію політичного мислення відповідно до тогочасного рівня політичної думки Західної Європи [11].

Наприкінці XIX ст. діячі української суспільно-політичної думки у своїх концепціях надавали велику увагу інтересам меншості, а саме вважали за потрібне надавати їм права в процесі державного управління. Серед тих, хто відстоював права меншості, був відомий український суспільно-політичний діяч М. П. Драгоманов (1841–1895). Він наполягав, що залучення меншості до державно-управлінської діяльності в умовах демократії є запобіжником гнобленню та диктатурі (навіть у вигляді народного самодержавства).

Український мислитель обґрунтував таку модель політичної опозиції, за якої її інституційна взаємодія з системою державного управління залежить від характеру та методів діяльності уряду. Піднімаючи питання захисту національних інтересів, М. П. Драгоманов, по суті, захищав інтереси такої меншості, як національна опозиція. Серед шляхів його вирішення він називав ліквідацію економічної нерівності, яка, у свою чергу, була можливою через отримання автономії внаслідок дружнього тиску на уряд. Відстоюючи право на критику існуючих порядків, М. П. Драгоманов вимагав політичної амністії для представників опозиційних до влади діячів [10].

Аналізуючи засади державного управління на початку XX ст., український історик та політичний діяч М. С. Грушевський (1866–1934) формулює та аргументує свої уявлення про діяльність парламентської опозиції. Він визнавав обструкцію за найбільш дієвий (єдиний) засіб парламентської боротьби в Галицькому сеймі у разі неможливості добитися від уряду чи правлячих сфер реаліза-

ції вимог української опозиції [1, 266–277]. М. Грушевський не оминає і проблеми відносин депутата і виборця, насамперед, з точки зору їх взаємної відповідальності позитивно ставиться до того, що “правове звичаєве право” депутатів вимагає від них уваги до конкретних потреб кожного громадянина, з якими вони звертаються. Проте існує певна межа, яку не можна переступати, особливо тоді, коли в такій ситуації опиняється “...опозиційний депутат, змушений жертвувати своїми поглядами заради виконання “побутових” наказів своїх виборців” [2, 5].

У політичній сфері з початку 20-х років за ініціативою В. Леніна розпочалася масова політизація суспільних наук, суспільної свідомості, почався наступ на демократичні права. У результаті почало звужуватися поле наукових історико-політичних досліджень, настала трансформація народницької школи в радянську політичну думку. Одним із останніх публічних друкованих проявів “інакомислія” стали політичні памфлети М. Хвильового. Центр української політичної думки у 20-ті роки знову перемістився за кордон, де розвинулися консервативний напрямок — В. Липинський, національно-державницький — С. Дністрянський, В. Старосольський, нового націоналізму — Д. Донцов [5, 289]. Таким чином, на довгі десятиліття в Україні зникли будь-які прояви опозиції, яка жорстоко присікалася в умовах тотального контролю та панування принципу монізму в усіх суспільно-політичних сферах.

З другої половини 80-х років опозиційні настрої починають відроджуватися, що пов’язано з політикою перебудови М. Горбачова, Чорнобильською катастрофою, незадоволеністю населення рівнем життя тощо. Тут варто зазначити про діяльність дисидентів, тієї інтелігенції, яка була незгодна з політикою КПРС. Водночас, в умовах тоталітарного режиму це був єдиний опір, протидія владі. У своїй боротьбі шестидесятники не зверталися до насильницьких методів протидії режиму та не виступали за повалення соціалізму як системи. В першу чергу вони боролися за культурний, ідеологічний, релігійний плюралізм, тобто за елементарне розши-

рення прав для культурного розвитку нації [15, 103]. У кінці 80-х — початку 90-х років опозиційні осередки активізуються і консолідуються на ґрунті платформи Народного Руху України за перебудову, в якому кристалізується ідея національного відродження, державного суверенітету.

Література

1. Лизо Ф. О средствах правления и оппозиции в современной Франции // Классический французский либерализм: сборник: Пер. с фр. — М.: Российская полит. энцикл. (РОССПЭН), 2000. — С. 311–312.
2. Дюверже М. Политические партии: Пер. с франц. — М.: Академ. проект, 2000. — 538 с.
3. Егоров А. Б. Рим на грани эпох. Проблемы рождения и формирования принципата. — Л., 1985. — 224 с.
4. Кочеров С. Н. Стоическая оппозиция в Римском Сенате // Межвуз. сб. науч. трудов “Античность и раннее средневековье. Социально-политические и этнокультурные процессы”. — Н. Новгород: НГПИ им. М. Горького, 1991. — 149 с.
5. Крашенинникова Н. А., Жидкова О. А. История государства и права зарубежных стран: Учеб. для вузов. — М.: Издат. группа НОРМА–ИНФРА, 1998. — Ч. 1. — 480 с.
6. Кучма Л. Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи. — К.: ВД “Альтернативи”, 2000. — 504 с.
7. Митрохин В. А., Бигазиева С. С. Теоретико-методологические аспекты изучения понятия политической оппозиции // Известия Саратовского ун-та. (Сер. “Социология. Политология”). — Саратов, 2010. — Вып. 4. — С. 80–83.
8. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений: Учеб. для вузов. — М.: Норма, 2007. — 704 с.
9. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу // Українські гуманісти епохи Відродження: антологія: у 2-х ч. — К.: Наук. думка, Основи, 1995. — Ч. 1. — С. 23–61.
10. Прокопович Ф. Різні сентенції // Філософські твори: В 3-х т. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/procor/proc115.htm>
11. Сичова В. В. Характер взаємодії політичної опозиції з органами державного управління в уявленнях українських мислителів поч. XVI – поч. XX ст. // Актуальні проблеми державного управління. — 2010. — № 1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://>

www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ardu/2010_1/doc/1/13.pdf

12. Ткаченко Т. Опозиція як чинник формування демократичної політичної системи в Україні: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути і процеси”. — К., 2009. — 19 с.

13. Токвиль А. де. Демократия в Америке: Пер. с франц. — М.: Прогресс, 1992. — 554 с.

14. Чичерин Б. Н. Политические мыслители древнего и нового мира. — М.: Гардарики, 2001. — 336 с.

15. Шелест Д., Якубовський О. Політична опозиція в Україні: традиції і сучасність // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика: Матеріали наук.-практ. конф. / Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України / І. М. Варзар (відпов.ред.) — К., 1996. — 224 с.

Виходячи з аналізу наукової думки, починаючи від часів Стародавньої Греції, Давнього Риму, середньовіччя, доби Відродження і до наукових досліджень XIX–XX ст., встановлено, що легальне існування опозиції в жорстко ієрархізованих, етатистських суспільствах є неможливим. За будь-яких часів будь-яка непокірність владі чи розбіжності в поглядах розцінювалися як зрада і каралися у різний спосіб. Тобто людина як особистість та громадянське суспільство розчиняються в державних структурах, а будь-який опір чи опозиція можливі лише у формі бунту або державного перевороту.

Исходя из анализа научной мысли, начиная со времен Древней Греции, Древнего Рима, средневековья, эпохи Возрождения и до научных исследований XIX–XX ст., установлено, что легальное существование оппозиции в жестко иерархизованных, этатистских обществах является невозможным. Во все времена любое неповиновение власти или расхождения во взглядах расценивались как измена и карались различными способами. То есть человек как личность и гражданское общество растворяются в государственных структурах, а любое сопротивление или оппозиция возможны только в форме бунта или государственного переворота.

Coming from the analysis of scientific thought, from times of ancient Greece, old Rome, Middle age, Renaissance age to the scientific researches of XIX–XX centuries, is proved that legal existence of opposition in hardly hierarchical societies is impossible. At all times any disobedience to the power or divisions of opinions was considered as treason and punished in a different methods. That, man as personality and civil society dissolve in state structures, and any resistance or opposition is possible in only form rebelling or putsch.

Надійшла 8 червня 2012 р.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК ДЖЕРЕЛО ТА СУБ'ЄКТ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ: ІНФОРМАЦІЙНО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 80–86

Розглядається інформаційно-політичний аспект громадської думки як джерела та об'єкта комунікативного впливу. Серед технологій варіювання громадською думкою виокремлюються: моделювання контексту; психологічні конструкти (ступінь прийнятності — неприйнятності тієї чи іншої інформації); створення стереотипів та установок.

В умовах плюралізму думок — як віддзеркалення багатоманітності їх суб'єктів, критерій виокремлення останніх пов'язують з ознакою її органічної цілісності. У доіндустріальних суспільствах нових часів соціальним суб'єктом громадської думки вважалась публіка (громадськість, громада, суспільство — у тому сенсі, в якому цей термін вживався в царській Росії за часів Пушкіна і Лермонтова). Визначення змісту терміна “публіка” тісно пов'язане з історичними фазами еволюції цього соціального утворення. Спочатку публікою вважався органічний, тісно інтегрований соціальний суб'єкт — група індивідів, фізично розпорощених, але тісно пов'язаних інтелектуальною спорідненістю, посиленою відповідністю часу їхніх переконань і пристрастей, усвідомленням кожного з них, що їхню думку або прагнення поділяє одночасно значна кількість людей. Водночас суб'єкт громадської думки традиційно має елітарну природу, презентує тих, кого прийнято називати володарями думок, що протистоять натовпу. Соціальні контакти між членами такої спільноти відбувались як безпосередньо, так і опосередковано, за допомогою часопису. Публіка — це соціальне коло, яке існує завдяки посередництву свого друкованого органу — форуму артикуляції думок, знаряддю інтелектуальної активності, впливу на значно ширше суспільство.

Елітарність певних суб'єктів громадської думки — це не тільки факти давньої історії, а й реалії на початку ХХІ ст. Достатньо згадати про товариства вчених, літераторів, діячів мистецтва, журналістів і політиків та роль їхніх думок у постановці і вирішенні проблем сучасності. Щодо суб'єктів громадської думки на політичному полі, то П. Шампань не без підстав вважає, що “**громадська думка**” — це професійна ідеологія [25, 55]. Будучи лідером і піонером громадської думки нових часів, елітна публіка зміщувала в тіні інші спільноти, стимулювала гіпертрофовану оцінку рівня своєї компетентності в усіх справах як мандат на право бути єдиним суб'єктом громадської думки. Ось що з приводу цього писав класик соціології Ф. Тьонніс: “*Загалом можна твердити, що громадська думка — думка освічених класів. Однак чим більше маси розвиватимуться, тим активнішу участь вони братимуть у прогресі освіти і політичної свідомості, а їхні голоси враховуватимуться у створенні громадської думки*” [30, 103].

Певна річ, рівень освіченості багато в чому визначає зміст і спрямованість громадської думки, відіграє значну роль у формуванні самої громадськості. Однак лише похідна ознака необхідна з точки зору компетентності та конструктивності громадської думки, але ознака далеко ще недостатня [11, 45]. Річ у

тім, що компетентність суб'єктів громадської думки багато в чому залежить від об'єкта цієї думки. На цю обставину звертає увагу П. Бурдьє. Аналізуючи причини варіації кількості тих, хто не відповів під час опитування, він пише: "Чим тісніше запитання анкети пов'язане з проблемою знання і пізнання, тим більше розходження частки тих, хто не відповів, між більш освіченими і менш освіченими. І навпаки, коли запитання стосуються етичних проблем, відсоток осіб, які не дають на них відповіді, слабо варіюється залежно від рівня освіти респондентів" [8, 234].

Слід зазначити, що елітарні і станові суб'єкти громадської думки індустріального суспільства являли собою групи в соціологічному розумінні цього терміна, їх представників пов'язували інституціалізовані відносини, спільні інтереси та цінності, доволі яскраво виражені принципи сепаратності. Відносна стабільність їх групового існування сприяла функціонуванню громадської думки відповідно до установлених традицією правил, тривалих культурних взірців.

Іншою є картина формування суб'єктів громадської думки в індустріальному суспільстві, з притаманною йому тенденцією до трансформації елементів своєї структури. У такому суспільстві при бурхливому розвитку засобів масової інформації поряд з публікою в елітарному розумінні цього терміна виникає своєрідний її вид — аудиторія, яка, у свою чергу, має тенденцію перетворитися на добровільні угруповання, де індивіди пов'язані не безпосередніми контактами, а спільною зацікавленістю в пошуку подібної інформації.

В умовах індустріального суспільства змінюються не тільки суб'єкти громадської думки — публіка тощо, а й усі інші соціальні утворення, у тому числі й соціальні групи. Свого часу в радянській соціології була вельми популярною критика концепції масового індустріального суспільства як ідеологічної альтернативи марксистсько-ленінському вченню про класи і класову боротьбу. При цьому в ідеологізованих аргументах критиків ігнорувались емпіричні реалії, які відбивали модель масового суспільства (природно, з певними

обмеженнями, як будь-яка теоретична конструкція). Саме ці реалії давали змогу констатувати, що індустріалізація й урбанізація, розвиток ринкових відносин, еволюція систем економічної і політичної влади, експансія засобів масової інформації спричинили радикальні зміни в соціальних структурах, зміни, які мають безпосереднє відношення до проблематики громадської думки, її функцій і соціального статусу. Отже, маса — це люди, які беруть участь у масовій поведінці, і їй не притаманна чітка соціальна диференціація, вона рекрутується з усіх соціально-демографічних категорій населення завдяки активному інтересу до певного об'єкта. Членам масового суспільства притаманна вельми обмежена інтеракція, вони більшу частину свого життя відокремлені один від одного і взаємодіють у момент колективної поведінки. Нарешті, маса слабо організована і не може діяти інакше, ніж у формі натовпу.

Існує також думка (Г. Арендт), що маса не має і спільного інтересу: "Маси тримаються разом не усвідомленням спільних інтересів, і в них немає виразної класової структурованості, яка має вираження у певних, обмежених і досяжних цілях" [2, 23]. З такої характеристики виходить, що в масовому суспільстві годі сподіватися на утворення суб'єктів громадської думки у соціологічному розумінні. Справді, масове суспільство, точніше, його теоретична модель, є антиподом традиційного суспільства, структура якого ґрунтується на стабільних соціальних групах зі свідомими і чітко артикульованими інтересами, стабільною системою культурних цінностей і норм. Ф. Тьонніс зовсім не розглядав масове суспільство як цілком аморфне. Індустріальне суспільство було для нього поєднанням нових соціальних компонентів на новому ґрунті — індивідуальному консенсусі, суспільному договорі, що об'єднує людей у нові системи, з яких складається громадянське суспільство [30, 76].

Ідея організації суспільства за допомогою засобів масової комунікації розроблена в межах концепції плюралістичного суспільства — модифікації бачення суспільства масового. Переконання — масова комунікація

створює в сучасному світі, нові спільноти — аргумент проти аморфного бачення масового суспільства. Нове суспільство перебудовується шляхом усунення старих традиційних укладів, вкорінення на їх місце нових соціальних утворень, зміни сталих органічних зв'язків на раціональні. Т. Шибутані вважає, що сучасні соціуми підтримують своє існування саме завдяки масовій комунікації. Ці соціуми і є суспільними утвореннями, які мають доступ до певних каналів комунікації. Вони створюють референтні групи, з якими, на думку їх членів та інших людей, пов'язані певні цінності. Ці групи презентують взірці соціальної поведінки для інших [26, 248].

Трансляючи певні ідеї і цінності, засоби масової комунікації сприяють узгодженню позицій індивідів стосовно нових цінностей, що сприяє їх інтеграції, встановленню нових зв'язків. На цих засадах консоліднуються суспільні утворення як суб'єкти громадської думки. Їх соціальним субстратом, стверджує Т. Шибутані, можуть стати: етнічні уклади і соціальні маргінали; добровільні об'єднання, в діяльності яких особливу роль відіграють спеціалізовані канали комунікації; світи спільних інтересів й уподобань, які особливо інтенсивно користуються засобами масової комунікації.

Розглянувши типи суб'єктів громадської думки на різних етапах суспільного розвитку, слід підкреслити головне, що робить різноманітними у соціологічній площині людські спільноти й водночас відрізняє їх від соціальних груп, від масоподібних утворень на зразок аудиторії засобів масової комунікації, — це спільність інтересу у вирішенні певної проблеми — об'єкта громадської думки. Це можуть бути як соціальні утворення, що виникли на ґрунті специфічних об'єктивних умов життя, так і спільноти свідомості, що виникли під впливом масової комунікації, ідеологічних чинників тощо. *Ці суб'єкти — плюралістичні, як багатомандатна соціальна структура сучасних суспільств.* У практиці ЗМІ доводиться рахуватися з тим, що громадська думка має набір та постійні (константні) параметри, або ж ситуативну та позитивну складові. Ситуативна складова визнача-

ється контекстом, і тому в арсеналі засобів впливу є достатньо велика кількість технологій варіювання більшістю шляхом моделювання контексту. Стосовно ж позитивної складової, то вона піддається впливу меншою мірою, якщо піддається взагалі. Важливою характеристикою громадської думки є оціночність судження, що виноситься нею. Проблема полягає в тому, що, власне, до суджень громадської думки належить лише те, що містить у собі оцінку тих чи інших явищ дійсності. Але це не означає, що до сфери громадської думки можна віднести лише судження на зразок: “проти”, чи “погано” і т. п. Існує доволі широкий спектр оцінок, що включає судження різної конструкції. Головне, що в усіх випадках присутній момент оцінки.

Отже, громадська думка може бути виражена в оціночних судженнях різного типу, що відрізняються за своєю модальністю, аналітичністю та конструктивністю. Це дає змогу надійніше аналізувати і прогнозувати зміни, тенденції у розвитку громадської думки. Найелементарнішими є прості оціночні судження. До них належать такі, у яких міститься пряма чи непряма оцінка на зразок: “проти”. Наприклад, під час передвиборного опитування громадської думки виноситься запитання: “Який з кандидатів Вам більше подобається?” Відповідь: “Такий-то”.

Використання різноманітних типів оціночних суджень при вивченні парадигми громадської думки дає можливість більш поглиблено й операціонально аналізувати її, оскільки тут наявні різні оціночні підходи до аналізу змісту громадської думки. Як слушно підкреслює Б. А. Грушин, найнаочніше це видно, якщо сформулювати до кожного з названих типів суджень відповідні питання. Тоді *просте оціночне судження* буде відповідати на запитання: “За чи проти даного явища виступає респондент?” Те, що обґрунтовується: “Чому він так вважає?” *Аналітичне*: “Чому явище саме таке?” Нарешті, *конструктивне*: “Яким чином явище можна замінити?” [12, 145]. Усе це свідчить про наявність широкого арсеналу оціночних суджень, за допомогою яких можна ґрунтовно описати парадигму громадської думки і дослідити

різні аспекти цього явища. У галузі політичної реклами, пропаганди, паблік рилейшнз враховується передусім те, що зі стереотипами та установками, прийнятним режимом взаємодії є *режим резонансу*. Взагалі, комунікативні технології припускають щонайменше три можливі режими взаємодії ЗМІ з громадською думкою. *Перший режим* — *імперативно-індоктринальний*, у якому працює пропаганда. Сутність цього режиму роботи полягає у варіативному повторенні певних кодів, призначених для пізнавального чи оціночного засвоєння адресатом. Зрозуміло, що варіативне повторення може викликати й реакцію відторгнення, а отже, потенційна аудиторія може змінювати свою думку лише за наявності у таких умовах повної монополії однієї політичної сили на засоби масової інформації. Деяка інформація за цих умов стає істиною, оскільки підключається механізм автоматизованого “самопродукуючого переконання” (К. Левін) громадськості. *Другий режим* — *маніпулятивний*. За своєю політико-психологічною природою маніпуляція може розглядатись як латентний вплив, метою якого є впровадження в індивідуальну або масову свідомість такої програми, яка непомітно для самого суб’єкта скеровуватиме його поведінку в бажаному для маніпулятора напрямі. В сучасному відкритому постіндустріальному суспільстві можливості щодо маніпулятивного впливу на громадську думку звужуються. Це пояснюється розширенням кількості автономних джерел інформації, системою громадського моніторингу політики, розвинутою мережею альтернативних інформаційних послуг, що блокує всілякі зазіхання на повноцінне вираження громадської думки через відповідні канали комунікації. *Третій режим* — *діалогічний*. Він вважається найбільш повноцінним, оскільки гарантує збереження ресурсів соціуму за рахунок уникнення витрат на забезпечення реагування на поточні проблеми. Спокуса легкого досягнення мети в результаті маніпуляції іноді переважає мотивацію конструктивної діалогічної взаємодії. Водночас неможливо не враховувати специфіку диспозитивних складових громадської дум-

ки, які будуть орієнтовані більшою мірою на маніпулятивно-резонансну технологію взаємодії. Така обставина пояснюється багатьма причинами:

1. *Високим ступенем гетерогенності сучасного соціуму*, комунікація в якому має бути розрахована на всіх і на кожного. Плюралізм інформаційних джерел зумовлює феномен “поверхового всезнайства”, що спричиняє інфляцію знань і переконань як “обтяжливих” порівняно зі стереотипами когнітивних конструктів. Тому ЗМІ, які “розкручують” проблемні високоінтелектуальні теми, не можуть розраховувати на широку аудиторію, бо широка аудиторія потребує маніпуляції. “Це широке нагромадження відчуттів та розуміння, — пише про масове суспільство С. Московічі, — яким є індивід, має бути дистанційоване від специфічних змістів та мотивів, щоб бути схожим на гроші, які рівним чином від них дистанційовані, має бути опортуністичним, щоб краще вписатись у потік обмінів. Маючи дифузне, гнучке “я”, яке не шукає єдиної точки опори, він стає досконалим мешканцем цього світу властивостей без людей, пережитого досвіду без тих, хто міг би його пережити, — світу, який полюбляв описувати Музіль. Відокремлення від самого себе і об’єктів набуває такої значущості тому, що воно дає змогу людині повністю бути поглиненою, набути головної якості — якості відсутності характеру” [16, 449].

2. *Зростанням ринку комунікації*, на якому діють ті ж самі вічні закони попиту та пропозиції, що змушують агента враховувати потреби споживачів інформаційного продукту. “Так заявляє про себе закон раціоналізації суспільства: індивіди, в яких більше характеру, витісняють тих, у яких менше характеру, подібно до того, як погані гроші витісняють гарні. Розсудлива обережність передбачає нікуди не залучатися глибоко, не слухати голос совісті, щоб зберегти увагу для результату обмінів та рівноваги інтересів” [17, 449].

3. *Втратою смислового центру в умовах постмодерну*, що збільшує ступінь невизначеності та навіюваності реципієнтів інформації, які шукають інформаційний острів, констеляцію чітко представлених про-

грам. Остання пропонується ділками від інформаційного бізнесу у вигляді неостереотипів, що окреслюють зону інформаційної безпеки. Стереотипізація давно вже стала атрибутом масової свідомості та громадської думки сучасної епохи, а стереотипи — неодмінним супутником “економії когнітивних ресурсів”. Стереотип завжди пов’язаний з відповідною спрямованістю — негативною чи позитивною; з точки зору істинності він або цілком не відповідає реальності, або збігається з нею лише частково, створюючи ілюзію абсолютної істинності змісту. Іноді визначається як неточне, ірраціональне, надмірно загальне уявлення.

Громадська думка буває перенасичена стереотипами саме тому, що сучасній людині доводиться оперувати великими інформаційними фреймами, а загальний обсяг продуктивної інтелектуальної праці скорочується. Загальне домінування міфології у масовій свідомості є, очевидно, індикатором захаращення політики точковою оперативною інформацією, спричиненою різноманітними агентами політичного поля через розподіл праці та політичних ресурсів. Стереотипи, на наш погляд, виступають інструментами переведення такої точкової інформації в розряд генеруючої. “Кожен з нас, — зазначають з цього приводу американські фахівці в галузі масової комунікації Е. Аронсон та Е. Пратканіс, — звичайно, вступає в широке коло міжособистісних контактів із безліччю людей, і це відбувається в межах нескінченної кількості соціальних контекстів; засоби масової комунікації — лише одне з джерел нашого знання про політику та різні етнічні, тенденції, професійні групи. Інформація та враження, які ми отримуємо через засоби масової комунікації, впливають відносно менше в тих випадках, коли ми можемо покластися на особистий досвід. Так, наприклад, ті з нас, хто близько контактував з працюючими жінками, ймовірно, менше сприймають стереотипи домогосподарок, які фігурують на телебаченні. З іншого боку, коли мова йде про проблеми, стосовно яких у більшості з нас особистий досвід обмежений або ж взагалі відсутній (на зразок злочинності чи насильства), теле-

бачення та інші засоби масової комунікації фактично є єдиними джерелами інформації для побудови нашого образу світу” [4, 100].

Спробуємо поміркувати над тим, яким чином стереотипи впливають на артикуляцію та мобілізацію громадської думки. Артикуляція потребує відбору “загальнозначущих символів” (Г. Лассуел), введення яких в інформаційний простір викликати́ме резонанс. Резонанс означає мультиплікацію думки, її переведення у площину найчастіше обговорюваної новини, що в кінцевому підсумку приводить до посиленої реакції інформаційного вибуху при найменшій згадці про неї. З інформаційно-психологічної точки зору резонанс є підготовкою до трансформації суспільного ладу, оскільки резонансні реакції деструктивно впливають на інтеграційні процеси, готуючи громадськість до тотального неприйняття будь-якої позиції, що апелює до минулого. Отже, застосування резонансних психотехнологій передуює зміні соціальних стереотипів, що відбувається як фокусування та “викидання” в маси агресивних інтенцій громадської думки. Подібні явища властиві, скажімо, інформаційній деструкції міського ладу, коли через канали теле- та радіокомунікації здійснювався справжній “семантичний терор” (С. Г. Кара-Мурза). “Заміна рідних слів, — пише з цього приводу автор, — на іноземні або винайдені слова набула на радіо і телебаченні такого розмаху, що цілком можна вести мову про семантичний терор, який спостерігався у тридцяті роки в Німеччині. *Кіллер* замість найманого вбивці, *спікер* замість голови, *лідер* замість керівника, електорат замість виборців і т. д. Часто створюються абсолютно неприйнятні для української мови конструкції — аби порушити мовний лад, позбавити його благодійності для свідомості сили. Стали, наприклад, говорити “протестний електорат”. Ламають мову і водночас створюють відчуження — адже їх конотація образлива для виборців. Коли чуєш “протестний електорат”, то виникає образ озлобленої маси і цією масою мають оволодіти лідери опозиції” [13, 223]. Згадуваний семантичний терор у Німеччині мав дещо інший характер: інформаційний простір наси-

чувався істероїдною лексикою суперлативу, перебільшено-завищених оцінок досягнень нацистського режиму; маніпулювання великими цифрами (наприклад, у статтях фюрера, який порівнював масштаби німецьких перемог з масштабами перемог великих імператорів минулого) [15, 240].

З'ясовуючи вираження ставлення до певної соціальної проблеми, громадська думка пов'язана з певним класом установок як утворень людської свідомості. Поняття “установки”, вперше запропоноване до застосування в соціологічних дослідженнях Вільямом Томасом і Флоріаном Знанецьким у вступі до дослідження “Польський селянин в Європі і Америці” (1918 р.), має багато інтерпретацій у літературі з соціології та психології [10, 98].

Як впливає з цього визначення, установка пов'язує у цілісність три основні компоненти: *пізнавальний*, який виражає знання людини про предмет і його зв'язки з іншими предметами, *емоційний*, або афективний, що виражає чуттєву настанову щодо предмета, і, нарешті, *біхевіористський*, який можна розуміти як готовність до певних дій відповідно до попередніх компонентів. Громадську думку слід відрізнити від масового настрою. Саме через виникнення масових настроїв, — вважає В. В. Різун, — відбувається формування маси як результату впливу певного джерела зараження, прикладу для наслідування [20, 40].

Д. В. Ольшанський визначає зміст масового настрою як:

- *по-перше*, міру задоволення або незадоволення спільними соціально-політичними умовами життя;
- *по-друге*, суб'єктивну оцінку можливості реалізації суспільно-політичних переживань людей за наявних умов;
- *по-третє*, прагнення до зміни умов заради здійснення своїх домагань [19, 12].

Хоча у наведених визначеннях йдеться про його певний тип — *масовий настрій у соціально-політичному вимірі*, тут вдало виокремлено його істотні якості. Це вираження ставлення до реальності, у якому домінує емоційний компонент за мінімальної питомої ваги раціональності. Виражаючи емоційно, вольові аспекти масової свідомості, на-

строї соціальних спільнот — плинні та ситуативні, їх суб'єкти не потребують адекватного усвідомлення причин свого “оптимізму” або “песимізму”, “ентузіазму” або, навпаки, “апатії” щодо реалій суспільного життя.

Підсумовуючи аналітичний розгляд інформаційно-політичного аспекту громадської думки як джерела та об'єкта комунікативного впливу, звернемо увагу на той факт, що первинним джерелом її виникнення є велика кількість комбінацій групотворчих чинників: спільні (групові) інтереси на базі родинних зв'язків, спільні цінності тощо. З появою елітаризму штучно стимулюється гіпертрофова-на оцінка компетентності окремих суб'єктів громадської думки, а згодом вони, інституціалізувавши свої відносини на основі спільних інтересів, виробляють свою ідеологію впливу на маси як об'єкт політичних ігор, вирішення певних проблем, залучаючи для цього ЗМК. Серед технологій варіювання громадською думкою виокремлюються: моделювання контексту; психологічні конструкти (ступінь прийнятності — неприйнятності тієї чи іншої інформації); створення стереотипів та установок.

Література

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации: Учеб. пособие. — М.: Владос, 1994. — 336 с.
2. Арендт Х. Массы и тоталитаризм // Вопр. социологии. — 1992. — Т. 1. — № 2. — С. 20–73.
3. Аронсон Э. Общественное животное. — М.: Аспект-Пресс, 1998. — 345 с.
4. Аронсон Э., Пратканис Э. Эпоха пропаганды: механизмы убеждения. Повседневное использование и злоупотребление. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — 384 с.
5. Бебик В. М., Сидоренко О. І. Засоби масової інформації посткомуністичної України. — К.: 1996. — 124 с.
6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. — М.: Academia, 1999. — 787 с.
7. Блэк С. Паблик рилейшнз. Что это такое? — М.: Модино-пресс, 1990. — 456 с.
8. Бурдые П. Социология политики. — М.: Sociologos, 1993. — 273 с.; Бурдые П. О телевидении. — М.: 2002. — С. 157.

9. Бэндлер Р., Гриндер Д. Семинар по НЛП. Передовые психотехнологии в психотерапии и бизнесе. — М.: ИПРА, 1997. — 243 с.
10. Гозман Л. Я., Шестопап Е. Б. Политическая психология. — Ростов н/Д, 1996. — 448 с.
11. Гранин Д. Кого мы прячем? Зачем? // Иного не дано. — М., 1990. — С. 28–32.
12. Грушин Б. А. Мнение о мире и мир мнений. — М.: Черо, 1998. — 335 с.
13. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. — К.: Оріяни, 2000. — 445 с.
14. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: Пер. з нім. — К.: Тандем, 2002. — 584 с.
15. Клемперер В. ІТІ. Язык третьего Рейха. Записная книжка филолога. — М.: Комета, 1999. — 250 с.
16. Московичи С. Век толп. — М.: Центр психологии и психотерапии, 1996. — 567 с.
17. Московичи С. Машина, творящая богов: Пер. с франц. — М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. — 560 с.
18. Набруско В. І. Громадська думка як предмет політико-соціологічного дослідження // Наукові записки Ін-ту журналістики. — 2003. — Т. 10. — С. 94–104.
19. Ольшанский Д. В. Массовые настроения переходного времени // Вопр. философии. — 1992. — № 4. — С. 36–41.
20. Різун В. В. Загальна характеристика масової інформаційної діяльності // Наукові записки Ін-ту журналістики. — 2000. — Т. 1. — С. 15–30.
21. Різун В. В. Маси: Тексти лекцій. — К.: Видав.-поліграф. центр “Київський університет”, 2003. — 118 с.
22. Романенко Ю. В. Спічрайтинг (Основи риторики): Практикум для студентів спеціальності “міжнародна інформація”. — К.: ІМВ, 2002. — 98 с.
23. Тихомирова Є. Б. Паблік рилейшнз у глобалізованому світі: Монографія. — К.: Наша культура і наука, 2004. — 489 с.
24. Українське законодавство: засоби масової інформації. — К.: Програма правового захисту та освіти ЗМІ IREX у-Медіа. — 365 с.
25. Шампань П. Делать мнение: новая политическая игра. — М.: Socio-Logos, 1997. — 335 с.
26. Шибутани Т. Социальная психология. (Сер. “Учебники и учебные пособия”). — Ростов н/Д: Феникс, 1997. — 622 с.
27. Шостром Э. Человек-манипулятор: Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации. — М.: Апрель-Пресс, 2004. — 190 с.
28. Cialdini, R. B. (1984) Influence. — New York: Morrow. — 302 p.
29. Habermas J. Faktizitaet und Geltung. — Frankfurt-am-Main: Suhrkamp, 1992. — 666 s.
30. Toennies F. The Power and Value of Public Opinion. — Chicago: 1971. — 82 p.

Досліджено взаємодії засобів масової комунікації і громадської думки, що на певному етапі не залежить ні від ЗМІ, ні від громадської думки, оскільки останню лише належить сформувати. Це залежить передусім від політичної влади, політичних партій, ідеологічних установ, особливо в період їх легітимації, а також груп тиску і лобіювання, агентів впливу, які виступають у ролі комуніканта.

Исследовано взаимодействия средств массовой коммуникации и общественной мысли, которые на определенном этапе не зависят ни от СМИ, ни от общественной мысли, поскольку последнюю лишь следует сформировать. Это зависит, прежде всего, от политической власти, политических партий, идеологических учреждений, в особенности в период их легитимации, а также групп давления и лоббирования, агентов влияния, которые выступают в роли коммуниканта.

Interactions of mass media and public opinion are investigated and characterized therefore on some stage they do not depend neither from mass media nor public opinion, because the last must be only formed. It is depend first of all from political power, politic parties, ideology institutions, especially during their legitimation as well from groups of pressure and lobbying, from agents of influence, that take part as a communicator.

Надійшла 14 березня 2012 р.

СПІВВІДНОШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 87–92

У результаті еволюції взаємовідносин влади та суспільства на певному етапі виникає громадянське суспільство. Соціальний капітал формується в умовах розвитку громадянського суспільства і є своєрідною якісною його характеристикою. Нині соціальний капітал є необхідною умовою розвитку демократичного правового суспільства.

Незважаючи на досить тривалу історію зародження, формування та розвитку громадянського суспільства, у дослідників до цього часу немає єдиної думки щодо його змісту та форми. Вчений А. Кочетков розуміє під терміном “громадянське суспільство” сукупність недержавних суспільних відносин та інститутів, що виражають цінності, інтереси та потреби членів суспільства [12].

Інший дослідник, В. Смольков, стверджує, що громадянське суспільство — це елемент метасистеми (під якою він розуміє соціум). При цьому автор уточнює, що це саме та частина суспільства, що існує поза політичною владою. В. Смольков у своїх працях доходить висновку, що громадянське суспільство — це відносини, у тому числі недержавні суспільні інститути, що виражають різноманіття цінностей, інтересів та потреб людей [6].

Розуміння В. Смолькова сутності громадянського суспільства багато в чому перекликається з тлумаченням А. Кочеткова даного поняття.

С. Перегудов вважає, що громадянське суспільство — це система незалежних від держави інститутів та відносин, що ґрунтуються на свободі особи, демократії та політичному плюралізмі [14, 87].

Досить близьким є розуміння Я. Рубіна щодо сутності громадянського суспільства. На його думку, під цим поняттям слід вважати ініціативу та самодіяльність громадян

у встановлених державою правових межах [16, 139].

Вільна філософська енциклопедія дає таке визначення громадянському суспільству: система інститутів поза межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення; це сукупність громадянських і соціальних інституцій і організаційних заходів, які формують базис реально функціонуючого суспільства на противагу і доповнення виконавчих структур держави (незалежно від політичної системи) [8].

Питанням змісту громадянського суспільства займалися і українські вчені. Так, В. Андрущенко визначає громадянське суспільство як систему “різноманітних неопосередкованих державою взаємовідносин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку і демократичної правової держави” [1].

Схожої теоретичної концепції дотримуються й інші вітчизняні вчені. Так, В. Сіренко, В. Тимошенко, В. Безверхий, Т. Ковальчук так чи інакше пов’язують громадянське суспільство з інтересами та потребами суспільства, що мають вираження у певній системі відносин поза межею держави та її інститутів. Крім того, вони уточнюють, що саме держава, шляхом нормативно-правового регулювання, забезпечила існування такої системи взаємовідносин [3].

Центральним елементом громадянського суспільства є громадянин. Філософська ен-

циклопедія дає таке визначення цьому поняттю: людина — індивід, який належить до певної територіальної спільноти. Ця належність є формально юридично оформленою. Як член певного соціуму громадянин має певні права та обов'язки щодо цього соціуму і підпорядковується певним (прийнятим у громаді) нормам і законам [7].

Для глибшого аналізу цього поняття доцільно звернутись до формаційного підходу — методологічного принципу, розробленого та остаточно оформленого К. Марксом. За формаційним підходом вся еволюція суспільства поділяється на п'ять етапів:

- первіснообщинний;
- рабовласницький;
- феодалний;
- капіталістичний;
- комуністичний.

І хоча комуністичний етап та його положення поки що залишаються утопією, вже ж базові принципи, закладені автором, доволі глибоко розкривають закономірності розвитку суспільства, визначають джерела змін його етапів.

Якщо ключовою ознакою, характерною громадянину, є його обов'язки та права, то з наведеної вище класифікації етапів розвитку суспільства не важко помітити, що права людина мала далеко не завжди. Лише з появою капіталістичного ладу, людина остаточно набула прав. До цього часу людина, у своїй більшості, мала лише обов'язки. Капіталістичне суспільство запропонувало людині принципово відмінні умови існування. Вона здобула особисту свободу. Свободу від власника — раба, феодала, фараона чи жерця. І хоча майнова чи матеріальна залежність залишалась, вже ж людина собою розпоряджалась на власний розсуд.

Тому поява громадянина та капіталістичного суспільства можна вважати початком громадянського суспільства. Звичайно, можна згадати, що громадяни з'явилися ще за часів стародавнього Риму чи Давньогрецької демократії. Але обмеженість державних інституцій, прав і свобод громадян тогочасного суспільства дає нам підстави говорити радше про давнє коріння цього процесу, а не

системне явище, що проявилось століттями пізніше.

Підсумовуючи сказане вище, потрібно сказати, що поява громадянського суспільства пов'язана з появою громадянина. Громадянин, у свою чергу, є характеристикою ступеня свободи людини — наявності особистої свободи. Поява виборчих державних інституцій є наслідком цього процесу. Тому в жодному випадку не потрібно протиставляти державу та її інститути в цілому та громадянина. А відтак і визначати громадянське суспільство поза межею держави. Навпаки, громадянське суспільство існує в межах держави.

Якщо поява прав і свобод індивіда, громадянина, виборних органів влади припадає на середину XVII ст. у Великобританії та впливає на подальший розвиток в Європі у XVIII–XIX ст., то, на нашу думку, варто проаналізувати, що відбувається з правами та свободами людини з часом. Це дасть нам можливість простежити якісну зміну прав та свобод індивіда, а відтак і еволюцію громадянського суспільства.

Варто зазначити, що процес розвитку прав та свобод людини досить ґрунтовно описує західна наукова література. Так, зокрема, Є. Гідденс та Ю. Габермас розвивають комунікативну теорію, у якій розвиток комунікації відбувається між двома суб'єктами — громадянином та державою. Рівень розвитку діалогу між державою та громадянином і вказує на "розвиненість" громадянського суспільства.

Важливою особливістю концепції Ю. Габермаса є також те, що автор розглядає не лише суспільні структури та інститути неформального характеру, а й приватну сферу. Дослідник стверджує, що джерелом виникнення та розвитку громадянського суспільства є також сфера "...де розгортається не усупільнена діяльність індивідів по виробництву й обміну товарів, куди включається життя окремої родини..." [4].

На нашу думку, саме ця особливість концепції Ю. Габермаса вирізняє з кращого боку розуміння сутності громадянського суспільства серед усього розмаїття підходів та думок інших учених. Вчений побачив глибин-

ні закономірності розвитку суспільства, які змінюються на основі еволюції матеріальних виробничих, економічних відносин. Інші дослідники, начебто нехтуючи цією думкою, розвивають вже інші відносини, які лежать на поверхні проведеного нами аналізу.

Своєрідного розвитку теоретична концепція Ю. Габермаса набула у працях А. Арато та Дж. Когена. На думку вчених, громадянське суспільство займає проміжне становище між індивідом та державою, між приватною та суспільною сферами. Відносини, що визначають “громадськість” суспільства, характеризуються наявною “мережею асоціацій і об’єднань”, що опосередковують діяльність зазначених вище суб’єктів. Варто відмітити, що науковці приділили досить багато уваги відродженню громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах [9, 114].

Внесок А. Арато та Дж. Когена є вагомим ще з тієї точки зору, що вони у своїх працях дали не лише тлумачення поняттю “громадянське суспільство”, а й визначили його взаємозв’язок з “інститутами влади”, “політичною теорією”, “суспільною системою”. В теоретичній концепції авторів громадянське суспільство посіло зрозуміле, логічно обгрунтоване місце в системі понятійно-категоріального апарату соціологічної науки. Результатом такого підходу було чітке розмежування сфер поза державного життя та “політичне”, “громадянське” та “економічне” суспільство [2, 31].

Близькими за поглядами попередників є ідеї багатьох інших вчених. Проте, розвиваючи свої думки, вони часто абстрагуються від тих першооснов, що були закладені Ю. Габермасом, та часто доходять до суперечливих та поверхових висновків [5, 42].

Варто відмітити, що окремі теоретичні положення А. Арато, Дж. Когена та Ю. Габермаса піддавались і піддаються критиці. Нині це виявляється у широкому розмаїтті поглядів, концепцій та думок щодо сутності та природи громадянського суспільства [15, 69].

Водночас, на нашу думку, саме ці вчені змогли наблизитись до глибинного розуміння сутності досліджуваних понять та вибудувати системну логічну модель виникнення,

функціонування та розвитку досліджуваного поняття.

Варто зазначити, що концепція громадянського суспільства набула особливої популярності у повоєнний період ХХ ст., а особливо у 70–90-ті роки. Обставини склались так, що досить зручно було пояснювати трансформацію диктаторських режимів, а пізніше і падіння комуністичних режимів у світі за допомогою “розвитку та утвердження громадянського суспільства”. Теоретичні концепції другої половини ХХ ст. вражають не лише розмахом і широтою, а й іноді суперечливістю висновків. Але знову насторожує факт ігнорування економічного розвитку, що, на наш погляд, був основою тодішніх глибинних трансформаційних змін політичних систем світу.

Розуміння сутності громадянського суспільства було б неповним без аналізу праць Р. Патнема. Успішно розвиваючи токвілівський підхід до громадянського суспільства, автор у праці “Як примусити демократію працювати?” аналізує особливості та закономірності розвитку італійських регіонів. В основі авторської теоретичної концепції покладено розвиненість цивільних громад та функціонування демократичних інститутів [13].

Сфокусувавши увагу на цивільній громаді, автор побачив не лише культурний осередок соціального життя, в якому логічно та природно поєднувались культурні, економічні, релігійні відносини, а й структурний елемент більш широкої системи — демократичного устрою країни. Тому саме цьому автору слід віддати належне у дослідженні причин появи, особливостей прояву та функціонуванні громадянського суспільства, розвитку та дії демократії, ролі історичної традиції, громадянських орієнтацій та цінностей.

На нашу думку, всі зазначені автори так чи інакше описують взаємодії чи навіть протиставлення суспільного та приватного, абстрактного та конкретного. Безумовно, під цим протиставленням слід розуміти діалектичну єдність різних аспектів одного й того самого суспільства, його складових.

Поняття “соціальне” слугує “містком”, що поєднує в собі різні частини та елементи сус-

пільства, розмаїття прояву його форм. Рівень конкретного виявляється у поведінці індивіда, наявності його потреби та інтересу. Взаємодія зазначених вище елементів визначає характер розвитку суспільства, його організації та форми перебігу інтегративних процесів.

Важливо також відзначити, що громадянське суспільство є формою суспільної самоорганізації, воно логічно втискається в рамки культурних, політичних, економічних та соціальних умов, збереженню та зміцненню яких воно, у свою чергу, і слугує.

Громадянське суспільство структурно побудоване так, як і суспільство в цілому. Але розмаїття суспільних відносин якісно його вирізняє серед інших форм організації суспільного життя. Громадянське суспільство у своїй основі ґрунтується на міцному фундаменті — недержавній власності на засоби виробництва, реалізації прав і свобод економічних та політичних інтересів як індивідів, так і колективів. Наявність у індивідів та колективів прав і свобод, прав на власність протиставляють їх державі та державній власності.

Громадянське суспільство має свою оригінальну соціальну, економічну, культурну та політичну структуру. Найпростішу соціальну структуру створюють індивід та держава; економічну — найманий працівник та роботодавець; культурну — суспільна система, як носій культури та індивід; політичну — група індивідів, об'єднаних в політичні інститути, з одного боку, та держава — з другого.

Кожен елемент структури набуває в умовах громадянського суспільства особливої форми. Це асоціації, школи, політичні партії, релігійні общини, етнічні групи.

Структурно громадянське суспільство є підсистемою суспільства як цілого, яке є сукупністю прояву всього розмаїття сфери суспільного життя. Водночас, як підструктура суспільної системи, громадянське суспільство має свою внутрішню структуру, яку вибудовують елементи інституційного плану та визначений тип культури та форма його прояву [17].

З огляду на зазначене вище, можемо погодитись з думкою А. Колодій, що громадянське суспільство — “...це сфера спілкування, взає-

модії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності” [11, 33].

Отже, як ми мали змогу пересвідчитись, теоретична концепція громадянського суспільства має доволі давню історію. Водночас, охоплення суспільних відносин, неоднозначність трактувань окремих положень нашої роботи на думку про значний теоретичний, нормативний та політичний потенціал розвитку даної теорії [10].

Посилюють актуальність розробки теорії громадянського суспільства і нові економічні реалії — інформаційна, знаннємістка, комунікативна економіка. Нові економічні теорії — постіндустріальної економіки, посткапіталістичної економіки, постекономічного суспільства — знаходять багато переплетінь в розвитку теорії громадянського суспільства. Логічною основою виступають і нові філософські парадигми, що набувають особливої актуальності останніми десятиліттями.

Теорія громадянського суспільства відіграла важливу роль у появі соціального капіталу. Більше того, вже зараз можна простежити схожість моделей розвитку громадянського суспільства Р. Патнема та соціального капіталу Ф. Фукуями. У згаданих моделях чітко прослідковуються рівні суспільної взаємодії та логіка причинно-наслідкових зв'язків. Водночас зазначені концепції не потрібно ототожнювати.

Розробка поняття “соціальний капітал” як самостійної та цілісної соціологічної концепції розпочалось у західній літературі в останній третині ХХ ст. Французький вчений П. Бурдьє вперше відводить соціальному капіталу особливу роль — аналіз суспільної нерівності, в якій взаємодія та рух економічного, людського та культурного капіталів визначає рівень розвитку суспільної системи.

Таким чином, можна простежити логічну взаємодію теорій громадянського суспільства та соціального капіталу в розвитку наукової соціологічної, економічної, філософської та політичної думки. Більше того,

економічний аспект концепції соціального капіталу виводить ті глибинні причини та суперечності суспільного розвитку, які для багатьох учених соціологів багато років були не очевидними.

Американський дослідник Дж. Коулмен пішов ще далі, інтегрувавши концепцію соціального капіталу в межі аналізу економічного змісту соціальної дії та поведінки. Важливим методологічним кроком автора було поєднання в межах причинно-наслідкових зв'язків економічної поведінки та продуктивної функції соціального капіталу. Дж. Коулмена можна вважати автором оцінки економічної ефективності структури соціальних зв'язків.

Важливим етапом розвитку теорії соціального капіталу є праці М. Грановеттера, Р. Берта та Н. Лін. Застосувавши мережевий принцип, вчені показали широту дії та масштабність наслідків взаємодії соціальних агентів. Кількісна оцінка соціальної мережні доповнила праці Дж. Коулмена та розширила межі концепції соціального капіталу до сучасного рівня.

Але остаточно теорія соціального капіталу була сформована з публікацією праць Р. Патнема. Дослідник "побачив" сферу теоретичного аналізу та практичної реалізації кількісної оцінки соціального капіталу та його продуктивної функції далеко за межами предметного поля економічної соціології. Глибина, масштабність та головне — універсальність підходу надіяла кожного дослідника дієвим інструментом у дослідженні якісного стану взаємодії суспільних прошарків суспільства будь-якого рівня, системи, нації, держави, культури, релігії і т. д.

Такий підхід на сьогодні фактично відображає сучасний стан розвитку теорії соціального капіталу, визначає його предметне поле, виокремлює завдання та напрями застосування.

Аналізуючи історичний розвиток концепцій громадянського суспільства та соціального капіталу не важко помітити, що вони мають більше схожого ніж відмінного. Крім того, можна стверджувати, що теорія соціального капіталу є логічним та послідовним про-

довженням теорії громадянського суспільства.

Потреба в конкретизації наукових понять знайшла своє відображення у кількісному вимірі якості зв'язку суспільних прошарків. Якщо дослідники громадянського суспільства зосереджували свою увагу на суб'єктно-об'єктних зв'язках суспільної структури, то з часом виникла необхідність їх кількісного виміру. У цьому випадку на допомогу прийшла економічна наука та її категорія "капітал".

Таким чином, теорія соціального капіталу є логічним продовженням концепції громадянського суспільства. Поняття "соціальний капітал" породжене розвитком громадянського суспільства, розширенням прав і свобод громадянина, утвердженням його ролі в еволюції форм суспільно-економічного відтворення. Соціальний капітал є якісною характеристикою взаємодії суспільних агентів та економічною спробою її оцінки.

Література

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. — К., 2005. — 498 с.
2. Арато А., Коген Дж. Возрождение, упадок и реконструкция концепции гражданского общества // Политическая мысль. — 1996. — № 1. — С. 23–31.
3. Безверхий В. Б. Взаємовідносини між громадянським суспільством і державою в Україні: політологічний аналіз. — К., 1995. — 239 с.
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянського суспільства. — Л., 2000. — 472 с.
5. Голенкова З. Становление гражданского общества и социальная стратификация // Социс. — 1995. — № 6. — С. 34–42.
6. Гражданское общество: истоки и современность. — СПб., 2002. — 296 с.
7. Громадянин // Вільна філософська енциклопедія. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Громадянське суспільство // Вільна філософська енциклопедія. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

9. Громадянське суспільство / Науч. ред. В. Г. Смольков. — М.: 1993. — 265 с.
10. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. — К., 2000. — 391 с.
11. Колодій А. Ф. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) // "І". — 2001. — № 21. — С. 3–33.
12. Кочетков Ф. П. Про формування громадянського суспільства // Соціально-політичні науки. — 1992. — № 1. — С. 11–21.
13. Патнем Роберт. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. — К., 2001. — 478 с.
14. Перегудов С. Институты гражданского общества и государство // Социс. — 1995. — № 3. — С. 71–87.
15. Перегудов С. Гражданское общество: "трехчленная" или одночленная модель // Полис. — 1995. — № 3. — С. 57–69.
16. Рубін Я. Деякі зауваження по проблематиці громадянського суспільства // Суспільство й економіка. — 2004. — № 5–6. — С. 127–139.
17. Alexander, Jeffrey C. "Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concert from Normative Controversies and Historical Transformations" / In the book: Real Civil societies. Dilemmas of Institutionalization. Ed. by Jeffrey C. Alexander. — London etc.: Sage, 1998.

У результаті еволюції взаємовідносин влади та суспільства на певному етапі виникає громадянське суспільство. Соціальний капітал формується в умовах розвитку громадянського суспільства і є своєрідною якісною його характеристикою. Нині соціальний капітал є необхідною умовою розвитку демократичного правового суспільства.

В результате эволюции взаимоотношений власти и общества на определенном этапе возникает гражданское общество. Социальный капитал формируется в условиях развития гражданского общества и является своеобразной качественной его характеристикой. Социальный капитал сегодня является необходимым условием развития демократического правового общества.

As a result of the evolution of relations between government and society at some point is civil society. Social capital is formed in the development of civil society and is a unique quality of its properties. Social capital is a necessary development of a democratic legal society.

Надійшла 4 квітня 2012 р.

ДО ПРОБЛЕМАТИКИ ФЕНОМЕНУ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ: АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПОЗИЦІЙ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 93–98

Досліджено природу, сутність і форми феномену міжнародного тероризму. Особливу увагу приділено цьому явищу у контексті глобалізаційних тенденцій світового порядку та його прояву на пострадянському просторі. Виокремлено категорію “пострадянський міжнародний тероризм”.

Незважаючи на глобальність позицій і ролі феномена міжнародного тероризму в системі міжнародних відносин сучасності, це явище, як і раніше, вимагає свого детального вивчення та наукового аналізу.

Це пояснюється тим фактом, що актуальність дослідження цього феномену полягає у розвитку наукових уявлень про тероризм як особливе соціально-політичне явище, яке народжене протиріччями сучасного суспільства, в узагальненні та систематизації накопичених про нього знань, до вивчення його найважливіших рис і проявів, у розкритті його антигуманної і агресивної сутності і, найголовніше, у пошуку шляхів та способів її подолання.

Тероризм — це особливе явище суспільного життя, яке виступає сьогодні і як проблема внутрішньодержавних відносин, і як проблема світової політики, яка становить загрозу глобального рівня.

Про масштабність і негативний прояв тероризму в житті суспільства говорить кількість скоєних за останні роки терористичних актів, а також кількість загиблих при цьому людей.

Так, за матеріалами сайту “Тероризм і методи боротьби з ним” [4], визначено, що тероризм — дуже серйозна проблема сьогодення і ще більш значна загроза в майбутньому. З кінця 60-х років XX ст. він набув воістину загрозливих масштабів. За період з 1970-х по

1985 рр. здійснено терактів: в Європі близько 3000, в Латинській Америці — 1573, на Близькому Сході — 1330, в Північній Америці — 448. За період з 1986 р. і до сьогодні зростання кількості терактів у різних регіонах світу становило від 50 до 60 %. Разом з тим, кількість терористичних актів постійно збільшується, вони стають більш жорстокішими і все частіше їх об’єктом виступають люди. Так, у 70-х роках 80 % терактів було спрямовано проти власності і тільки 20 % — проти людей, у 80-х роках, відповідно 50 % і 50 %; в 90-х роках — вже 30 % і 70 % [4].

Терористичні акти стали ретельніше готуватися, в результаті до 90 % їх, тією чи іншою мірою, досягають своїх цілей. Різко зросла дисципліна всередині терористичних організацій, терористичні угруповання різних країн співпрацюють між собою, координують свої дії.

За даними американської “RAND Corporation” [10], з 1978 р. по 2011 р. терористичні акти були вчинені у 117 країнах. 50 % цих актів припадає на 10 країн Західної Європи, Латинської Америки і Близького Сходу. За даними Держдепартаменту США, нині у світі щорічно вчиняється від 320 до 620 терористичних актів [6].

Перше місце у складеному газетою “Коммерсант” рейтингу країн, на території яких за останні сімнадцять років (1994–2011 рр.) найбільше загинуло людей від рук терорис-

тів, зайняли Сполучені Штати Америки — 3238 осіб. На другому місці — Росія (2111 осіб). Третє місце — в Індії (1928 осіб, в основному, за рахунок загиблих у “гарячій точці” на пакистанському кордоні — у штаті Джамму і Кашмір). Нині тероризм — це норма життя, наша повсякденна реальність, і треба вчитися в ній жити [5].

Зберігаючи спорідненість з попередніми формами терористичної діяльності, сучасний тероризм характеризується низкою особливостей. Вони породжені новітньою епохою, за якою зростає конфліктогенність і виникають в цих умовах нові політико-стратегічні установки терористів. Можна сказати, що на сучасному етапі людської історії знайшли свій прояв і розвиток всі необхідні якості і потенції тероризму.

Саме тому завдання політичної науки і кожного наукового дослідження полягає в тому, щоб шляхом комплексного аналізу розкрити найважливіші риси сучасного тероризму, виробити методологію мінімізації його наслідків. На жаль, такого всебічного дослідження, незважаючи на низку наукових публікацій з цієї проблематики, до сьогодні не написано.

Тероризму присвячено чимало публікацій та досліджень. При цьому цілісна і логічна теорія тероризму поки що не склалася. Д. Лонг зазначає: “Незважаючи на високий суспільний інтерес, все ще відсутня згода в розумінні того, що являє собою тероризм ... Ніхто з учених до цих пір не досяг успіху у створенні загальної теорії тероризму” [9].

Багато зроблено висновків про тероризм, але вони швидко застарівають, не встигаючи за мінливим громадським життям. Питання про сутність і особливості тероризму, можливості його впливу на суспільство і державу залишаються все ще недостатньо вивченими. Висока також варіативність думок про те, що означає тероризм як соціальне і політичне явище. Прикметне, наприклад, твердження про те, що “тероризм не є самостійним явищем” [2]. Деякі дослідники під впливом антиглобалістського руху доходять парадоксальних висновків: “У нинішній ситуації ... все важче стає вирішувати, хто терорист, а хто

антитерорист” [2]. Усе це спонукає до більш ретельного осмислення тероризму як явища.

Труднощі теоретичного пізнання сучасного тероризму полягають у його типологічній близькості з іншими екстремальними явищами, такими як бунт, повстання, змова, заколот. Якою мірою, наприклад, цивільний протест здатний перерости в тероризм, перетворитися на насильство? Де та межа, яка дає можливість розділити зазначені явища між собою? Крім того, поняття “тероризму” не завжди правильно співвідноситься з поняттям “терору”, змішуються “тероризм” і “партизанська війна”, “терористи” та “революціонери” тощо.

Частими є неоднозначні уявлення про причини виникнення тероризму, зберігається певна неясність у тлумаченні його сутності. Як зауважила американська дослідниця М. Креншоу: “Вчена спільнота ще тільки має досягти інтелектуального розуміння того, чому існує тероризм...” [7].

Таким чином, вивчення тероризму — це важливий напрям сучасної політичної та інших, суміжних з нею наук.

Отже, актуальність нашого дослідження полягає в необхідності подальшого осмислення тероризму на основі новітніх фактів, у вдосконаленні вже сформованих теоретичних уявлень про нього, їх уточнення, у прагненні пізнавати закономірності його виникнення і здійснення шляхів і способів його подолання.

Проаналізуємо наукові праці з цієї проблематики. У науковій літературі існують різні точки зору на це явище, різні наукові підходи до його аналізу, також позначено низку проблем загальнотеоретичного характеру, що вимагають спеціального осмислення.

У першу чергу необхідно відзначити, що тероризм є об’єктом серйозної уваги і роздумів з боку західних учених. На початку ХХІ ст. західна література про тероризм стала особливо насиченою і різноманітною. Тільки у 70-ті роки бібліографія з цієї тематики налічувала 26 назв, а нині понад 100 — досліджень американських і англійських суспільствознавців. До них належить група вчених вкрай консервативного (“катастрофіс-

ти”) і помірно консервативного (“реалісти”) напряму, які вперше стали займатися цією проблемою. Вони заклали основи науки “терології” на Заході, стали її класиками і першовідкривачами самої теми [8]. До найвідоміших з них належать Й. Александер, Ю. ван дер Круф, У. Лакер, Р. Клаттербек, Б. Крозье, а також — М. Бартос, А. Бартон, Л. Береш, Дж. Байєр Белл, Р. Беррел, У. Вайнштейн, С. Гершман, Й. Грейг, К. Добсон, Б. Дженкінс, Дж. Дугард, Д. Карлтон, Е. Елленберг, Ф. Кітсон, М. Крейшоу, М. Лівінгстон, Р. Лістон, Д. Лонг та інші дослідники.

Ліберальне крило дослідників тероризму не виділяється кількісним обсягом наукових напрацювань, але їх роботи по-своєму дуже видатні. Вони розглядають організації терористів і екстремістів різного роду як іманентно властиві західній цивілізації, що є її невід’ємним атрибутом. Вони тверезо і прагматично оцінюють політичний сенс тероризму. У працях цієї групи вчених можна знайти нотки певного співчуття силам, які кидають виклик правлячій еліті й існуючому істеблішменту, як у країнах НАТО, так і на Сході.

Учені-ліберали послідовно і принципово полемізують з консерваторами, звинувачуючи їх у некритичному сприйнятті офіційного курсу західних держав. Вони детально довели соціально-економічну і соціокультурну обумовленість різних течій західного і східного тероризму, його обумовленість об’єктивними факторами громадського життя. Це стосується праць В. Ла Барра, М. Вальцер, Д. Нізінга, Д. Фромкіна, С. Хантінгтона, Д. Херадштейта, Н. Чомські, Ж. Шалья та інших вчених [11].

Справді, на нашу думку, факт тероризму зараз ніхто оспорювати не буде. І посилення частки його жорстокості, застосування радикальних методів також. Загальновідомий той факт, що в Європейському Союзі постійно збільшується частка мусульман. Причому, вони і справді не хочуть приймати норм єврокультури (на відміну від євреїв, емігрантів з Латинської Америки, індусів). Нині існують і месіанство, і посилення агресивності тощо. Так званий “плавильний котел” — не вийшов. І з цим потрібно навчитися жити.

Цікаві й оригінальні твори авторів радикального (прогресистського) крила західної політології — У. Берчетта, Дж. Джерасі, Дж. Хаймс, Дж. Холлідея. Вони вбачають у сучасному тероризмі революційний рух протесту проти істеблішменту на Заході і на Сході, різко критикують зовнішню політику США та їх союзників за “імперіалізм” у питанні протидії тероризму.

Незважаючи на те що думки західних політологів вельми відрізняються стосовно проблем тероризму, вони єдині у своєму висновку про його екстраординарний характер як засіб боротьби, крім того, вони наголошують про серйозність реальності його виклику, який кинуто державній владі. Ними підкреслено такі нові характеристики тероризму, як просторово-територіальна універсальність, багатоликість і динамічність, міжнародна спрямованість багатьох акцій.

Значення науково-дослідних розробок усіх груп західних вчених полягає в тому, що вони пов’язали вивчення тероризму з теорією політичного насильства (вайолєнсологією). На їхню думку, тероризм є цілком самостійним соціально-політичним явищем, що має свої історичні традиції, об’єктивні умови існування, політичні або релігійно-політичні організації, свою специфічну ідейно-ціннісну базу, свій стиль поведінки і менталітет. Вони переконливо показали, що тероризм цілком може бути вивчений методами і прийомами політичної науки.

Розвиваючи теорію насильства, західні вчені виявили велике розмаїття різних форм збройного насильства, до яких вони віднесли міську та сільську герилью, повітряний тероризм, морське піратство, кібертероризм, бунти, повстання, змови. Однак з досліджень західних вчених не ясно, як саме громадянське насильство терористів переходить у політичне насильство? Це, на нашу думку, може виступати перспективним напрямом розробки наукової проблематики.

У формулюванні західними вченими визначень, створенні типологій знайшли своє відображення методологічний і методичний підходи, які характеризують різні напрями в дослідженні феномену тероризму. Так, на-

приклад, Е. Міколус зазначає, що на початку 70-х років XX ст. з'явився зовсім “новий феномен глобального масштабу”, яким став “міжнародний терористичний рух”. М. Вальцер, розділяючи поширене гнітюче враження від актів терору, вчинених екстремістами, проте проводить поділ між ними і терористами минулого (ці більш гуманні). На його думку, характерними рисами нового тероризму стали крайня жорстокість, перехід межі, що відокремлює комбатантів від мирного цивільного населення, взяття заручників, вбивства невинних жертв і цинізм [12]. Такому тероризму неможливо співчувати або якимось виправдовувати його.

Якщо оцінювати в цілому, то проблема тероризму західними вченими висвітлена ще недостатньо повно: він розкривається як загроза в основному для Заходу, для його глобальних інтересів. Виникає питання: а як же решта світу? Особливо нас цікавить пострадянський простір. Так, наприклад, за даними стратегічного аналітичного центру “Аревелка” [3], міжнародна терористична організація “Аль-Каїда” вперше почала діяти на території колишнього СРСР на початку 90-х років XX ст., коли вона заснувала свій офіс в м. Баку і почала надавати підтримку азербайджанським ісламістам у війні проти сил самооборони Нагірного Карабаху [3]. Саме тому, метою цієї статті є вивчення специфіки тероризму на пострадянському просторі, виокремленні його сутнісно-змістовного поля та основних ознак.

Сьогодні прийнято вважати, що глобалізація тягне за собою технологічний розвиток, інформатизацію виробництва і переведення економічної системи на новий рівень, який сполучає її з трендами постіндустріального суспільства. Однак, цей висновок далеко не такий однозначний. Процес модернізації одних сфер у загальносвітових умовах супроводжується деградацією інших. А формула “глобалізація є модернізація” — це радше загальноприйнята точка зору, загальна мудрість Сполучених Штатів Америки, яку вони намагаються нав'язати всьому світу. І хоча це гранично спрощене узагальнення, яке вимагає фундаментального ко-

ригування, тим не менш, навіть воно надихнуло пострадянських політиків та економістів на початку 90-х років XX ст. на ще більш спірний висновок: якщо ми хочемо для наших країн розвитку, нам просто необхідно вбудуватися у мережу глобальної світової економіки, і тоді модернізація почнеться сама собою. Таке примітивне перейняття західних принципів і цінностей, природно, викликало опір населення, що, у свою чергу, посилює терористичні тенденції.

Також, на наш погляд, у західній політології недостатньо вивчено три основні підходи до сучасного тероризму — геополітичний (його інструментальна роль у зовнішній політиці держав, передусім — Заходу); операціоналістський (спирається на ударно-штурмові методи і прийоми), інструментальний (як важіль, засіб вирішення суспільних проблем).

Як зазначає А. Дугін, президент США Дж. Буш позначає тероризм не інакше, як світове зло, його посібників називає “bad guys”, говорить про те, що це “погані хлопці”, яких не годували у дитинстві, пороли, тому вони такими виросли. Саме так створюється політичний сенс тероризму, який укладено в продовженні політики в епоху, коли класичні війни вже стримуються ядерною зброєю та іншими формами протидії. Не випадково американський геополітик З. Бжезінський називає тероризм політичним явищем [1].

Тероризм буде абсолютно різним у будь-якій точці світу. І немає у терористів ніякого загального інтернаціоналу. Терористи баскські, терористи ірландські, терористи в Перу, в Ізраїлі або Індонезії — це абсолютно різний стиль. Ідеологічно, політично це абсолютно різні організації. Якщо ж копнути глибше, ми виявимо, що тероризм має не тільки політичний, а й економічний сенс. А на пострадянському просторі тероризм має виключно геополітичну функцію.

Для простоти концептуалізації можна виокремити тероризм пострадянського простору в самостійну категорію, оскільки тероризм на пострадянському просторі — це одне, а тероризм не на пострадянському просторі — це зовсім інше, це різні організації, різні сили, різні моделі та завдання. Про це і говорять

3. Бжезинський, що правда оцінюючи із зворотним знаком — чеченський тероризм хороший, а арабський — поганий. Країнам пострадянського простору варто робити те ж саме. Той тероризм, який нас атакує, зриває наші плани, завдає шкоди нашим політичним, геополітичним, національним та економічним інтересам — поганий. Інший тероризм, може і не позитивний для наших країн, але він просто “інший”, і спрямований в іншу сторону. Таке усвідомлення вимагає певного філософського переосмислення.

Якщо відірватися від уявлення про деяке глобальне, ефемерне розуміння міжнародного тероризму, можна побачити, які цілі переслідує цей “тероризм” на пострадянському просторі. Головна мета тероризму на пострадянському просторі — зірвати процес політичної, економічної і стратегічної інтеграції. Для цих цілей використовується не лише тероризм, але саме тероризм використовується виключно для цих цілей.

На нашу думку, нині наука повинна підключити свої методи і підходи для того, щоб сприяти інтеграції пострадянського простору, виробити імператив існування наших держав, їх історичних місій (і для України, і для Росії, і для Азербайджану, і для багатьох інших пострадянських держав), відродження їх економік, і таким чином контекстуалізувати проблему тероризму на пострадянському просторі.

Таким чином, стверджуємо, що сучасна наука повинна підключитися до процесу контекстуалізації проблеми тероризму на пострадянському просторі. Це дасть можливість отримати концептуальний інструментарій, елементи стратегії для того, щоб боротися з цим явищем більш ефективно, не вдаючись до непотрібної схоластики.

Крім того, на сьогодні актуальною є розробка пострадянської моделі супроводжувального процесу нейтралізації міжнародного тероризму в сучасних глобалізаційних умовах. Не можна стверджувати, що це є простим завданням, саме тому визначену вище проблематику потрібно більш детально досліджувати.

Як бачимо, в проблематиці міжнародного тероризму як значного явища сучасності набагато більше неопрацьованих і спірних

моментів, багато питань і куди менше відповідей на них. Саме тому перспективними напрямками подальших досліджень є комплексне визначення специфічних рис міжнародного тероризму на пострадянському просторі, аналіз його сутності, змісту та форм (аспектів зовнішнього прояву) і відповідно до них — вироблення напрямів і конкретних заходів супроводжувального процесу нейтралізації міжнародного тероризму в сучасних глобалізаційних умовах.

Отже, можемо зробити висновок, що міжнародний тероризм є значним соціально-політичним явищем сучасності, має свою регіональну специфіку, яка, у свою чергу, визначає його внутрішній зміст і зовнішні форми (в тому числі, міжнародний тероризм на пострадянському просторі) і вимагає інтеграції зусиль влади, громадськості (і наукового світу особливо) у розробці його теоретичних основ і практичної реалізації заходів по боротьбі з цим феноменом у контексті глобалізаційних тенденцій світового порядку.

Література

1. Бжезинский З. Вне контроля. Глобальный беспорядок накануне XXI века // США: ЭПИ. — 1994. — № 4. — С. 112–121.
2. Дугин А. Г. Международный терроризм управ-ляем // Россия. — 2005. — № 3. — 11–17 августа. — С. 34–43.
3. Из истории международного терроризма на постсоветском пространстве // Материалы сайта “Аревелк” стратегический аналитический центр. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://arevelkcenter.com/archives/1306>
4. Терроризм и методы борьбы с ним. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://privacyandterrorism.org/tendence.php>.
5. Терроризм как норма жизни // Коммерсантъ. — 2011. — № 4 (908). — 31 января. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kommersant.ru/doc/1574076>
6. Требин М. П. Терроризм в XXI веке. — Минск: Харвест, 2004. — С. 4–12.
7. Bonanate L. et al. La Violenza Politica nel Mondo Contemporaneo: Bibliografia Internazionale sul Terrorismo / L. Bonanate. — Milano: Angeli, 1979; Norton A. R. & Greenberg M. An Annotated Bibliography & Research

Guide on International Terrorism / A. R. Norton, M. Greenberg. — N.-Y., 1979.

8. Crazier B. The Struggle for the Third World. Pennsylvania, 1966; Crazier B. A Theory of Conflict. Lnd.: Hamish Hamilton, 1974; Laqueur W. Guerrillas & Terrorists II Commentary, N.-Y. Oct. — 1974. Vol. 58. № 4; Laqueur W. Terrorism. Lnd.: Weidenfeld & Nicolson, 1974; Kroef J. van der. Peking & South-East Asia's Dominoes II Quadrant, Sydney, 1968. — Vol. 12. — № 55.

9. Long D. The Anatomy of Terrorism / D. Long. — N.-Y.: Free Press, 1990. P. IX.

10. RAND Corporation. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rand.org/>.

11. The Politics of Terrorism. I Ed. by M. Stohl. — N.-Y., 1979. — P. 14.

12. Waltzer M. The New Terrorists II New Republic, Wash. 1975 / M. Waltzer // Vol. 173. — № 9. — P. 13–14.

Феномен міжнародного тероризму є складним багатограним утворенням, що визначає його сутнісно-змістовне наповнення. Зокрема, для країн пострадянського простору він знаходить свій особливий вираз, і тому вимагає дослідження власної специфіки для дієвої та ефективної боротьби з терористами. З цією метою і держава, і громадянське суспільство мають об'єднати свої зусилля у боротьбі з цим явищем сучасності у контексті глобалізаційних тенденцій світового порядку.

Феномен международного терроризма является сложным многогранным образованием, что определяет его сущностно-содержательное наполнение. А именно, для стран постсоветского пространства он находит свое особенное выражение, и поэтому требует исследования собственной специфики для действенной и эффективной борьбы с террористами. С этой целью и государство, и гражданское общество должны объединить свои усилия в борьбе с этим явлением современности в контексте глобализационных тенденций мирового порядка.

The phenomenon of international terrorism is compound multifaceted formation and this determines it's essential and semantic content. In particular in post-Soviet countries it has its specific manifestation and therefore this specificity needs to be explored for efficient and effective struggle against terrorists. For this purpose government and civil society should join their efforts in the fight against this phenomenon of nowadays within the context of global trends in the world order.

Надійшла 21 травня 2012 р.

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ: ПРАВО І ПОЛІТИКА

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 99–103

Проблема впливу процесів міжнародної інтеграції на становлення і трансформацію системи державного управління України в сучасних умовах посідає одне з ключових місць у дослідженнях, які мають на меті розробку таких теоретичних моделей, які б адекватно описували ті процеси, що нині відбуваються у глобалізованому світі.

Одним з аспектів глобалізації на регіональному просторі сучасної Європи є європейська інтеграція (оформлена у вигляді ЄС), а також розширення Європи на Схід, побудова тісних партнерських стосунків з державами, які набули статус стратегічних партнерів ЄС. Очевидно, що всі ці процеси супроводжуються змінами на рівні національних систем державного управління, що, власне, і зумовлює наукову значущість обраної нами теми.

Разом з тим актуальність дослідження ролі міжнародної, і насамперед європейської інтеграції, у розвитку системи державного управління України, яка реалізується завдяки низці політичних правових механізмів, зумовлюється низкою причин практичного характеру. По-перше, успішність міжнародної співпраці України та ЄС значною мірою залежить від того, наскільки діюча в Україні система державного управління відповідає загальним стандартам ЄС, а також по-ставатиме як така система, що спроможна ефективно виконувати свої найважливіші завдання (в адміністративній, економічній, політичній, соціокультурній, гуманітарній та інших галузях). У цьому аспекті особливої актуальності набуває процес наукової розробки таких моделей змін у системі державного управління України, які б дали їй можливість успішно інтегруватися як в ЄС, так і сучасну міжнародну спільноту розвинених

демократичних країн. По-друге, не можна обходити увагою той факт, що наразі в Україні досі залишаються доволі потужними ізоляціоністські настрої, які утворюють ґрунт для консервації старих форм державного управління і унеможливають процес модернізації цієї системи як на загальному рівні, так і в окремих галузях. У зв'язку з чим особливої актуальності набуває пошук тих аргументів та механізмів, які б дали змогу здолати цей небезпечний для управлінської системи синдром і наблизити Україну до сучасних стандартів (у тому числі й правових) державного управління. По-третє, варто наголосити на тому, що нині значна кількість проблем, які постали перед Україною практично в усіх без винятку сферах суспільного життя, пов'язані саме з низькою ефективністю системи державного управління, з її неспроможністю вирішувати об'єктивні суспільні потреби, задовольняти інтереси громадян держави тощо. Одним зі шляхів зміни такої ситуації є цілеспрямований вплив на систему державного управління в Україні з метою її модернізації, оптимізації, поліпшення, який може бути реалізований у контексті більш широкого процесу, яким є міжнародна, і, зокрема, європейська, інтеграція.

Отже, ставлячи на меті дослідження ролі міжнародної, а точніше — європейської, інтеграції на розвиток системи державного

управління України, необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: а) встановити основні напрями впливу та результати європейської інтеграції України на систему її державного управління; б) охарактеризувати діяльність органів державної влади України в частині сприяння європейській інтеграції нашої держави; в) виявити основні принципи європейського права, які мають першочергове значення для трансформації системи державного управління сучасної України.

Наразі поняттям європейської інтеграції України визначається процес реалізації цілеспрямованої державної політики, що має на меті вхід України до Європейського Союзу як його повноправного члена, а також наближення стандартів функціонування системи державного управління в Україні до європейського рівня. Більшість європейських країн демонструють своїм прикладом, що об'єднання з ЄС детермінує здійснення системних перетворень у державі й суспільстві, істотно поглиблює і розширює практичне співробітництво між країнами-членами в усіх магістральних напрямках — торговельно-му, фінансово-економічному, у сфері зовнішньої політики і політики безпеки, юстиції і внутрішніх справ, гуманітарній сфері, охорони довкілля тощо [1]. Проте не тільки згадані аспекти є причинами, які спонукають європейські країни до об'єднання. Важливими з цього погляду є аргументи А. Гладенка, який доводить, що сучасні держави не можуть залишатися осторонь євроінтеграційних процесів, перебувати на периферії цих процесів, бо вони будуть приречені на відставання у своєму розвитку. Це пов'язано з тим, що більшість проблем економічного або політичного характеру, які виникають перед сучасними державами, постійно виявляють недостатність меж національної держави. Крім цього, євроінтеграційні прагнення країн можуть бути пояснені також потребою в розбудові системи колективної безпеки, у підґрунті якої лежить загальна ідея європейської спільноти, яка диктує європейським країнам необхідність вирішення усіх спільних проблем виключно мирним шляхом [2]. Таким чином, правовою основою європейської інтеграцій-

ної політики є базові принципи стратегічного партнерства, такі як: спільна зацікавленість в ефективному співробітництві; намагання врахувати інтереси іншої сторони; взаємна допомога від дискримінаційних заходів; довгостроковий характер партнерських відносин; правове закріплення змісту та засобів стратегічного партнерства та формування дієвих механізмів реалізації партнерських відносин [3].

Разом з тим, необхідно спеціально наголосити, що відповідь на питання про доцільність вступу України до Європейського Союзу є нічим іншим, як відповіддю на питання про бажання України розвиватися у названих вище напрямках та за вказаними вище принципами. Підтвердженням цього став Указ Президента України "Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу" від 11 червня 1998 р. № 615/98 [4], відповідно до якого було вирішено, що інтеграція України до Європейського Союзу має на меті забезпечити вхід держави до європейського політичного (у тому числі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки), інформаційного, економічного і правового простору, з наступним набуттям повноправного членства в ЄС. Видання зазначеного нормативного акта, а також ряду інших, присвячених питанням регулювання євроінтеграційних процесів в Україні, ґрунтувалося на усвідомленні тих позитивних тенденцій і наслідків, які б з'явилися у зв'язку з розгортанням євроінтеграційних процесів у країні. Досить чітко з цього приводу висловився М. Дудченко [5, 184–186], зазначивши, що європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі набувають стратегічної мети України, тому що це є найкращим засобом реалізації національних інтересів, побудови економічно розвиненої і демократичної держави, зміцнення позицій у світовій системі міжнародних відносин.

Говорячи про перспективи України як члена європейського співтовариства більш конкретно, слід зазначити, що вони можуть бути подані у такому вигляді: ЄС є потужним джерелом досвіду функціонування ринкової соціально орієнтованої економіки та держав-

ного керування економічними процесами; економічний потенціал ЄС та динаміка його розвитку — це потенційно великий ринок збуту продукції та джерело задоволення потреб України в різнопланових інвестиційних та споживчих товарах; розвиток співробітництва України з ЄС має неабияке значення для технологічного оновлення виробництва, проведення його модернізації, без якої Україна не зможе створити виробничо-технологічний базис, який допоможе подолати зростаюче відставання від європейських країн; розвиток міжнародного співробітництва в цілому та економічних зв'язків з ЄС зокрема, безпосередньо впливатиме на більш раціональний розподіл ресурсів, сприятиме повнішому використанню потенціалу України як транзитної держави і впливатиме на збільшення надходжень від експорту транспортних послуг та розвиток відповідних галузей промисловості; розвиток співробітництва з ЄС неминуче вимагатиме запровадження відповідних правил та стандартів вироблення, реалізації економічної політики, поведінки первинних економічних агентів, стабільного правового поля. Усе це, у свою чергу, сприятиме формуванню прозорого середовища виробничо-комерційної діяльності на національному ринку України, посиленню його привабливості для внутрішніх та зовнішніх суб'єктів, зменшенню ризиків. Таким чином, євроінтеграція є потужним поштовхом до зростання не тільки економіки України, а й усіх інших сфер суспільного життя, і зокрема — системи державного управління, яка поступово розвивається під впливом європейського права.

Не викликає сумніву, що визнання базових для сучасної Європи принципів має супроводжуватися внесенням відповідних змін до національного законодавства, у тому числі й до нормативних актів, які визначають правовий статус органів державної влади, регулюють порядок їх функціонування, а також відносини з приватними особами. Говорячи про принципи організації та функціонування ЄС, необхідно відзначити, що вони постають як дворівневе утворення, де на першому рівні розташовані загальні принципи утворення та

функціонування ЄС, а на другому — принципи функціонування інституцій ЄС та інституцій держав-членів. У першому випадку мова йде про основоположні принципи ЄС, до яких належать принципи свободи, демократії, дотримання прав людини й основних свобод, верховенства права, ефективної співпраці з іншими державами [6, 85]. Стосовно принципів другого рівня, то до них належать насамперед принципи європейського права [7, 195], якими є: принцип законності, відповідно до якого визнається зв'язаність системи державного управління (насамперед, органів виконавчої гілки влади) законом; можливість скасування (або відкликання) незаконного державно-управлінського акта; принцип недискримінації — подібні справи не будуть розглядатися, крім випадків, коли наявні об'єктивно обумовлені обставини для такої диференціації; принцип юридичної визначеності — усі суб'єкти права мають керуватися у своїх діях правовими приписами (нормами); принцип пропорційності — у реалізації повноважень установ та організацій мають використовуватися такі засоби, які відповідають цілям отримання відповідного результату та які не повинні виходити за межі необхідного для досягнення поставленого завдання; принцип поваги до фундаментальних прав людини та громадянина; принцип субсидіарності — рішення мають прийматися на найнижчих рівнях організації, забезпечувати ефективність запропонованих заходів, що приводить до передачі владних повноважень усередині ЄС з наднаціонального на національний рівень; принцип незалежного управління містить поєднання вимог щодо справедливого розгляду та використання найкращого досвіду (методів) в управлінні, а також запровадження інституту омбудсмена для розгляду скарг про факти неналежного урядування (управління), що були наявними у діяльності установ та організації ЄС; принцип прозорості спрямований на забезпечення доступу до офіційних документів, що містять рішення [8, 105–106].

Нині перед Україною у сфері її європейської інтеграції постало чимало важливих завдань, комплексна реалізація яких спро-

можна забезпечити реалізацію перелічених принципів у функціонуванні системи державного управління України. Ними, на нашу думку, є: створення засадничої бази для набуття Україною повноправного членства у Європейському Союзі та формування в суспільстві стійкої проєвропейської більшості; активізація роботи з виконання положень Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС; реалізація усіх передбачених заходів у рамках Плану дій “Україна — ЄС”; адаптація у взаємодії всіх органів державної влади з Верховною Радою, законодавства України до законодавства ЄС; забезпечення експертної та фінансової підтримки цього процесу з боку ЄС. Разом з тим важливо і необхідно у найкоротші терміни: розробити разом з ЄС нову стратегію відносин “Україна — ЄС”, яка передбачала б перспективу членства України в ЄС; активізувати діалог високого рівня з питань енергетики; завершити з ЄС роботу з метою створення зони вільної торгівлі; надати нових імпульсів роботі з новими членами ЄС, особливо з країнами Балтії та Центрально-східної Європи, з метою прискорення інтеграції до ЄС; активізувати співробітництво з Європейським інвестиційним банком з метою залучення його коштів для реалізації масштабних загальнонаціональних проєктів; забезпечити підготовку висококваліфікованих кадрів для роботи на євроінтеграційному напрямі; сприяти поінформованості суспільства з питань європейської та євроатлантичної інтеграції; активізувати дипломатичні зусилля у сфері співробітництва з країнами Європи та Північної Америки з метою поглиблення євроатлантичної інтеграції України; продовжувати участь у заходах в рамках програми “Партнерство заради миру” та Ради євроатлантичного партнерства.

Також слід зазначити, що одним з наслідків процесів європейської інтеграції на рівні трансформації її правової політики є докорінна переорієнтація всієї системи державного управління на цінності верховенства права та пріоритету прав людини і громадянина.

Отже, по-перше, наразі перед Україною стоїть доволі складне завдання, пов'язане не тільки із суттєвою зміною законодавства, а й

із суттєвим коригуванням правозастосовчої діяльності органів державного управління. Реально це означає, що успіх процесу євроінтеграції України тісно пов'язаний із бажанням, готовністю та здатністю України трансформувати органи державного управління та національне законодавство в аспекті фундаментальних для європейського права принципів. По-друге, нині ЄС постав як така держава, що функціонує на демократичних засадах, які протягом багатьох років поступово впроваджувалися в суспільне та державне управління європейських країн, перевірялися практикою демократичного будівництва в багатьох європейських державах. Усі вони довели свою життєздатність та позитивний вплив на прогресивний розвиток національних економічних, соціальних, культурних, правових та політичних систем. У зв'язку з цим Україна повинна враховувати цей позитивний досвід у процесі реформування як системи державного управління, так і всіх інших аспектів розвитку суспільних відносин. По-третє, важливою умовою ефективності трансформацій та модернізації системи державного управління під впливом процесів європейської інтеграції є прийняття усіх вимог, стандартів та принципів євроінтеграційного процесу, що сприятиме демократизаційним процесам як у державному управлінні України, так і в усьому її суспільному житті і розвитку. При цьому сам процес європейської інтеграції реалізується в Україні одразу на двох рівнях: правовому та політичному, які повинні не протистояти один одному, а, навпаки, — органічно доповнювати, оскільки право є тим інструментом, який дає змогу реалізовувати ці перетворення, а політика фіксує ту загальну волю і той вектор перетворень, які є незмінними і які гарантують стабільність та послідовність правового регулювання (у формі державної правової євроінтеграційної політики).

Література

1. Кінаш Б. С. Аспекти інтеграції у Європейське Співтовариство інституцій України // Наук. вісн.

Нац. акад. внутр. справ України. — 2002. — № 5. — С. 155–159.

2. Гладенко А. Н. Европейская интеграция: основные теории // Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ. — 2007. — Спец. випуск. — Ч. 4. — С. 9–17.

3. Баштанник А. Організаційно-правові засади управління в складних адміністративних системах: європейський досвід та Україна / А. Баштанник, В. Баштанник // Право України. — 2007. — № 11. — С. 153–157.

4. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 24. — С. 3.

5. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: Монографія / А. С. Філіпенко (кер. авт. кол.), В. С. Будкін,

М. А. Дудченко та ін. — К.: Знання України, 2004. — 304 с.

6. Ковальова О. Політико-правові і процедурні питання вступу до Європейського Союзу // Право України. — 2003. — № 4. — С. 119–123.

7. Грабильніков А. Стандарти у сфері державного та муніципального управління // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції: Матеріали III регіон. наук.-практ. конф. (18 трав. 2006 р., м. Дніпропетровськ) / редкол.: Л. Л. Прокопенко (голова) та ін. — Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2006. — С. 236–238.

8. Державне управління: Європейські стандарти, досвід та адміністративне право / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерещ, А. М. Школик та ін.; За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Юстініан, 2007. — 288 с.

Перед Україною постало доволі складне завдання, пов'язане не лише із суттєвою зміною законодавства, а й із суттєвим коригуванням правозастосовчої діяльності органів державного управління.

Перед Украиной стоит довольно сложная задача, связано не только с существенным изменением законодательства, но и с существенной корректировкой правоприменительной деятельности органов государственного управления.

Ukraine faces a rather difficult task, due not only to substantial changes in legislation, but with significant corrections law enforcement agencies of the government.

Надійшла 20 січня 2012 р.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАДИ, НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ І ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 104–108

Аналізуються актуальні проблеми забезпечення прав людини в сучасній Україні у процесі становлення нової державності: зміни політичної системи суспільства, формування нових цінностей та суспільних демократичних відносин.

З моменту проголошення незалежності перед українським народом постало цілісне завдання — формування нової держави. У контексті цього єдиного процесу мали і мають нині вирішуватися кілька взаємно поєднаних завдань: а) формування нової політичної системи і розподіл влади (владних повноважень) між гілками влади та іншими суб'єктами влади; б) розмежування функцій між політикою, правом і владою; в) формування принципово нових суспільних відносин (на основі нових демократичних цінностей).

Ситуація з правами людини в сучасній Україні, на думку Уповноваженої з прав людини Н. І. Карпачової, була і залишається надто складною. Виступаючи 7 лютого 2012 р. зі звітом про свою діяльність у Верховній Раді України, Ніна Іванівна акцентувала увагу на тому, що в Україні “масово не виконуються судові рішення з прав людини, країна є світовим лідером з кількості засуджених, показник виконання рішень Європейського суду критичний” [3].

Зазначені та інші проблеми у науковому плані детально розглянуті в ряді специфічних, спеціальних видань, з-поміж яких, зокрема, варто виділити монографію “Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні” (автори: І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко, Є. В. Пере-

гуда, О. В. Скрипнюк, С. В. Балан, О. М. Стойко) детально розглянуто саме проблему розподілу влади у новітній Україні, адекватну структурно-політичним змінам у політичній системі і тим соціально-економічним трансформаційним процесам, що реально мають місце в українському соціумі.

Нині, у процесі становлення української державності сьогодні, однією з великих проблем є врегулювання владних відносин між трьома основними гілками влади — Президентом, Урядом (Кабінетом Міністрів України) та Парламентом (Верховною Радою України). Кожна гілка влади може вдаватися до певних дій, але проведення цілісної політики вимагає співпраці всіх владних гілок.

Цитуючи Ч. Рейза, відомий український правознавець, директор Інституту держави і права НАН України Ю. Шемшученко пише так: “Чи призводить система, яка дає конкретні інституційні повноваження президентові і законодавчому органу, до суперництва між ними у виробленні політики?” — запитує Рейз. І відповідає: “Так, призводить, але ж вона таки створює стимули, необхідні гілкам влади для співпраці” [11, 7].

У цьому випадку маємо враховувати, що система розподілу влади в окремо взятій країні має свою власну специфіку і має розглядатися виключно в контексті спільного і особливого у цьому процесі. Це стосується, зо-

крема, і сучасної України, де Конституція (1996 р.) хоча і приймалася з урахуванням історії, власних українських традицій і особливостей, та все ж значною мірою була орієнтована на інші країни, зокрема, на конституцію Франції. Наприклад, Президент України хоча і є носієм виконавчої влади, однак не несе відповідальності за це перед Парламентом — Верховною Радою.

Проблема поділу влади, однак, поставала і в колишньому СРСР. Так, ще до появи багатьох самостійних держав, на теренах СРСР з'явилися ідеї і пропозиції, що стосувалися врегулювання взаємин між гілками влади. У 1990 р. один з відомих у СРСР фахівців-правознавців В. Е. Чиркін зазначав, що окремі політико-правові доктрини, які були сформульовані в минулі часи прогресивними мислителями, а потім одержали негативну оцінку, були забуті або відкинуті в роки побудови СРСР. “Між тим, — писав він, — деякі з цих доктрин і сформовані на їх базисі правові інституції є соціальною цінністю всього людства (наприклад, концепція природних прав людини), інші і можуть бути тепер наповнені новим змістом (парламентаризм), а треті взагалі вимагають врахування складних реальностей досвіду соціалістичного будівництва (право власності). До таких доктрин належить вчення про поділ влад” [9, 3]. Як зазначав автор, було зовсім зайвим повністю переносити досвід радянських Рад як органів повстання за надзвичайних умов подій 1917 р. або практику французької Паризької комуни на сучасне державне будівництво. Відомо, що про досвід Комуни писав свого часу В. І. Ленін: “Продажний і прогнилий парламентаризм буржуазних суспільств, — констатував він. — Комуна замінює установами, в яких свобода слова, обговорення не вироджується в обман, бо парламентарії самі повинні працювати, самі виконувати свої закони, самі перевіряти те, що виходить у житті, самі відповідати безпосередньо перед своїми виборцями. Представницькі установи залишаються, але парламентаризму як особливої системи, як поділу праці законодавчої і виконавчої, як привілейованого становища для депутатів тут немає” [5, 45].

Як зазначалося в ході розробки і прийняття Конституції України, її автори певною мірою орієнтувалися на Конституцію Франції, маючи на увазі завдання розбудувати президентсько-парламентську республіку. При цьому виокремимо головне і найістотніше, визначаючи здійснення поділу влади як аксіому, оскільки це найважливіший засіб проти її узурпації.

Можна більш предметно розглядати механізми (систему) поділу влади у будь-якій країні — Франція, Німеччина, Великобританія, Росія і т. ін. Однак у процесі трансформації політичної влади саме в сучасній Україні наявними є великі проблеми і навіть конфліктне протистояння гілок влади, зокрема між Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України. Те саме стосується, певною мірою, взаємин Президента України і Верховної Ради України.

Чимало питань виникає в сучасній Україні і щодо статусу та повноважень окремих гілок влади. Наприклад, до цього часу (2012 р.) дебатується питання — якою має бути Верховна Рада (парламент) України. Значна кількість симпатиків вважають, що на догоду парламентаризму законодавчий орган України має бути двопалатним (як Франція, Німеччина, Великобританія і т. ін.).

Якщо ж проаналізувати Конституцію України, її норми, то можна дійти висновку, що структурно-функціональне визначення принципу поділу державної влади в Україні є між главою держави, парламентом, урядом і вищими судами. У ст. 6 Конституції України це сформульовано, зокрема, так: “Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову”. За твердженням В. Шаповала, це своєрідна декларація намірів. Нові форми державно-політичного життя ще формуються, розвиваються. Світова практика підтверджує необхідність подальшого вдосконалення відносин між гілками влади впродовж усієї історії держави. Наповнені конкретними функціями і повноваженнями, вони, у свою чергу, повинні спрацьовувати між собою, поєднувати зусилля. Про те, що наша Конституція ще недосконала, свідчать деякі проблеми влади, які, як

мовиться, лежать на поверхні і негативно позначаються на житті країни.

Щодо представницької демократії — то це порядок розгляду і розв'язання державних питань повноправними представниками населення — вибраними або призначеними. Тут вчений невинувато вводить категорію “призначених”, адже несуть вони відповідальність не перед виборцями, а перед своїм керівником, або керівним органом, що їх призначив. Г. Шахназаров таким чином зауважив, що між прихильниками та противниками безпосередньої та опосередкованої участі громадян у державних справах завжди були протиріччя. Перші стверджували, що коли при владі обрані особи, народ втрачає дійовий контроль за їхньою діяльністю, ситуацією в країні, адже обранці одразу ж забувають про свої обіцянки. Зрозуміло, що таку точку зору якщо й поділяли, то лише незначна кількість фахівців у колишньому Радянському Союзі, хоча в кінці ХХ ст. вона абсолютно підтвердилася розпадом СРСР.

У питаннях захисту прав і свобод громадян істотне значення має легітимність влади, оскільки саме від такої легітимності безпосередньо залежить спроможність влади захищати права громадян, реально обстоювати їх свободу.

Відомо, що подвійність відносин влади в політичній науці, передусім Заходу, визначається категорією “легітимність”, яка для політології і політичної соціології давно стала базовою. По суті, вона означає визначення пануючої (реально існуючої) влади і її доказів для доведення правомірності, справедливості своїх домагань. Таке канонічне тлумачення легітимності влади подано М. Вебером. Воно не має змін і сьогодні, ввійшовши в підручники і наукові праці у тому варіанті, в якому її подав класик і провідний теоретик західної суспільної думки. М. Вебер, як відомо, був адептом стабільності суспільства, намагався розглянути і розробити засади формування та забезпечення світового миру і порозуміння.

Він, водночас, зауважував, що єдність, стабільність суспільства втримується не лише відповідними юридичними нормами, оскільки

це просто і не лише зовнішня гарантія стабільності соціальної системи. Головне, на думку М. Вебера, часто буває не в самому змісті ідеї, що об'єднує людей, а в значенні групи або особи, яка ці інтереси висуває або репрезентує. Людина визначає і привласнює собі позиції референтної групи або лідера, які для неї є визнаними, престижними, тобто якоюсь мірою зразковими.

Разом з тим легітимація, визнання влади суспільством не є простим фактором. Найбільш стисло класифікацію форм легітимації влади, яку запропонував свого часу М. Вебер, можна визначити так: це традиційна форма легітимації (згідно з традиціями, звичаями, додержавними політичними відносинами, практикою таких відносин); харизматична чи емоційно-вольова (коли влада визначається як містична властивість, надіслана “з неба”, ... але в тому розумінні, що ця колективна вільна воля виходить від індивідуального прояву вільного судження. Для операціоналізації переходу від індивідуального до колективного використовується простий арифметичний механізм: мажоритарний принцип (принцип більшості). Його застосування в режимах, що називаються демократичними, універсальними для вибору представників народу, так і для голосування законів або прийняття рішень у рамках колективних виконавчих структур*.

Як зазначалося, народний суверенітет — явище притаманне багатьом країнам, закріплене в їх законах — головним чином Конституціях. Так, у Конституції Російської Федерації чітко зафіксовано такий принцип: “Ніхто не може присвоювати владу в Російській Федерації. Захоплення влади або присвоєння владних повноважень переслідуються за федеративним законом” (ч. 2, ст. 3). Справді, тут немовби закладена гарантія як проти диктатури, так і проти тоталітаризму. Народ відкидає будь-яку владу, що спирається на силу, яка має неконституційний характер, і має право застосування своєї сили проти насилля або ж на громадянську непокору. Але, як пишуть автори, це “палиця з двома кінцями”. Будь-яке право не може трактуватися подвій-

* Див.: Легитимность // Полис. — М., 1993. — № 5. — С. 137.

но, або реалізовуватися якоюсь мірою альтернативно.

Існує й інша проблема. Законодавчо, в плані захисту суверенітету народу варто зробити все, або захистити його від тих, хто намагається хоч якоюсь мірою поспекулювати на суверенітеті, використати його далеко не з демократичними, конструктивними намірами. Зокрема, символічний такий історичний приклад: у час, коли Центральна Рада у своєму відомому Четвертому універсалі оголосила Україну незалежною державою, було проголошено і те, що влада в Україні “буде належати тільки народу України, ім’ям якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представництв робочого народу — селян, робітників і солдатів”. І коли ми звернемося до Конституції УНР 1918 р., то друга її стаття звучить так: “Суверенне право в Українській Народній республіці належить народу України, цебто громадянам УНР всі разом” [7, 79].

Згадана проблематика доволі плідно досліджується і в сучасній Україні. В одній з перших ґрунтовних статей, присвячених проблемі народовладдя, її автори — українські правники А. Колодій, В. Копейчиков і М. Цвік зазначили, що: “історія розвитку людства свідчать, що оптимальне рішення проблеми народовладдя можливе тоді, коли в центрі усієї суспільної системи ставиться людина, коли соціальна цінність народовладдя розглядається в органічному зв’язку з інтересами, потребами і волею членів суспільства, коли народовладдя є справді вираженням колективної волі, яка базується на врахуванні різних умов і позицій. При такому підході народовладдя не тільки не ігнорує приватних інтересів особи, а навпаки, створює можливості для їх максимального задоволення... У справді демократичної держави народовладдя є вираженням особистих інтересів членів суспільства” Згадані автори пишуть далі, що це умова, яка визначає народовладдя як політичний режим або державний устрій, що відповідає загальноприйнятим стандартам соціальної справедливості і гуманізму. Будівництво держави має, на їх думку, ґрун-

туватися на раціоналістичній філософії, що спирається на науковий підхід, практичний досвід і логіку здорового глузду.

Саме державна воля народу як цілісного суб’єкта взаємовідносин “виражається і реалізується в конституційно-правових нормах, до яких належать верховне народне представництво, загальнонаціональні вибори, всеукраїнські референдуми і народні обговорення” [2].

Народовладдя великою мірою має місце за наявності відповідних механізмів його практичного забезпечення. Тут є ряд проблем, пов’язаних:

- а) з механізмами забезпечення волевиявлення народу;
- б) з організацією місцевого самоврядування народу;
- в) із забезпеченням дієвого розвитку громадянського суспільства тощо.

Важливо брати до уваги і те, що управління, державне управління, як зазначають відомі українські вчені В. Цветков та В. Горбатенко [8], це управління досить складними і неоднозначними соціальними системами. При цьому вони роблять такі висновки:

- по-перше, управління є особливою соціальною функцією, яка виникає з потреб самого суспільства як складної саморегульованої системи і супроводжує всю історію розвитку суспільства, набуваючи політичного змісту і відповідних державних форм у соціально розширеному суспільстві. Кожному типу соціальної організації, кожному конкретно-історичному суспільству притаманні свій зміст, свої специфічні процеси, форми і методи управління. Тому зміст управління не можна зрозуміти у відриві від середовища його існування;

- по-друге, зміст управління як соціальна функція виявляється в організуючій діяльності, що досягається шляхом об’єднання, узгодження, регулювання, координації і контролю.

На завершення можна додати, що:

1. На загальнодержавному рівні в Україні достатньо об’ємно і ґрунтовно визначені основні засади та напрями прав людини.

2. Забезпечення прав людини, громадянина обстоюються юридично, організаційно, фінансово-економічно та іншим чином.

3. Законодавчо передбачено не лише права людини, а й норми, що мають забезпечити відповідальність певних суб'єктів права за недотримання прав людини, або їх елементарне порушення.

4. Забезпечення прав людини в Україні сьогодні проголошується і має здійснюватися на основі законодавства, що істотно кореспондується із світовими та європейськими нормами права.

5. Забезпечення прав людини в Україні здійснюється не лише відносно громадян України, а й громадян інших країн.

6. Вважають, що забезпечення прав людини є цілком неможливим без відповідної культури та, особливо, політичної культури громадян.

Література

1. Заєць А. Потрібне нове прочитання українського парламентаризму // Віче. — 1998. — № 11.
2. Колодій А., Копейчиков В., Цвік М. Народовладдя як основа представницької демократії // Українське право. — 1995. — № 1. — С. 131–139.

3. Комсомольська правда, 2002. — 8 лют.

4. Конституции государств Европы: В 3 т. / Под ред. Л. А. Окунькова. — М., 2001. — Т. 3 — 543 с.

5. Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 33. — М.: Политиздат.

6. Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні: Монографія / І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко, Є. В. Перегуда, О. В. Скрипнюк, С. В. Балан, О. М. Стойко; За ред. І. О. Кресіної. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — 304 с.

7. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. — К.: Основи, 1993. — 182 с.

8. Цветков В. В., Горбатенко В. П. Демократія—Управління—Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Монографія. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 248 с.

9. Чиркин В. Е. Разделение властей: социальный и юридические аспекты // Советское государство и право. — 1990. — № 8. — С. 138–144.

10. Шахназаров Г. Социалистическая демократия: некоторые вопросы теории. — М.: Прогресс, 1994. — 421 с.

11. Шемшученко Ю. С. Теоретичні проблеми формування правової держави // Право України. — К., 1995. — № 12.

Розглянуто проблему прав і свобод людини в Україні в контексті трансформації влади та владних повноважень.

Рассмотрены проблемы прав и свобод человека в Украине в контексте трансформации власти и владной компетенции.

The problems of rights of the citizen in Ukraine in the context of transformation of authority and power competence is analyzed in this article.

Надійшла 5 квітня 2012 р.

ПОЗАІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЛОБІЮВАННЯ ІНТЕРЕСІВ У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 109–112

Проблематика феномену “позаінституційні механізми лобіювання” інтересів у політичній сфері у вітчизняній науці досліджена недостатньо. Механізм впливу на органи державної влади та взаємодії з центрами політичного впливу і груп інтересів різних рівнів науковці не приділяли достатньо уваги, зосереджуючись переважно на дослідженні структурних компонентів означеної тематики, наприклад, на групах тиску. Зважаючи на недостатній розвиток функціонального представництва інтересів в Україні, зазначену проблему розглянемо на прикладі європейських країн, де вона має істотно виражені форми.

Владно-владарний феномен у внутрішньо-країновому, регіональному, міжкраїновому, міжнародному, континентальному та навіть і глобальному вимірах є, по суті, синтезом різносенсових та різновекторно спрямованих політичних впливів. В епоху взаємопов’язаного світу цей багатовимірний феномен не слабшає, а навпаки, — посилюється. У цьому девіаційованому процесі на перетині кількох політичних впливів, що симетрично взаємонакладаються, утворюються своєрідні “центри акумуляції та конденсації політичних впливів” із тим, аби, скоригувавши їх, спрямувати далі у геополітичний простір країни та за її межі [1].

Дослідимо діяльність центрів політичного впливу в Україні і Європі.

Політична історія більшості країн Європи, — особливо починаючи з останньої чверті XX ст., — продемонструвала одну дивну закономірність: наявність у народних низах демократичної країни оптимальної кількості “центрів впливу”, позитивно конкуруючих між собою та таких, що складають творчі антиподії політичній системі. Подібна колізія динамічно спонукає країну до руху вперед, поступово вказуючи на доцільний позитивний вектор її розвитку у зовнішньому геополі-

тичному просторі. Відсутність же цього конструкту гальмує загальний розвиток тієї країни, мало-помалу спрямовуючи її в широти несприятливого для неї геополітичного простору. Вагаємося, але все ж схилиємося до закономірного висновку: чи не така колізія розігрується з суверенною Україною у XXI ст.? Саме цю комплексну та “гарячу” проблему ми й розглядатимемо. Протягом усієї епохи політичної незалежності Україна невідвратно поглядає у бік об’єднаної та процвітаючої Європи. Нове політичне керівництво, — як це однозначно підкреслено у Посланні Президента народу і парламенту від 2 червня 2010 р., — не відмінняє курс на Євросоюз, а лише відкрystalізовує та прояснює реальні труднощі, реальні завдання та реальні спроби успішного руху країни тим курсом. У цьому контексті необхідно також зазначити і про наявність альтернативних комбінацій внутрішніх суб’єкт-групових політичних впливів, які спрямовують зовнішній вектор країни в євразійський геополітичний простір.

Як творчо сприймати, засвоювати і благополитивно утилізувати євроінтеграційні політичні впливи; або як найефективніше та з користю для себе “стати європейцем у себе вдома”, та, зрештою, як зробити, аби країну у світі

знали, любили і “без знижок” приймали до лав світових центрів політичних впливів, — про все це йтиме полеміка на цих сторінках [2].

Перше, що необхідно зробити, так це пильно придивитися до природи феноменів політичної влади і політичного впливу одного суб’єкта на іншого й обрати для викладу відповідний тонус і макроструктуру роздумів, спостережень і узагальнень.

За останній час фахівцями з політичних наук було зібрано велику кількість фактичного матеріалу про ситуацію у певних країнах, — зокрема, про взаємодію суб’єктів громадянського суспільства (а саме соціальних рухів та об’єднань) з державними органами як на внутрішньокраїновому рівні, так і на міжнародному (або міждержавному) рівнях. Аналітикам стало очевидно, що окремі класичні концепції владних відносин слід актуалізувати відповідно до нових реалій і викликів перспективи. У подібному ракурсі дедалі більшої ваги набуває не безпосереднє здійснення влади як примусу, а її реалізація через переконання і вплив. Тож можна зазначити, що саме питання політичного впливу, його визначення, характеристики та моделі функціонування і є центральним пунктом наукових досліджень. Інакше кажучи, має самопроявитися істина у логічно поставленому і правильно вирішеному питанні про співвідношення об’єкта пізнавальної уваги та предмета докладного аналізу.

Озброївшись аналітико-джерелознавчим ситуативом, вдамося до досить вмілої компаративістики. Порівнюючи предметні можливості та дослідницьки-методологічний інструментарій політичної соціології, політичної психології та політології, резюмуємо: усі пріоритети — на боці останньої. Опрацювавши багато джерел — як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема німецьких та австрійських, з’ясувалося: уся символіка і дивергенція позицій науковців “гніздиться” у так званому політико-суб’єктному підході. Зокрема, встановлено, що вітчизняні політологи переважно акцентуються на “мірі суб’єктної впливовості владних акторів”, а німецько-австрійські — на “ефектній вазі впливу” владних інститутів та суб’єктних ак-

торів. Як кажуть одесити, — це дві великі різниці. Ось чому увага зосередилася не на аналізі владно-впливового потенціалу якихось українських партійок на кшталт “Пори” або “Собору”, а на аналізі політичного досвіду з боку малопримітних німецьких і австрійських партій зелених. Ці партії проявили себе настільки “вагомо” і “відчутно” на батьківщині, що змогли “на власному потязі” дійти до парламентських лав об’єднаної Європи. Як вчений, підкреслюю: з фактурної та методологічної точок зору, даний концепт є важливим для подальшого дослідження.

Виникає логічне запитання: чому автор, добре обізнаний з життям класичних політичних інститутів класичних капіталістичних країн, відволікається ... на якісь “позаполітичні зелені рухи”? Такий вибір об’єктів для аналізу є науково виправданим. І ось чому. Історично партії екологічного спрямування виникали та самоінституціоналізувались з відповідних громадських рухів, які “неполітичними засобами” виступали на захист навколишнього середовища, за права жінок і дедалі настійніше — проти дій або бездіяльності влади у вирішенні конкретних питань.

Трохи згодом відкрystalізувалася ще одна істина: характерною рисою європейських партій “зелених” є, власне, їх сильний — генезисний та діяльнісний — зв’язок з інститутами соціальної системи, зокрема, з громадськими рухами. Вимальовується цікава картина: за сприяння отих рухів і центрів громадянське суспільство “додатковим чином” контролює державу та інші “суто” політичні інституції. На цьому тлі бездоганим у теоретичному сенсі є висновок про те, що деюре суб’єктами політичного впливу є нові соціальні рухи, а партії є суб’єктами влади. Але, у випадку із партіями “зелених” розгляд їх як суб’єктів політичного впливу та, відповідно, центрів політичного впливу є цілком виправданим.

Більше того, в аплікації до проблематики нашої статті, подібний підхід, з точки зору наукового аналізу, є виправданим та відкриває нові можливості емпіричного дослідження феномену політичного впливу та його центрів. У зв’язку з цим перед науковцями по-

стає складне завдання теоретичного аналізу і осмислення ролі “нових соціальних рухів” та “рухів-партій” на міждержавному та внутрішньокраїновому рівнях. Без такого аналізу буде доволі важко побудувати теоретичну та практичну модель функціонування груп інтересів та центрів політичного впливу в Україні, адже ж усі відчувають, що дедалі актуальнішими і для нас стають проблеми конституювання незалежних від держави соціальних інститутів громадянського суспільства, вироблення ефективних механізмів партнерської взаємодії між ними та інститутами політичної системи, демократизації системи державного управління суспільними справами [3].

При розгляді нових соціальних рухів як підґрунтя для виникнення певних “центрів політичного впливу” виникає потреба у детальнішому аналізі власне процесу становлення та функціонування “нових соціальних рухів” як в європейських країнах, так і в Україні. Щодо України, то промовистими є такі алогізми, як-от: 1) із 189 партій, зафіксованих Мін’юстом станом на 1 вересня 2011 р., мінімум дві третини є протополітичними рухами “народнофронтівського типу”, а за об’єктивним змістом діяльності — локальними “мікроцентрами прийняття рішень”; 2) на президентських виборах у 2004 та 2010 р. змагалися не ідеї та програми виведення країни з кризової ями на євроінтеграційний шлях розвитку, а “партійні блоки” — ерзаци витончених лобістських “центрів політичного впливу”.

Доречним у контексті внутрішньодержавного виміру центрів політичного впливу є акцент і на діалектику співвідношення двох внутрішньоокремішніх феноменів — феномену політичної влади та феномену владно-політичного (політико-владного) впливу. Для достеменного прояснення питання необхідно виробити свій методологічний підхід до джерел конституювання цілісностями обох феноменів — і політичної влади, і політичного впливу. Ми вбачаємо те джерело у конструктивному зіставленні потреб соціальної бази владних суб’єктів та інтересів очільників владно-впливових політичних інститутів. Виважене сплетіння політичних

інтересів та суспільних потреб, а також можливостей їх інституційного вираження на різних владних рівнях втілюється у здатності суб’єктів впливати на процес прийняття політичних рішень [5].

Сучасна політика складна і дуже різноманітна, характеризується високим рівнем синергетики різних суб’єктів та їхніх потреб та інтересів, які перманентно змагаються між собою за можливість отримання впливу на всекраїнові та міжнародні центри прийняття рішень. Підсумковий висновок: у можливостях центрів політичного впливу здійснювати той чи інший вплив на процеси прийняття рішень (не тільки через участь у виборах, а й через механізми лобіювання) і полягає їх ситуаційна значимість та перспективна значущість для всієї зазначеної політичної системи. Центром політичного впливу може виступати груповий суб’єкт, який, не претендуючи на всезагальний контроль над владою і не будучи безпосереднім суб’єктом процесу владарювання, але використовуючи вигідне ситуативне становище, здатний вчиняти безпосередню або ж опосередковану дію на процес прийняття політичних рішень [4].

Інституційно центри політичного впливу можуть виражатися у формі “груп інтересів” та “груп тиску”, громадських або соціальних об’єднань, рухів та партій-рухів, а процесна взаємодія цих суб’єктів відбувається у межах певної моделі групової політики. Проблема побудови дієвої системи представництва групових інтересів є вкрай актуальною для сучасної України. Саме якість представництва групових інтересів як на локальному, так і на рівні країни в цілому є ознакою демократичності суспільства.

Важливим для подальших досліджень проблематики конституювання позаінституційних механізмів лобіювання інтересів у політичній сфері є концепт щодо чіткого розмежування “центрів політичного впливу” та “центрів влади”. Ключова відмінність між ними полягає у тому, що “центри влади” водночас є “суб’єктами прийняття політичних рішень”, а “об’єктом здійснення впливу” є самі по собі “центри політичного впливу” [2].

На основі аналізу основних моделей групової політики досліджуються їх позитивні та негативні риси або виявляється потенціал певних політичних суб'єктів та політичних інститутів, що діють на даному геополітичному полі у подвійній проекції, — або самі створюють свої “центри впливу” та “центри прийняття рішень”, або ж самі і впливають на вже діючі на тому полі центри.

У спектрі наукової розробки феномену центрів політичного впливу необхідно розглянути питання про лобізм у політичній діяльності. Саме явище лобізму є фактичним вираженням діяльності груп інтересів, а відповідно — і центрів політичного впливу. Аналіз проблематики лобізму є цікавим на прикладі розвинених країн Європи, зокрема Австрії та Німеччини, але ми вважаємо, що опрацювання цього явища є важливим і для України, яка ще не має чітко регламентованих норм впливу зацікавлених груп на владні структури. Лобіювання інтересів в Україні як політико-економічне явище ще не має під собою чіткої законодавчої бази, через що і знаходиться в так званому “сірому полі”, а в “суто праксеологічному сенсі” часто може межувати навіть з правовою корупцією.

З позиції теорії лобістське явище, на нашу думку, трактується у подвійному сенсі: *по-перше*, в сенсі специфічного засобу “динамізації” та “підживлення” діяльності і “центрів політичного впливу”, і неформальних “центрів прийняття політичних рішень”; *по-друге* — як

ситуаційні “містки зв'язку” між соціальними інститутами низовонародного суспільства та політичними інститутами із “ніш” та структур правлячого політичного класу країни.

Процес лобіювання взаємопов'язує різних акторів політичного життя в єдину складну систему взаємовідносин, що часто переходить визначені (регламентовані) норми політичної комунікації між зацікавленими групами (групами інтересів, групами тиску), державними інститутами, центрами політичного впливу на всекраїновому та між-державному рівнях.

Література

1. Варзарь И. М. К генезе политолого-этнологической теории и науки, или Реферат авторской интерпретации основных позиций нового направления социально-политической мысли в свете вызовов современности // Политолого-этнологичні проблеми розвитку сучасної України / За наук. ред. І. М. Варзаря. — К.: МАУП, 2007.
2. Варзар І. М. Політична етнологія: пропедевтичний курс: Підручник. — К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2011. — 354 с.
3. Гуменюк О. Є. Психологія впливу: Монографія. — Тернопіль: Екон. думка, 2003. — 304 с.
4. Олсон М. Логика коллективных действий: общественные блага и теории групп // Политология: Хрестоматия. — СПб.: Ахилл, 2006. — 381 с.
5. Сурмин Ю. П., Бидзюра И. П. Социология управления. — К.: ДП “Издат. дом “Персонал”, 2011. — 728 с.

Обґрунтовується теоретична та практична цінність вивчення поза-інституційних механізмів лобіювання інтересів у політичній сфері в європейських країнах та, зокрема, в Україні для коректного відображення політичної дійсності, що використовується як модель реалізації політичних інтересів сформованих та діючих центрів політичного впливу.

Обосновываются теоретическая и практическая ценность изучения внеинституциональных механизмов лоббирования интересов в политической сфере в европейских странах и, в частности, в Украине для корректного отражения политической действительности, которые используются в качестве модели реализации политических интересов уже сформированных и действующих центров политического влияния.

Grounded theoretical and practical value of the study of non-institutional mechanisms for lobbying in the political sphere in European countries and in Ukraine for correct display of political reality in particular, used as a model of political interests formed and existing centers of political influence.

Надійшла 16 квітня 2012 р.

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ: ПРОТИРІЧЧЯ В ОЦІНЦІ ПРИЧИН І ЗАГРОЗ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 113–116

Тероризм — міжнародний чи локальний, органів влади чи опозиційних груп завжди розцінюється як надзвичайно загрозливе суспільне явище.

Тема тероризму привертає прискіпливу увагу фахівців найрізноманітніших наукових спрямувань. Досить сказати, що поняття жаху (лат. *terror* — жах) у науковий обіг увів ще Аристотель для позначення почуття, яке оволоділо глядачами під час перегляду трагедії у театрі. Тоді це був жах перед небуттям, що його майстерно показали артисти, створивши атмосферу хаосу й розрухи [4].

Розглянемо дослідження, що проводяться навколо визначення і загроз, пов'язаних з таким глобальним явищем, як міжнародний тероризм.

Питання протистояння тероризмові в Україні актуалізується з поживавленням міждержавних відносин.

Парадоксально, що попри всю надзвичайну увагу, яку привертає до себе тероризм, загальноприйнятого у міжнародній практиці визначення цього поняття досі не існує. Загалом нараховують більше сотні визначень, часто досить розбіжних. Єдине, до чого схиляються дослідники, так це до необхідності відокремити поняття “терору” від поняття “тероризму”.

До першого частіше відносять дії державного апарату, спрямовані на утвердження необхідного владному угрупованню режиму шляхом залякування, масових репресій й утвердження серед населення масової істерії. Цьому явищу протиставляють власне тероризм — злочинні дії позадержавних угруповань, спрямовані на спротив державній політиці або на спроби донести до загалу

деякі певні ідеї, політичні, культурні чи релігійні доктрини. Але в кожному разі очевидно одне: терористичний акт — безумовний злочин, скоєний проти життя чи майна, але при цьому основним об'єктом власне є не жертва терористів.

Головне завдання злочинців — вплинути на велику кількість людей, привернути їхню увагу до скоєного. Або, попри заявлену в усьому світі відмову влади вести переговори з терористами, домогтися від влади певних поступок. Тобто злочин виходить з “двовимірного” (виконавець–жертва) на “тривимірний” рівень (виконавець–жертва–громада) [4]. Можна навіть говорити, що власне жертва не так вже й цікавить терориста, його злочин спрямований радше проти громадської безпеки.

Про причини виникнення тероризму як явища думки так само розходяться. І справа не лише в різниці підходів фахівців. Більшу роль відіграє й те, що завдання, які ставлять перед собою терористичні організації, з часом доволі істотно змінюються. Окремо зупинятися на терористичній діяльності яacobінців або, скажімо, вояків УПА не будемо — це тема окремих глибоких розвідок. Але спробуємо звернутися до ідей, притаманних найновішому часові — рубежеві тисячоліть.

Так, російські дослідники С. Ю. Казеннов, В. М. Кумачов звертають увагу на той факт, що на сьогодні людство увійшло у свого роду перехідний період руйнування біполярного світу. Оскільки розпадаються великі держа-

ви, розхитуються колишні міждержавні утворення, змінюються політичні еліти, цей процес, безумовно, супроводжується і розпадом структур міждержавної безпеки [2].

Так, світ вступив в етап нестабільності, а ті колишні структури безпеки все частіше дають збої. За такої ситуації, цілком природно, поживаються ті сили, які намагатимуться використати нестабільність для швидкого досягнення своєї мети. Способи ж використання можуть бути найрізноманітнішими — від встановлення нелегальних шляхів поставок товару чи сировини до широкого розгортання терористичної діяльності. Особливо цьому сприяє загострення воєнних конфліктів, яке призводить до істотного розширення нелегального ринку зброї та вибухових речовин.

Часто звертають увагу і на неспроможність урядів встановити чіткий контроль і гарантувати безпеку на місцях. Такий стан речей викликаний значними територіями, які займає держава, і послабленою вертикаллю влади на місцях. Такою “анархічністю” повною мірою користуються будь-які незаконні угруповання, зокрема, й терористичні організації. Чим далі від центру і чим слабша влада на місцях, тим вільніше діє кримінал і тим більше він має можливостей діяти безкарно [1]. На жаль, уряди у такій ситуації нечасто звертаються по допомогу до зарубіжних державних або міждержавних структур. Натомість практикується замовчування проблеми і заперечення самої можливості виникнення терористичних рухів на погано контрольованих територіях.

Дослідники часто заперечують і прямий зв'язок між терористичною діяльністю і бідністю. Не так багато терористів, а особливо — керівників підрозділів терористичних угруповань, належать до бідноти. Частіше це — середній клас і, головне, освічені люди. Дослідження соціологів у мусульманському світі довели, що індивідуальна бідність громадянина дуже слабо корелює із підтримкою терористичних угруповань [1]. Визначальним є й те, що у справді бідних країнах терористичні організації зазвичай не надто поживаються, оскільки не мають потреби роздувати істерію серед населення.

Помилковою видається й спроба прив'язати наявність терористичних організацій до браку демократичних свобод у тій чи тій державі. Така спроба може вивести на концепцію, буцімто терористи є ніким іншим, а лише борцями за демократію. Тут насамперед слід нагадати, що у державах з тоталітарним режимом терористичні організації практично не діяли — найяскравішими прикладами можна вважати ті самі Китай чи СРСР. Водночас у, здавалося б, зразкових демократіях — Іспанії чи Великій Британії — свою діяльність розгорнули, відповідно, етнічні баскські та ірландські угруповання.

Коли адміністрація Джорджа Буша після чи не найгучнішого в історії теракту 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку оголосила, що терористи “ненавидять нас за нашу свободу”, вона обійшла увагою деякі факти. Насамперед той, що терористи аж ніяк не боролися зі свободою громадян США. Більше того, ісламські терористичні угруповання атакували Сполучені Штати не як християнську державу. Боротьба велася радше з глобалізацією і експортом тих ідей, які самі американці називають “головними американськими цінностями”.

Приблизно так само і в Росії — теракти були спрямовані не проти християнського або суто слов'янського населення. Ці акції лише підтвердили, що Кремль продовжує, хоч і у м'якшій формі, політику радянського авторитарного правління. А демократичні права і свободи в РФ мають дещо “урізаний” вигляд.

А. М. Фоменко у своєму дослідженні проблеми тероризму [5] доволі влучно послуговується поглядами на проблему сучасних філософів. Зокрема, звертається до запропонованого Еріхом Фроммом осмислення природи агресії у контексті проблеми свободи особистості. Так, нам нагадують, що за Фроммом деструктивність, як вторинна потенційність, властива всім людським істотам. Проте це потенційне джерело зла не завжди проявляється, воно актуалізується, якщо умови життя людини протилежні її екзистенційним потребам.

“Зло не має незалежного існування саме по собі. Воно є відсутністю добра, результа-

том невдач у реалізації життя”, — стверджував Фромм у своїй праці “Людина для себе”. З позиції всебічно обґрунтованої антропологічної концепції, філософ формулює думку відносно природи людської агресії досить чітко: “Ми замінюємо фрейдівський фізіологічний принцип пояснення людських пристрастей на еволюційний соціобіологічний принцип історизму”. Відповідно до цього принципу людина жодним чином не є руйнівником за своєю природою. Такою її робить історія. Відтак, деструктивність особистості, вважає А. Фоменко, — це набута властивість, джерела якої треба шукати в людській свободі.

Проте не сама свобода породжує руйнівність, як вважали мислителі минулого, а саме утримання від власної волі: неготовність користуватися надбанням людської суб’єктивності парадоксальним чином призводить до вияву ірраціональної агресії. Роботи Еріха Фромма цінні тим, що з переконливою доказовістю обґрунтовують соціальні корені прихильності людей до насильства і руйнації [5].

Далі дослідник звертається до праць українського вченого В. Антипенка, де доведено, що тероризм ґрунтується на соціальному конфлікті. Глобальний характер соціального конфлікту, який посилюється подальшою деградацією глобальної економіки, детермінує масштабність тероризму та глобальний характер загроз, що від нього надходять. Важливою видається оцінка тероризму в його соціально-політичному та правовому вимірі, як “міжнародного злочину”, основою якого є не просто насильницьке протистояння, а посягання на світовий порядок. Крім того, тероризм ґрунтується на різниці в політичних, економічних і навіть культурних інтересах не лише держав, а й народів, соціальних груп чи організацій. Утім, ця різниця не завжди має призвести до застосування кривавих терористичних заходів як способу впливу на опонента для досягнення політичних цілей.

Згадана різниця в інтересах держав, народів, культурно-релігійних груп часто підштовхує дослідників до дещо незвичайних, висновків, які часто мають ксенофобський

характер. Так, Марія Пірен обґрунтовано доводить, що на теренах колишнього СРСР доволі широко представлені терористичні угруповання, до яких входять вихідці з Кавказу. “Серед етнічних угруповань найбільш небезпечними є угруповання, сформовані з представників кавказького регіону. Усі так звані “кавказькі” злочинні угруповання мають зброю, здобуту в місцях збройних конфліктів, відрізняються мобільністю, особливою зухвалістю і жорстокістю”, — зазначає дослідник. Таким чином, дуже необережно акцент переноситься з проблеми вихідців з регіону бойових дій на проблему “націоналізації” тероризму. Більше того, можемо натрапити на пасаж такого ґтибу: “Під егідою Духовного управління мусульман України відкрито ісламський університет у м. Києві. Чи не є це проблемою для християнства, як класичної релігії української нації? Так!” [4, 244–245]. З незрозумілих причин “проблема класичної християнської релігії” описана саме в розділі про політико-психологічну характеристику тероризму.

У деяких авторів можна знайти і зовсім несподівані пасажі. Наприклад: “У багатьох народів, які проживають, як правило, на Кавказі, терористичні екстремістські методи вирішення проблем є традиційними елементами національної культури”... І далі: “Безумовно, з політкоректної точки зору абсолютно неприпустимо процес ісламізації і проблематику тероризму розглядати в одній зв’язці... Але так само, як західне християнство в XI ст. породило проти ісламського світу таке явище, як хрестові походи, світ ісламу в XXI ст. породив тероризм. Це не означає, що кожен мусульманин потенційний терорист, але це говорить про те, що мусульманське середовище як ніяке інше здатне породжувати дане явище” [3].

Важливо, що все це сказано в контексті впровадження тези про ісламізацію Криму. І автор таким чином намагається вивести формулу небезпечності кримськотатарської присутності спочатку для російської общини в Криму, згодом — для всієї України, а за певний час кримські мусульмани становитимуть загрозу стабільності в усьому східноєвропейському регіоні.

Вважаємо, небезпека такого роду “інтерпретацій” полягає в тому, що на сьогодні реальних рис набула загроза, коли тероризм може стати приводом, а іноді навіть і знаряддям виникнення неототалітарних диктатур. Масові нагадування про терористичну діяльність на сторінках друкованих та електронних ЗМІ, загальносвітові хаос і напруженість, страх і невпевненість, стимульовані нею, здатні породити у населення вимоги до керівництва країни про наведення порядку “твердою рукою”. Іншими словами, можна констатувати, що некоректні висловлювання про природу і причини тероризму можуть підштовхнути уряди держав на шлях встановлення державного терору.

Отже, тероризм на сьогодні, зважаючи на нестабільність у світі, в період зміни політичного ладу в низці країн, набуває загрозливих форм. З іншого боку, немає чіткого визначення цього глобального і небезпечного явища. Хоча деякі автори — вільно чи не вільно — вдаються до надто поверхового трактування причин тероризму. Такий стан речей здається не лише викликати новий спалах напруженості та істерії в суспільстві, а й спонукати уряд до невинновданого жорстких заходів

із усунення небезпеки виникнення терористичних організацій.

Водночас в умовах глобалізації виникає нагальна потреба в розробці міждержавних стратегій запобігання терористичним актам, нових цивілізаційних стратегій досягнення соціального спокою.

Література

1. Гупта Д. К. Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти / Перекл. з англ. Н. Гайдукевич. — К.: Основи, 2010. — 398 с.
2. Гушер А. И. Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества // Евразийский вестник. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.e-journal.ru/p_euro-st3-3.html
3. Лесев И. Терроризм и исламизация Украины: портрет из будущего // Русское движение: Информац.-аналит. портал. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.xn--b1adccaencl0bewna2a.xn--p1ai/index.php>
4. Пірен М. І. Основи політичної психології: Навч. посіб. — К.: Міленіум, 2003. — 418 с.
5. Фоменко А. М. Тероризм як новітня глобальна проблема: методологічні та соціальні виміри // Вісн. Нац. авіацій. ун-ту. Сер.: “Філософія. Культурологія”: 36. наук. праць. — 2008. — № 2 (8). — С. 75–79.

При розгляді стану і протиріч у вивченні причин розгортання міжнародної терористичної діяльності існує небезпека надто поверхового трактування такого явища, як міжнародний тероризм.

При рассмотрении состояния и противоречий в изучении причин развёртывания международной террористической деятельности существует опасность слишком поверхностной трактовки такого явления, как международный терроризм.

In reviewing the status and controversies in the study of the causes of the international terrorist activities there is a danger too superficial interpretation of the phenomenon of international terrorism.

Надійшла 19 квітня 2012 р.